N11< 29081133 021

UB Tübingen

A. GRIESSHABER
Buchbinderei
TÜBINGEN
Telf. 2529

COMMISSIO HISTORICA ORDINIS PRAEMONSTRATENSIS

ANALECTA PRAEMONSTRATENSIA

TOMUS XIX
FASCICULUS UNICUS

1943

Gh
5334

TONGERLOAE
TYPIS S. NORBERTI

Gh 5334

SUMMARIUM HUJUS FASCICULI:

ARTICULI :

VINC. VAN GENECHTEN, O. Praem., *Daniel Laecman 22ste abt van Averbode*, 1423-1441 p. 5-34

NORBERT BACKMUND, O. Praem., *Aeussere und innere Verhältnisse des Klosters Windberg beim Eintritt der Saekularisation* p. 35-51

MISCELLANEA :

H. LAMY, O. Praem., *A propos de la réédition de l'Ordinarius Praemonstratensis* p. 53-58

PL. LEFÈVRE, O. Praem., *Une appréciation sur le Bibliotheca praemonstratensis de Le Paige par un abbé belge en 1633* p. 59-60

ALBERT STARA, O. Praem., *Arnsteiner Handschriften in das Staatsarchiv in Wiesbaden* p. 61-62

ALBERT STARA, O. Praem., *Handschriften der Ungarischer praemonstratenser Abteien im Haus-Hof-Staatsarchiv in Wien* p. 62-63

J. B. VALVEKENS, O. Praem., *Relationes Ordinis nostri cum ordine Cisterciensi* p. 63-69

RECENSIONES :

Prof. Dr. GEORG SCHREIBER, *Anselm von Havelberg und die Ostkirche* (E. Valvekens); ID., *Kluny und die Eigenkirche. Zur Würdigung der Traditionsnotizen des hochmittelalterlichen Frankreich* (E. Valvekens); PL. F. LEFÈVRE, O. Praem., *L'organisation ecclésiastique de la ville de Bruxelles au Moyen-Age* (E. Valvekens); JAC. VAN GINNEKEN, S. J., *Geert Groote's Levensbeeld naar de oudste gegevens bewerkt* (E. Valvekens); Dr. P. E. VALVEKENS, O. Praem., *De onbekende keizer Karel V* (M. Koyen); Dr. FRANZ KAULEN, *Legenden von dem seligen Hermann-Joseph* (I. E.) p. 71-81

CHRONICON : p. 83

INDEX : p. 113

EDITIO TEXTUS :

E. VALVEKENS, O. Praem., *Réponse à François Perrucelli (1563) de Jean Despruets* p. 5-51

ANALECTA PRAEMONSTRATENSIA

COMMISSIO HISTORICA ORDINIS PRAEMONSTRATENSIS

ANALECTA PRAEMONSTRATENSIA

TOMUS XIX 1943
FASCICULUS UNICUS

TONGERLOAE
TYPIS S. NORBERTI

UNIV. BIBL.
TÜBINGEN

Gh 5334

DANIEL LAECMAN. 22ste ABT VAN AVERBODE. 1423-1441

Inleidend woord.

Na de glansperiode der Middeleeuwen, breekt voor de abdij van Averbode een tijd aan van stoffelijken achteruitgang en religieuze inzinking. Gansch de eerste helft der XVe eeuw is gekenmerkt door allerlei zware beproevingen. Aanvankelijk, onder het prelaatschap van Jan Molnere (1394-1422), kwamen deze moeilijkheden van buiten uit en waren het gevolg van de door de abdij gevoerde politiek tegenover Jan van Beieren, prinsbisschop van Luik. De abdij had nam. een tegenbisschop gesteund ten gunste van de demokratische beweging in het prinsbisdom. Na den slag bij Othée (1408), waarin Jan van Beieren de neerlaag toebracht aan de steden en de ambachtsgilden van het prinsbisdom, moest de abdij van Averbode, die de eischen van het volk had gesteund, het vanwege den prins ontgelden. Geleidelijk zullen deze beroeringen ook hun stempel drukken op het inwendig leven van de kloostergemeente. Onder Daniël Laecman (1423-1441), opvolger van Jan Molnere, wordt een hardnekkige tegenstand georganiseerd door sommige leden van 't konvent tegen bestuurlijke schikkingen van den prelaat. Ofschoon afvalligheid alstoen was kunnen vermeden worden, was de verwarring zoo ver gevorderd dat de benoeming door den paus van Jan Balduini, kanunnik der abdij van Veurne, tot opvolger van Laecman, een langdurige en jammerlijke scheuring in den schoot der kloostergemeente ten gevolge had en zelfs derzelve voortbestaan bedreigde.

Onze studie zal zich in 't bizonder bezig houden met de wederwaardigheden, die Laecman in zijn bestuur heeft moeten ervaren en waarvan we een korte samenvatting laten volgen.

De aanhoudende spanning tusschen den bisschop van Luik, Jan van Beieren, en het huis van Burgondië eenerzijds en de vijandige verhouding tusschen de abdij en den bisschop anderzijds hadden onver-

mijdelijk een stremmenden invloed op het religieuze en economische leven der abdij. Gelegen op de grens van het land van Luik en van het hertogdom Brabant, staan hare bezittingen in deze landen bloot aan de invallen en plunderingen van rondzwervende huurlieden dezer beide staatshoofden. Bovendien moet de abdij de zware belastingen betalen, die haar door beiden worden opgelegd. Vooral den bisschop is 't er om te doen de abdij zooveel mogelijk geld af te persen en hare goederen schade toe te brengen. Met dat inzicht laat hij in 1410 drie religieuzen gevangen nemen en vergt een hoog losgeld voor hun vrijlating. Kort nadien doet hij de landhoeve van Sterksel leegplunderen en verwoesten. Door deze en andere plagerijen en geldafpersingen werd Averbode, ondanks zijn heerlijk verworven patrimonium, van jaar tot jaar met armoede bedreigd. Wanneer Jan Molnere in 1422 sterft, laat hij zijn opvolger, Daniël Laecman, een ledige kas en een enorme schuld achter. Doch Laecman's verkiezing en zijn pauselijke bevestiging brengen weer zware uitgaven mee, wat voor gevolg had dat Laecman zich van meet af aan verplicht ziet nieuwe en groote schulden bij te maken om deze onkosten te bestrijden. In de eerste jaren van zijn bestuur reeds komt Laecman tot de bevinding dat deze schulden onmogelijk kunnen effen gemaakt worden met de gewone inkomsten. Naar zijn inzien kon alleen het te gelde maken van sommige goederen hier een oplossing brengen. Laecman weet dan het eerste bezoek van den generaal aan Averbode, in 1426, te baat te nemen om de toelating te verkrijgen voor de uitvoering van zijn plan. Laecman lost met de opbrengst dezer verkoopen geleidelijk een deel der schuld af, maar terzelfdertijd laat hij van dat geld een huis herbouwen te Diest, koopt aldaar een ander bij van zijn schoonzuster, laat de onder Jan Molnere verwoeste landhoeve van Sterksel heropbouwen en er een nieuw huis aan toevoegen, dat moest dienen als verdediging der hoeve zelf. Verder nam hij in zijn bestuurs- en levenswijze de geplogenheden over van zijn voorgangers en, volgens gebruik van dien tijd, kregen zijn familieleden, vooral broeders en zusters, een post in het bestuur der abdijgoederen. Oogenschijnlijk wilden de zaken niet vlotten onder Laecman's beleid. Door hem getroffen maatregelen tegen een paar religieuzen verwekken een geest van misnoegdheid. Wanneer in 1430 de generaal naar Mechelen komt op een vergadering der prelaten van de Brabantsche circarie, wagen vier opposanten de kans en beschuldigen Laecman bij den generaal van verkwisting, van knoeierij in het bestuur der goederen en van andere onrechtvaardigheden. De afwezigheid van Laecman op de Mechelsche vergadering en zijn weigering om den generaal

een aldaar vastgestelden taks te betalen waren voor dezen laatste een welgekomen gelegenheid om geloof te hechten aan de beschuldigingen. Om zich van den werkelijken toestand te vergewissen, wil hij persoonlijk en zoo gauw mogelijk een onderzoek te Averbode instellen. Laecman weet dit te verhinderen door in beroep te gaan bij den H. Stoel. Kort nadien komt de prelaat van Sint-Michiels, Olandus Terlinck, in de hoedanigheid van vader-abt, samen met de prelaten van Veurne en Middelburg, een visitatie houden. Spijts de herhaalde beschuldigingen der opposanten, vinden ze niets laakbaars in Laecman's beleid. Doch het algemeen kapittel, nog datzelfde jaar te Leuven gehouden, stuurt zijn afgevaardigden om een nieuw onderzoek in te stellen. Ondanks Laecman's verweer tegen de beschuldigingen der opposanten, wordt hij in 't ongelijk gesteld en uit zijn ambt van beheerder ontslagen tot aan het volgend algemeen kapittel, dat te Valenciennes zal gehouden worden. Maar te Valenciennes blijkt al evenmin dat er voldoende klaarheid in deze zaak was gekomen. De patres capitulares wagen dan ook niet een uitspraak te doen in Laecman's geval, maar bevelen een nieuw onderzoek door den generaal, den vader-abt en de prelaten van Tongerloo en Park. Hoewel de generaal nog steeds wrokt tegen Laecman, wordt deze weer tijdelijk hersteld in zijn ambt tot aan het volgend algemeen kapittel te Brussel. Daar krijgen dan de prelaten van Sint-Michiels en Middelburg opdracht nogmaals een onderzoek te Averbode te verrichten. In hun relictum verklaren zij onomwonden dat de generaal zoowel als de vroegere afgevaardigden verkeerdelijk werden ingelicht en herstelden daarom Laecman voor goed in zijn eer en ambt.

Ofschoon het bijna volledig dossier van Laecman's geval in 't archief van Averbode wordt bewaard en de rekeningboeken uit dien tijd grootendeels nog bestaan, is het geval nooit in zijn geheel bestudeerd geworden. Dit blijkt trouwens heel duidelijk uit de schaarsche en dan nog vaak onjuiste gegevens van Averbode's kronijkschrijvers. Opvallend is dat alleen van Boterdael een gunstig advies over Laecman uitbrengt. Ongetwijfeld heeft hij zich laten leiden door de kenschetsende aanteekeningen, die een religieus uit dezelfde eeuw of uit het begin der volgende naast de dokumenten, in Laecman's dossier vervat, geschreven heeft en die blijk geeft van een degelijke kennis van het dossier en van zijn geloof in Laecman's onschuld en eerlijkheid.

Die Voecht, in zijn Chronicon Abbatiae Averbodiensis, verkiest Laecman's geval onverlet te laten. Waar hij de opmerking maakt dat

hij de namen der weerspannige pastoors niet heeft gevonden, levert hij zelf het bewijs dat hij het dossier niet grondig heeft doorgelezen [1]). Bij het samenstellen van het Gremium evenwel is hij overtuigd van de schuld der vier kopstukken van de oppositie en bij ieders naam schrijft hij dat hij een slechte religieus en een rustverstoorder was ten tijde van Laecman [2]).

S. van der Stegen is al even zwijgzaam als die Voecht over Laecman's geval. Als eenig gegeven uit dien tijd geeft hij een ledenlijst van 't konvent, getrokken, zegt hij, uit het beroep, dat dit konvent, samen met Laecman, inlegde bij het algemeen kapittel [3]). Het is de ledenlijst uit het beroep bij den H. Stoel.

Augustinus van Boterdael laat heel duidelijk uitschijnen, in zijn Chronicon Averbodiense, dat hij het dossier ten minste in handen heeft gehad en zelfs heeft getracht het te analyseeren. Het is hem echter aan te zien dat de overvloedige stof hem te machtig was. Hij heeft dan losjesweg een verhaal opgedischt, dat maar zelden het ware verloop der gebeurtenissen benadert. Hij stelt Laecman voor als een man van godsvrucht en wetenschap, als een knap beheerder en een toonbeeld van volharding en geduld in al zijn tegenspoeden [4]).

De ware toedracht der zaak, het hoe en het waarom van gansch het gebeuren, rustte tot nog toe onopgedolven in het rijk voor handen zijnde dokumentatiemateriaal. Ten einde een klaarder licht te werpen op den persoon van Laecman en op de moeilijke omstandigheden van zijn bestuur, hebben we ons voorgenomen het geval in heel zijn omvang grondig te onderzoeken en onze bevindingen in onderhavig opstel mede te deelen.

De dokumenten, die ons bij dit onderzoek ten dienste stonden, berusten alle in het archief van Averbode en zijn tot nog toe onuitgegeven.

Hier volgt dan de lijst dezer dokumenten.

1. Het eigenlijk dossier [5]), bevattende 62 folio's, draagt als titel op den omslag : *De materia visitationis monasterii Averbodiensis per visitatores Ordinis in dominum Danielem abbatem, accusatum*

---

1) *Chronicon Abbatiae Averbodiensis* inceptum a R. D. Aegidio Die Voecht, Archief Averbode, sectie I, reg. 136.

2) *Gremium*, naamlijst der religieuzen van Averbode (AA., I, reg. 105), fol. 58vo, 64ro, 70vo en 72ro.

3) *Chronicon Averbodiense* door van der Steghen (AA., I, reg. 173), bl. 46.

4) *Chronicon Averbodiense* door van Boterdael (AA., I, reg. 172), bl. 240-255.

5) AA., I, reg. 285.

super dilapidatione, suspensum ab administratione. Buiten de afschriften van officiëele stukken, zooals de *relicta* der visitatiën, die we in bijlagen laten verschijnen, en den oproepbrief van den generaal voor het algemeen kapittel te Leuven, bevat het een door Laecman eigenhandig geschreven relaas der gebeurtenissen tot aan het kapittel te Leuven, maar dat weliswaar onvolledig schijnt te zijn, daar het begint met de woorden *Altera die.* We laten het eveneens in bijlage verschijnen. Bovendien bevat het dossier de tegen Laecman aangevoerde beschuldigingen en dezes verweerschriften, de lijsten van credit en debet der abdij en van verkochte goederen, die hij den visitators voorlegt om zijn beheer te verantwoorden, en ten slotte een stel interessante aanteekeningen, wederom door Laecman geschreven, die de schakels vormen tusschen de hoofdgebeurtenissen. Het nummeren der folio's is van ons.

2. Een rekeningboek der prelaten, door Jan Molnere in 1410 aangelegd en loopende tot 1464, onder prelaat Arnold van den Valgaet [6]). Dit register bevat uitsluitelijk de afrekeningen met de huurders van Rummen, Rukkelingen, Brustem en Cosen.

3. Het rekeningboek van de verschillende prepositi ten tijde van Laecman [7]), t.w. van Hendrik Lodewijks, November 1425 tot Augustus '29, van Jan Capelmeer, October '30 tot December '31, van Arnold van den Valgaet, December '31 tot October '35, en ten slotte van Jan van Meerbeek, begindatum onbekend tot aan zijn verkiezing van prelaat. Deze prepositi hadden hun inkomsten van 21 hoeven, van de tienden van 15 parochiën, van huurkontrakten in 10 parochiën, van weiden gelegen in 8 verschillende gemeenten, van cijnzen in 9 gemeenten en van een zestal bosschen. Hun uitgaven waren van uiteenloopenden aard, maar meestal stonden ze in verband met het bestuur dezer goederen. Het overschot kwam toe aan den prelaat en het deficit werd door dezen aangevuld.

4. Een rekeningboek van Jan Molnere en Daniël Laecman [8]). Begonnen op 9 Januari 1410, loopt het tot 21 Januari 1430. Van fol. 1ro tot fol. 198vo bevat het inkomsten en uitgaven van Jan Molnere, van fol. 198vo tot fol. 301vo die van Laecman. Beiden trokken hun inkomsten uit 32 hoeven, uit tienden in 19 parochiën, uit cijnzen in 30 parochiën, uit huurkontrakten en uit 5 akkers. Hun uitgaven waren eveneens van uiteenloopenden aard.

---

6) AA., I, reg. 35.
7) AA., I, reg. 36.
8) AA., I, reg. 160.

5. Een rekeningboek van Laecman [9]), dat de voortzetting is van het voorgaande.

6. Rekeningboek van de « Expositiones pecorum », 1425-1464 [10]).

7. Rekeningboek van den prepositus Arnold van den Valgaet [11]). Het bevat de rekeningen in klad, die in het onder n. 3 vermeld rekeningboek ordentelijker werden overgeschreven.

8. Eedenboek [12]). Buiten een drietal pauselijke bullen en een paar uittreksels van de statuten betreffende de pastoors, bevat het de eeden, die den pastoors door den prelaat werden afgenomen bij hun aanstelling. 1424-1572.

9. Rekeningboek van Laecman van 1430 tot '32 [13]). Het bevat ook kladnota's voor het samenstellen zijner verweerschriften en het protest van Olandus Terlinck, prelaat van Sint-Michiels, tegen de genomen beslissingen in de visitatie van October 1430. Het nummeren der folio's is van ons.

10. Verzoekschrift tot den Paus [14]), waarin de vader-abt en het konvent de bevestiging van Laecman's verkiezing vragen. 7 Januari 1423. Afschrift.

11. Verkoopkontrakt van een erfrente van 28 hollandsche schilden [15]). 9 September 1423. Als bewijs dat dit kontrakt niet werd afgesloten, werd het dokument middendoor gesneden. Niettemin heeft het zijn belang voor deze studie.

12. Gremium of naamlijst der religieuzen van Averbode [16]). Samengesteld in het begin der XVIIe eeuw, bevat het het « curriculum » der religieuzen van af 1433 tot 1797.

13. Necrologium der religieuzen en weldoeners [17]). In-folio, op perkament. Begonnen in de XIIIe eeuw en voortgezet tot in de XVIe. Het bevat de overlijdensdata van af het ontstaan der abdij tot aan het einde der XVIe eeuw.

Daar in dit opstel dikwijls sprake is van geld, achten we het noodig, ten gerieve van den lezer, een lijst te geven van de waarden der meest in omloop zijnde geldstukken in dien tijd.

---

9) AA., I, reg. 161.
10) AA., I, reg. 62.
11) AA., I, reg. 154.
12) AA., I, reg. 164.
13) AA., I, reg. 300.
14) AA., III, oorkonde 2166.
15) AA., III, oorkonde 2177.
16) *Gremium* (AA., I, reg. 105).
17) *Necrologium* (AA., I, reg. 107).

I. *Brabantsche geldstukken.*

Griffoon, waarde 20 boden.
Boden, waarde 2 plekken.
Plek, waarde 6 grooten.
Blaffer, waarde 21 grooten.
Kromstaart, waarde anderhalve boden.
Groote, kleinste geldstuk.

II. *Vreemde geldstukken, meestal gouden munt.*

Oud schild, waarde 2 griffonen, 3 plekken.
Willemschild, waarde 31 boden.
Philipsschild, waarde 25 ½ boden
Fransche kroon, waarde 33 boden.
Leuvensche gouden peter, waarde 32 ½ boden.
Rijnsgulden, waarde 30 ½ boden.
Arnemsche gulden, waarde 22 ½ boden.
Beiersche gulden, waarde 21 ½ boden.
Arnoldsgulden, waarde 19 boden.
Hollandsche gulden, waarde 24 boden.
Mutoon, waarde 6 ½ boden, 3 grooten [18]).

Om den lezer verder toe te laten zich een idee te vormen van de waarde en de koopkracht, die deze geldstukken vertegenwoordigen, en van de aanzienlijkheid van de in dit opstel voorkomende sommen, geven we nog de prijzen van grof en klein vee en van het graan. Deze prijzen verschillen van jaar tot jaar en natuurlijk ook naar gelang de waarde van het te koop gestelde. In de rekeningboeken lezen we dat een hengst verkocht werd tegen 16 ½ griffonen, een merrie met haar veulen tegen 13 griffonen. Een trekpaard kan van 7 tot 16 griffonen kosten. Zoo een paard van 2 jaar werd verkocht voor 8 griffonen, een gesneden paard voor 6 ½ griffonen en een merrie voor 9 griffonen. De prijs van een koe verschilt van 6 tot 8 griffonen en van een os van 3 tot 7 griffonen. Een vaars kostte 5 ½ griffonen, een schaap 7 boden of 6 kromstaarten. De rogge stond aan 2 griffonen de mud (ongeveer 115 à 120 kgr.) en de haver aan 22 boden. De prijs voor 300 kareelsteenen bedroeg 9 plekken, voor een el zakkengoed 12 grooten. Een dagloon overtrof de drie boden niet en laat dus een zeer lagen levensstandaard veronderstellen.

18) Reg. 154, fol. 7bis.

I. Verkiezing van Daniël Laecman.

Den 29 December 1422, overleed Jan Molnere, 21e abt van Averbode. Negen dagen na den dood van den abt, d.i. daags na Driekoningen in het jaar 1423, had in de kapittelzaal te Averbode de verkiezing van zijn opvolger plaats [1]). Bij wijze van toejuiching (via Spiritus Sancti) viel de keuze op Daniël Laecman, de toenmalige pastoor van Zutendaal.

Over wat Daniël Laecman was vóór zijn verkiezing tot prelaat is zeer weinig gekend. Hij werd geboren te Zonhoven bij Hasselt [2]). Ook weten we dat hij minstens twee broers heeft, Reynbold en Jan, en minstens twee zusters, Agnes en Ida [3]). In Mei 1406 werd hij door Jan Molnere aangesteld als dispensier en blijft dit ambt waarnemen tot Juni 1412 [4]). Over zijn dispensierschap bestaan alleen de halfjaarlijksche afrekeningen — en dan nog maar van af 1410 — die hij telkens doet in 't bijzijn van den prelaat en 't konvent. Uit de afrekening van 1410 blijkt dat hij 980 mutonen, 12 plekken, 66 mud, 1 ½ halster rogge meer ontvangen dan uitgegeven heeft, welke hij aan 't konvent schuldig is [5]). In de twee volgende afrekeningen is het overschot wat minder in geld en wat meer in graan [6]). In 1412 wordt hij dan pastoor benoemd te Zutendaal. Hij rekent als zoodanig voor de laatste maal af over inkomsten en uitgaven en over wat hij het konvent van ouds nog schuldig gebleven was. Zijn schuld tegenover het konvent bedraagt op dat oogenblik 41 mud, 2 ½ halster rogge, 524 mutonen, 4 plekken, 4 grooten, de stokken gebruikt in den wijngaard niet meegerekend [7]). De rekeningboeken vermelden één merkwaardig avontuur dat zich onder zijn dispensierschap heeft voorgedaan en waarin Laecman betrokken was. Den 17 Juli 1410 werd Laecman, samen met fr. Theodericus Voechs en fr. Willem van Eggerdingen en vier knechten, terwijl ze bezig waren de tienden van Hechtel in te zamelen en ook daarom, te Pipenspade aangehouden door soldaten van den prinsbisschop en te Hasselt gevangen gezet. Hoelang ze juist in hechtenis gebleven zijn, is niet duidelijk

---

1) *De Norbertijner Abdij van Averbode*, bl. 95. Averbode, 1920.

2) Daniël Laecman komt meer dikwijls voor onder den naam : Daniël de Zonuwen.

3) Over deze beide broers en zusters wordt verder breedvoeriger gehandeld.

4) AA., rekeningboeken, reg. 34, fol. 47ro, 61vo, 75vo, 88ro, 92ro-vo, 96ro, 150vo; reg. 160, fol. 4vo, 21vo, 40ro; reg. 35, fol. 21ro.

5) AA., rekeningboek, reg. 160, fol. 4vo.

6) Ibid., fol. 21vo.

7) Ibid., fol. 40ro.

uit te maken, maar uit de rekeningen voor hun vrijstelling blijkt des te duidelijker, dat de prinsbisschop er een geldzaak heeft van gemaakt. Hij eischt voor de vrijstelling der gevangenen het ronde sommetje van 1600 griffonen. Jan Molnere belooft deze som uit te keeren in verschillende afbetalingen t.w. 500 griffonen op Lichtmis e.k., 500 op het feest van St. Jan Baptist en 600 op Kerstmis. Den 9 December 1410 krijgen de raadslieden van den bisschop de premie, die hun beloofd werd voor de vrijlating der gevangenen. Maar tegen den eisch van den bisschop gaat Jan Molnere in proces, daar hij twee brieven zal kunnen toonen, waaruit blijkt dat de bisschop aan de abdij 600 fransche kronen min 65 rijnsgulden schuldig is. Den 21 October 1412 is het proces nog steeds hangend en wordt den advocaat gevraagd in dien zin te pleiten dat ze van de betaling der 1600 griffonen volledig ontslagen worden. Maar dit mocht niet baten. Den 7 September 1414 wordt den bisschop 700 griffonen betaald. Hij verklaart zich daarmee tevreden en scheldt de abdij door open verzegelde brieven al de rest kwijt [8]).

Over Laecman's pastoorschap te Zutendaal is ook weer niets uitgelekt. Maar zijn verkiezing tot prelaat, in een tijd van financiëele ontreddering, laat op zijn minst veronderstellen dat hij een voorbeeldig en knap pastoor moet geweest zijn.

Na het afsterven en de begrafenisplechtigheid van Jan Molnere, werden alle religieuzen, die buiten de abdij verbleven, door den supprior (het ambt van prior was opengevallen) in kennis gesteld van de verkiezing van den opvolger, die zou plaats vinden op 7 Januari, en verzocht er aan deel te nemen. Op vermelden datum waren al de opgeroepenen te Averbode aanwezig. Naar oud gebruik en overeenkomstig de statuten, zette deze plechtigheid in met een gezongen mis ter eere van den H. Geest in het priesterkoor. Waren daarbij tegenwoordig de notarissen, de greffiers en de getuigen. Na de mis kwamen allen samen in de kapittelzaal (circa ecclesiam, zegt de oorkonde) met het inzicht de verkiezing rite et canonice te voltrekken. Van overeenkomst was er geen sprake. Almeteens dan, naar ieders vaste overtuiging gedreven door de genade van Gods geest, worden aller stemmen gericht op Daniël van Zonhoven, die, eenparig en zonder verzet, geestdriftig tot hoofd en leider der abdij verkozen wordt. Onmiddellijk wordt ootmoedig Laecman's toestemming gevraagd. Ten slotte door de smeekbeden overtuigd en niet willende weerstaan aan Gods wil, geeft hij, in naam der Heilige en

8) Ibid., fol. 12ro, 13vo, 17ro.

onverdeelbare Drieëenheid zijn toestemming aan deze verkiezing. Daarop leggen alle religieuzen hem de belofte van gehoorzaamheid af, zooals dat het gebruik is. Na afloop dezer ceremonie wordt Laecman triomfantelijk naar het koor geleid tot vóór het hoogaltaar. Uit dankzegging wordt het Te Deum aangeheven. De klokken beginnen te luiden en aan de toegestroomde menigte wordt de verkiezing van Daniël Laecman, tot nieuwen prelaat, kond gemaakt [9]).

Nog denzelfden dag werd het verzoekschrift opgesteld om de pauselijke bevestiging dezer verkiezing te verkrijgen. De notaris, Niklaas Wendelen, neemt akte van dit verzoekschrift in 't bijzijn van de getuigen, die aan de verkiezing deelnamen t.w. Olandus Terlinck, prelaat van St. Michiels en vader-abt van Averbode, Geeraard van Goetsenhoven, prelaat van Park, Jan Geerts, prelaat van Tongerloo, Anselmus Smets, of Fabri, van Breda, apostolis pronotaris en deken der kerk van Antwerpen en Jacob Fierens, notaris [10]).

Jan van Bouchout, religieus der abdij en deken van Beringen, wordt gelast het verzoekschrift naar Rome te brengen en dan verder aldaar bij de romeinsche curie de noodige stappen te doen. De gevraagde bevestiging werd verkregen door een breve, gedagteekend van 19 April 1423 [11]). In de afrekening over zijn reis en over de gedane stappen, die Jan van Bouchout inbrengt op 14 December 1425, worden al de uitgaven opgesomd. De totale som bedroeg 1591 dukaten. Het was allemaal geleend geld, behalve misschien de 288 ½ rijnsgulden, die hij van Laecman bij zijn vertrek ontving [12]). Iemand uit de volgende eeuw heeft hierbij genoteerd dat deze onkosten zeer gering waren, vergeleken bij deze, die gedaan werden om de goedkeuring van Geeraard van Loon te verkrijgen [13]). Bij die onkosten voegden zich nog de geschenken in geld, die, naar oud gebruik, een prelaatsverkiezing vergezelden en waaraan ook Laecman niet ontkomen kon om zijn ambt vreedzaam te kunnen uitoefenen. Zoo schonk hij, ter gelegenheid zijner verkiezing, 100 hollandsche schilden aan den hertog van Brabant, 61 arnemsche gulden en 29 hollandsche schilden aan de dienstknechten van den hertog, 200 fransche kronen aan den prinsbisschop van Luik om de verzoening met het kapittel en dezes toestemming voor zijn abtelijke wijding te bekomen, 18 fransche kronen aan den zegeldrager van den

9) AA., oorkonde nr. 2166. Afschrift.
10) Ibid.
11) *De Norbertijner Abdij van Averbode*, bl. 95.
12) AA., rekeningboek, reg. 160, fol. 250vo.
13) Ibid.

bisschop, 8 aan Jacob Groy, raadsheer van den bisschop, 25 arnemsche gulden, 1 hollandsch schild en 2 kronen aan de dienstknechten van den bisschop en ten slotte 100 arnemsche gulden aan Jan Heedel om de moeilijkheden te doen ophouden, waarmee deze de abdij lastig viel [14]). Bovendien vond Laecman, behalve een ledige kas, een schuld, hem door zijn voorganger nagelaten, die beliep 110 fransche kronen, 146 hollandsche schilden, 247 rijnsgulden, 56 dukaten en 25 arnemsche gulden. Kortom, wanneer Laecman als prelaat goed en wel is geïnstalleerd, zit hij met een globale schuld van 2389 fransche kronen, 511 rijnsgulden [15]). Voorwaar, een weinig aanlokkelijke opvolging. Dit verklaart zeer duidelijk waarom Laecman heeft kunnen twijfelen bij het verleenen van zijn toestemming aan de verkiezing. Wanneer Laecman het toch aangedurfd heeft zijn rustige pastorie te verlaten om het bestuur dezer ontredderde financiën in handen te nemen, dan schijnt hij het gedaan te hebben noch uit eerzucht, noch uit overmoed, maar uit liefde voor zijn abdij en, in zijn moeilijke taak, gerekend te hebben op de medewerking en den steun van zijn geestdriftige verkiezers.

Uit welke religieuzen was het konvent samengesteld ten tijde van Laecman's verkiezing ? Een lijst is er niet voor handen, maar we hebben er zelf een aangelegd al naar gelang we hun namen aantroffen in de rekeningboeken en andere dokumenten. 't Is best mogelijk dat deze lijst nog onvolledig is. Het ambt van prior was open, wat hooger reeds gebleken is. Een supprior was er, maar zijn naam staat nergens vermeld. Walter van den Valgaet, van Roesel, prepositus en pastoor van Tessenderloo; Matheus van Meerlaar, kamerheer; Jan Rothary, van Bouchout, graanmeester en deken van Beringen [16]); Hendrik, cellier; Hendrik Hubens, van Dongen, aanverwant van prelaat Jan Molnere [17]); Hendrik Lodewijks; Egidius Vogel, van Eik [18]); Arnold

---

14) Rekening vervat in het dossier. AA., reg. 285, fol. 40ro-vo; reg. 300, fol. 11ro.

15) Rekening in het dossier. Ibid., fol. 40vo.

16) Commemoratio domini Johannis Rotarii, sacerdotis et canonici ac quondam prioris huius ecclesie, qui, postquam multis annis ecclesie de Zuylre ac decanatui rurali Beringensi laudabiliter prefuisset, viam carnis ingressus est 19 Februarii 1474. AA., Necrologium, reg. 107, fol. 13ro.

17) Werd den 30 Juli 1403 op studie gezonden naar Parijs. Jan Molnere noemt hem « cognatus noster ». Reg. 34, fol. 19vo; reg. 160, fol. 62vo. † 24 Januari, jaartal niet opgegeven. AA., Gremium, reg. 105, fol. 67ro.

18) In oorkonde nr. 2196 komt hij voor als zijnde afkomstig van Eik. Die Voecht vergist zich in zijn « Gremium », fol. 62ro, met als plaats van herkomst Meerbeek aan te geven. † 5 Augustus 1462, volgens Necrologium, fol. 55ro, 1 October, zonder jaartal, volgens Gremium, fol. 62ro.

van den Valgaet, van Zeelst [19]); Arnold van Lummen [20]); Pieter Mylenborch, van Cosen [21]); Willem Wychmans, pastoor van Vorst [22]); Jan Lambrechts, van Zolder [23]); Jan Capelmeer [24]); Hendrik van Achel; Willem van Antwerpen [25]); Jan van Breedacker [26]); Lodewijk Schoutbroeck, van Herselt [27]); Andreas Boesluiter [28]); Jan Jacobs [29]); Willem van Niuelaer; Jan Bie; Hendrik van Lieshout [30]); Geeraard van Kan, van Venlo [31]); Arnold Gobelen, van Betekom [32]); Jan Oveloge [33]) en twee leekebroeders, Hendrik Lodewijks en Paulus Morren [34]).

Laecman benoemde Willem Wychmans tot prior nog vóór zijn bevestiging, want als prior verkoopt Willem Wychmans samen met den prepositus enkele goederen, waarvan Laecman later zal zeggen dat ze niet hem, maar die twee moeten ten laste gelegd worden, omdat hij op dat oogenblik nog niet bestuurde [35]). Matheus van Meerlaar wordt het eerst uit zijn ambt van kamerheer, dat hij sinds

---

19) 28 Januarii, anniversarium Reverendi prioris, quondam Reverendi Domini Arnoldi de Valgaet, abbatis huius ecclesie, qui obiit anno XIIIIc LXXX tertio. Necrologium, fol. 7vo.

20) Die Voecht vereenzelvigt dezen Arnold van Lummen met een naamgenoot, wiens overlijden in het Necrologium voorkomt op 11 Maart. Gremium, fol. 59ro. Archivaris Joris merkt hierbij op : Errat hic Voechtius, nam character litterarum in necrologio nostro prodit eum vixisse ante 1230. Ibid.

21) Dat hij van Cosen is blijkt uit reg. 35, fol. 152ro. † 6 Juni, 1453. Necrologium, fol. 40ro.

22) † 9 Augustus, 1453. Anniversarium, 18 November. Ibid., fol. 56ro en 81vo.

23) † 10 Mei, 1448. Anniversarium, 26 October. Ibid., fol. 33ro en 57vo.

24) † 18 September, jaartal niet aangegeven. Ibid., fol. 66ro.

25) † 16 April, 1472. Ibid., fol. 26ro.

26) † 20 November, 1459. Ibid., fol. 82ro.

27) † 27 December, 1459. Ibid., fol. 91ro. 26 December volgens Gremium, fol. 72ro.

28) † 18 Augustus, 1443. Necrologium, fol. 58ro.

29) † 8 November, 1458. Ibid., fol. 79ro.

30) Camerarius, 1435. Gremium, fol. 68ro.

31) † 25 Augustus, 1476. Anniversarium, 27 Januari. Necrologium, fol. 60ro en 8ro. Opvallend hoe rijkelijk hij dit anniversarium heeft gedoteerd. Het beslaat een gansche kolom in het necrologium en geen dat zoo breedvoerig werd genoteerd. Heeft hij daarmee getracht zijn slechte reputatie eenigszins goed te maken ?

32) † 16 Maart, 1446. Necrologium, fol. 19vo.

33) † 28 Augustus, jaartal niet aangegeven. Ibid., fol. 61ro. 29 Augustus, volgens Gremium, fol. 70vo.

34) † 24 Augustus, 1453. Necrologium, fol. 59vo.

35) Tweede weerlegging in zijn eerste verweerschrift, aanvankelijk bestemd voor het algemeen kapittel te Valenciennes, maar den generaal aangeboden ten tijde zijner visitatie in 1431. Reg. 285, fol. 41vo.

1415 uitoefent [36]), ontheven tusschen 8 Mei en 11 Juli 1423 [37]). Den 4 September daaropvolgend gaat hij Laecman vervangen als pastoor van Zutendaal [38]). Hendrik Lodewijks, die sinds 18 Maart 1419 dispensier was, werd op 18 September '23 uit dit ambt ontheven [39]). Zijn opvolger is Egidius Vogel [40]). Den 9 September '23 was de cellier Hendrik, vervangen geworden door Willem (van Antwerpen ?) [41]). Het ambt van prepositus komt open door het afsterven van Walter van den Valgaet tusschen 26 Maart en 14 Mei '24 [42]). De verleden jaar ontslagen dispensier, Hendrik Lodewijks, wordt tot prepositus aangesteld [43]). Eerst den 8 Augustus '25 zien we hem als zoodanig in de rekeningboeken voorkomen [44]). Ten slotte fungeert Arnold van Lummen in April '25 als graanmeester in plaats van Jan Rothary [45]). In twee jaar tijds werden al de medewerkers van Jan Molnere in het beheer der goederen, met uitzondering van Hendrik Lodewijks, vervangen door anderen, die Laecman zelf had uitgekozen.

Begrijpelijkerwijze drukte de enorme schuld het zwaarst van al op Laecman's schouders. Van in 't begin was deze zijn groote bekommernis en hij zag geen andere mogelijkheid voor hare vereffening dan den verkoop van goederen. Met Hendrik de Roec sluit hij een overeenkomst om dezen een jaarlijksche erfrente van 28 gouden hollandsche schilden te verkoopen. De verkoopakt, gedateerd 9 September 1423, wordt opgemaakt in den daarvoor vereischten trant. In aanwezigheid van het daarvoor speciaal bijeengeroepen konvent wordt verklaard dat deze verkoop geschiedt voor het algemeen welzijn van de abdij. Elk schild wordt verkocht voor 18 gelijkwaardige schilden, in totaal 504 schilden. Welke som door Hendrik de Roec ten volle werd voldaan en zal gebruikt worden voor het algemeen nut en voor dringende noodwendigheden. Om de jaarlijksche betaling van de 28 schilden te verzekeren, stellen Laecman en het konvent als borg de tienden van Rotselaar en Wezemaal, de hoeven en goe-

---

36) AA., rekeningboek, reg. 140, fol. 77vo.
37) AA., rekeningboek, reg. 160, fol. 208vo en 209ro.
38) Ibid., fol. 230ro.
39) Ibid., fol. 154ro en 200vo.
40) Ibid., fol. 215ro.
41) Ibid., fol. 214vo.
42) Ibid., fol. 221ro en 223vo.
43) Ibid., fol. 250ro, 252ro en 271vo.
44) Ibid., fol. 252ro.
45) Ibid., fol. 231vo; rekeningboek, reg. 36, fol. 2ro.

deren te Tulden, te Mierde, te Heze en te Leende, alsook al de roerende en onroerende goederen. Verder verzaken ze aan al de voorrechten, hun geschonken door de statuten, het recht en den paus, die dezen verkoop zouden kunnen te niet doen. Doch ze behouden zich het recht voor deze erfrente terug te koopen wanneer het hun believen zal en aan denzelfden prijs [46]). Naar alle waarschijnlijkheid heeft deze verkoop nooit plaats gehad. Althans in de lijsten over den verkoop van goederen, die Laecman later den visitators zal aanbieden, wordt over deze 28 schilden geen woord gerept. Zijn opzet was wel goed voorbereid, maar we gelooven dat het op een hevig verzet stuitte, wanneer het aan 't konvent werd voorgelegd. Als teeken van zijn ongeldigheid werd deze akt middendoor gesneden en berust nog alzoo in het archief van Averbode. We hebben dit feit vooral willen aanhalen om te toonen met welke plannen Laecman, van in 't begin van zijn prelaatschap, in het hoofd liep. Hoe Laecman zijn abdij en hare goederen bestuurd heeft, zal blijken uit wat nu volgen gaat.

II. Kritiek op Laecmans's beleid.

Einde 1423 of begin '24 volgde Jan van Marle II zijn oom, die denzelfden naam droeg en den 16 November 1423 overleden was, als prelaat van Prémontré en generaal der Orde, op [1]). Van meet af had de nieuwe prelaat met moeilijkheden te kampen. Hugo vertelt in zijn « Annales Ordinis » : « Te dien tijde werd Frankrijk onderling verscheurd door burgeroorlogen en godsdiensttwisten; zelfs de kloosters waren niet vrij van innerlijke twisten, die den nabijen ondergang der regeltucht voorspelden » [2]). Dat was de geestelijke kant der moeilijkheden, maar dan was er ook nog de financieele en die liep niet minder gevaar. Wat Jan van Marle gedaan heeft om het geestelijk erfgoed, dat hem toevertrouwd was, te bewaren, valt buiten het kader van dit onderwerp, maar om zijn geldelijke moeilijkheden te bestrijden had hij na zes jaar een flink opgezet plan gereed. Had de rondreis, die hij in 1426 maakte, zijn aandacht getrokken op de pracht en de rijkdommen van de abdijen in Vlaanderen en Brabant ? Wat er ook van zij, begin '30 ontvingen deze

46) AA., oorkonde nr. 2177.

1) Hugo, *Annales Praemonstratenses*, T. I, col. 31. Nancy, 1734.

2) Ibid., col. 31.

prelaten een brief van den generaal, waarin deze hen uitnoodigde op een vergadering te Mechelen [3]). Was er in dezen brief reeds sprake van den taks, die hij zinnens was hen op te leggen ten einde aan zijn geldelijke moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden ? 't Is meer dan waarschijnlijk, daar Laecman, die met zijn zaken reeds genoeg hoofdbreken had, van deze vergadering gewoon wegbleef. Dat was de inzet der campagne van verdachtmaking, die twee jaar lang tegen Laecman zal gevoerd worden, en der daaruit volgende onderlinge twistpartijen. Hoezeer de geest en de belangen der abdij hierdoor werden geschaad, maakt het onderwerp uit van deze verhandeling.

Op de vergadering te Mechelen, die plaats vond tusschen den 20 en 27 April [4]), schijnen dan alle prelaten aanwezig te zijn geweest, behalve Laecman. Eenparig werd door hen besloten dat iedere abdij een bepaalde som aan den generaal zou afdragen [5]). De afwezigheid van Laecman kan den generaal niet ontgaan zijn en het moet hem in zekere mate reeds ontstemd hebben. Was zijn plan niet van algemeen nut ? Vermoedelijk had Laecman zelfs niet eens verontschuldigingen laten aanbieden. Maar buiten Laecman's koppige afwezigheid was er ook nog het geheim verzoekschrift, dat den generaal te Mechelen overhandigd werd, dat door vier religieuzen van Averbode onderteekend was t.w. : Geeraard van Kan, Lodewijk van Herselt, Jan Oveloge en Arnold van Betekom, en waarin deze den generaal vroegen een visitatie te komen doen in de abdij van Averbode [6]) en reeds enkele klachten tegen Laecman naar voren brachten [7]). Wie waren deze aanklagers ? Van Geeraard van Kan en van Arnold van Gobelen van Betekom is bekend dat ze door Laecman van de parochie van Wezemaal werden teruggeroepen [8]). Lodewijk Schoutbroeck van Herselt was op dat oogenblik pastoor te Rukkelingen, maar was niet tevreden met de opbrengst van zijn

---

3) Van een uitnoodigingsbrief voor deze vergadering is nergens sprake. Maar we meenen te mogen veronderstellen dat er een moet geweest zijn.

4) Althans op 27 April legde Laecman zijn beroep in bij den H. Stoel tegen de visitatie van den generaal. We veronderstellen dan dat de vergadering te Mechelen de week te voren plaats had.

5) Volgens Laecman's relaas. Zie bijlage I.

6) Uit de rekening van den generaal, waarin de onkosten worden opgesomd, die Laecman's geval hem hebben veroorzaakt en die Laecman door het algemeen kapittel te Leuven verplicht wordt te betalen. Dominus Premonstratensis requisitus visitare ecclesiam Averbodiensem, ipso existente in Maklinia... AA., reg. 285, fol. 15ro.

7) De generaal laat dit zeer duidelijk uitschijnen in zijn oproepbrief voor het algemeen kapittel te Leuven. AA., reg. 285, fol. 11ro.

8) Uit het relictum der visitatie, verricht door den generaal in 1431. Zie bijlage III.

beneficie [9]). Na zijn deelname aan het openlijk verzet, zal Laecman drukking op hem uitoefenen om hem van zijn parochie te verwijderen [10]). Van Jan Oveloge is niets bekend, maar in den loop van het conflikt zal hij zich onledig houden met het schrijven van een nieuw antiphonarium [11]). Gevoelsmensch zijnde, heeft hij zich waarschijnlijk gemakkelijk laten meesleepen door de argumenten der oppositie. Het heeft er allen schijn van dat misnoegdheid hoofdzakelijk aan de basis ligt van deze aanklachten. In ieder geval de koppige afwezigheid van Laecman eenerzijds en de aanklachten tegen hem anderzijds deden bij den generaal een zware verdenking ontstaan tegen zijn persoon, zijn gedrag en zijn beleid. Meteen was het voor hem klaar geworden waarom Laecman te Mechelen niet was durven verschijnen. Het verzoekschrift krijgt dan ook zijn welwillende instemming [12]). Hij blijft drie dagen langer te Mechelen dan hij voorzien had ten einde den dag der visitatie vast te stellen en een oproepbrief klaar te maken, bestemd voor de pastoors van Averbode [13]).

Heeft Jan van Marle zich ondertusschen bedacht ? Heeft hij ingezien dat het niet opgaat zoo maar onverhoeds Averbode binnen te vallen om een visitatie te doen zonder van Laecman zelf vernomen te hebben welke zijn houding is in zake de beslissing der Mechelsche vergadering ? Dit is niet uitgesloten, want hij komt eerst naar Tongerloo [14]) en gelast dezes prelaat Laecman van de te Mechelen genomen beslissing op de hoogte te stellen. De prelaat van Tongerloo moet zeker geweten hebben dat het niet gemakkelijk zou gaan Laecman deze beslissing te doen bijtreden. Smeekend en half dreigend besluit hij zijn brief dat Laecman zou doen zooals de andere prelaten, want, in geval van weigering, zou erger te vreezen zijn [15]). Het mocht niet

---

9) Uit het relictum der visitatie, verricht door de prelaten van Dommartin, Bonne-Espérance en Ninove in 1430. Zie bijlage II.

10) Ibid.

11) *Satisfeci* fratri Johanni Oveloghe de defectu antiphonarii nostri novi, scripto per eumdem in valore trium griffonum, salvo suo iustiori calculo. AA., rekeningboek, reg. 36, fol. 85vo.

12) Hooger vermelde oproepbrief voor het algemeen kapittel te Leuven.

13) Hooger vermelde rekening van den generaal. Ipso existente in Maklinia, ad assignandum diem competentem ad convocandum canonicos foris manentes, propriis sumptibus, vacavit cum tribus equis per tres dies.

14) Dat de generaal te Tongerloo vertoefde, blijkt zeer duidelijk uit Laecman's relaas. Op zijn antwoord aan den prelaat van Tongerloo, ontvangt Laecman, na twee uren reeds, een wederwoord van den generaal.

15) Laecman's relaas. Zie bijlage I.

baten. Laecman bleef koppig op zijn standpunt dat hij onmogelijk geldelijke hulp kon verstrekken. Zijn antwoord luidt kordaat : « Ik beschik op dit oogenblik over geen geld. Indien de prelaat van St. Michiels er mij ter hand stelt, wil ik op zijn raad van vader-abt graag tusschenkomen. Zooniet, weiger ik » [16]). Laat de korzeligheid van het antwoord niet veronderstellen dat Laecman de aanwezigheid van den generaal te Tongerloo niet eens vermoed heeft, maar laat de beslistheid ervan niet eveneens uitschijnen dat hij zich geen persoonlijke schuld bewust is voor de berooide financies zijner abdij ?

Bij Jan van Marle daarentegen geeft het aan zijn vermoedens vasten vorm. Het verzoekschrift was niet zonder reden ingediend en de aanklachten waren geen loutere verzinsels. Er moest hier gehandeld worden en het onbesuisde antwoord van Laecman gaf hem daartoe het volle recht. Amper een paar uren, nadat de bode met Laecman's antwoord vertrokken was, stond er een ander te Averbode terug met het wederwoord van den generaal, waarin deze aankondigt dat hij maatregelen overweegt om tegen Laecman en 't konvent van Averbode een visitatie te houden [17]).

Zooiets had Laecman niet verwacht. Immers hij zelf bekent dat dit voornemen van den generaal hem met vrees beving [18]). Vrees om door den generaal van wanbeheer beschuldigd te worden ? Ook wel, maar vooral die instinktmatige vrees voor een geheimzinnige verdachtmaking die in zulke gelegenheid altijd opduikt en waarvan hij, als prelaat, de voorteekens moet opgemerkt hebben in de ontevredenheid van sommige religieuzen. Doch hij schijnt geen enkel vermoeden te hebben van het verzoekschrift en de aanklachten te Mechelen naar voren gebracht.

In den nood kent men zijn beste vrienden, zegt het spreekwoord. Laecman had ook trouwe vrienden. Zoohaast ze zijn geval vernomen hadden, kwamen ze hem vinden om hem mede te deelen dat de generaal reeds enkele rechtskundigen geraadpleegd had en enkele religieuzen in verhoor genomen. Er viel geen tijd te verliezen. Samen beraadslaagden ze wat er moest gedaan worden [19]). Uit het verder verloop der gebeurtenissen blijkt dat hier reeds het plan vooropgesteld werd de visitatie kost wat kost te verhinderen.

Daarop riep Laecman zijn konvent samen om het kennis te geven van wat er tot dan toe gebeurd was en om de aanstaande visitatie

16) Ibid.
17) Ibid.
18) Ibid.
19) Ibid.

van den generaal aan te kondigen, maar vooral om te weten te komen wat zij zelf daarover wel dachten. Gansch het konvent, met prior en supprior aan 't hoofd, alleen de vier reeds bekende aanklagers uitgezonderd, is van oordeel dat de generaal wat hevig is te werk gegaan, dat de visitatie niet anders dan schadelijk kan zijn voor den innerlijken vrede van 't konvent om reden van de in 't spel zijnde verdachtmaking. Bij de bespreking hoe dan deze visitatie moest verhinderd worden, werd overeengekomen dat beroep daartegen bij den H. Stoel het eenige afdoende middel was. Aldus werd gedaan en de generaal legde zich bij dit besluit neer [20]). Den 27sten April werd het beroep gesteld [21]), dat door een bode naar Rome zou gebracht worden. Daar er noch origineel, noch afschrift van bestaat, weten we niet welke argumenten het bevatte, doch een religieus uit de volgende eeuw verklaart dat er wel degelijk argumenten werden aangehaald en hij schijnt aan te nemen dat ze gewettigd waren [22]).

Het spreekt van zelf dat de generaal erg verlegen moet gezeten hebben met het geval, zooals het zich nu ontwikkelde. Wanneer hij, enkele maanden nadien, het feit aanhaalt, wil hij zich laten voorstaan, alsof het hem niet het minste ongenoegen had berokkend. Hij had van zijne persoonlijke visitatie afgezien, schrijft hij, uit eerbied voor den H. Stoel [23]). Ook de vier religieuzen van de oppositie stellen het alzoo voor [24]). Deze voorstelling is al te eenvoudig om zonder argwaan aangenomen te worden. Het moet voor den generaal ongetwijfeld een harde en bittere pil geweest zijn om te slikken, want hij heeft er nadien zelfs een oogenblik aan gedacht dat beroep ongedaan te maken met, zooals Laecman het daarom ook aannemelijker voorstelt, de er in aangevoerde argumenten door notarissen te laten onderzoeken [25]). Wanneer de generaal aan de visitatie heeft verzaakt, is dat gebeurd op aanraden van zijn raadslieden, die het beroep geldig

20) Ibid.

21) Dit wordt aangehaald in het beroep bij den H. Stoel, dd. 4 Oct. 1430. AA., reg. 285, fol. 9ro-10ro.

22) Waar de generaal in zijn oproepbrief voor het algemeen kapittel te Leuven zegt dat Laecman en zijn convent *nulla legitima causa allegata* beroep hebben ingelegd bij den H. Stoel, noteert hij : *rationes allegate fuerunt in appellatione.* AA., reg. 285, fol. 11ro. Waar de opposanten in hun beroep op het algemeen kapittel zeggen : *minus iuste,* noteert hij : *ymmo iuste.* Ibid., fol. 12ro.

23) Vermelde oproepbrief voor het algemeen kapittel.

24) Beroep der opposanten bij het algemeen kapittel te Leuven, aangehaald in den oproepbrief van den generaal.

25) Laecman's relaas. Bijlage I.

hebben geoordeeld. Want wie met deze zaak van dichtbij vertrouwd is, merkt gauw op dat de generaal niet zoozeer « uit eerbied voor den H. Stoel » gehandeld heeft, dan wel gedwongen en met tegenzin, omdat hij nu opeens machteloos stond tegen zijn tegenstander.

Het valt dadelijk op dat het in de inzichten van Laecman en van 't konvent van Averbode lag, door het beroep bij den H. Stoel, alleen de visitatie van den generaal te beletten. Ze konden geen vertrouwen stellen in een handelwijze, die hun zeer verdacht leek en bovendien met de statuten in strijd was. Doch tegen een visitatie-in-regel waren ze nooit gekant, integendeel, deze zou, schrijft Laecman, iedere verdachtmaking voor goed ontzenuwen [26]). Om dan de daad bij het woord te voegen, wordt den prelaat van St. Michiels, die vader-abt van Averbode was, gevraagd een visitatie te komen doen « in capite et in membris » en wel zoo haast mogelijk [27]).

Het verzet der vier reeds genoegzaam gekende religieuzen, dat openlijk begon met een weigerende houding aan te nemen in zake het beroep, kende slechts een mager succes. Aanvankelijk bleef het grootste gedeelte van 't konvent Laecman getrouw. Achteraf schijnen een vijftal hun vertrouwen in hem te verliezen. Alleen van Theodoricus Hels is het zeker dat hij de partij koos van de opposanten [28]). Volgens Laecman werden bij de buitenpriesters nog twee of drie pastoors gevonden, die zich eveneens bij de tegenpartij aansloten. Twee daarvan zijn slechts gekend : Willem Wychmans, pastoor van Vorst, die onder Laecman prior was geweest en Hendrik Lodewijks, pastoor van Rummen, die van 1425 tot 14 Augustus '29 prepositus was geweest.

De drijfveer van hun handelwijze schijnt wel gezocht te moeten worden in het feit dat Laecman hen had aangezocht afstand te doen van hun beneficie [29]). Misschien had Laecman opgemerkt dat ze zoowat de rol speelden van achterbaksch aanstoker. Immers eertijds respectievelijk prior en prepositus waren ze beiden goed vertrouwd geweest met den financieelen toestand der abdij en met Laecman's gedragingen. Daarbij wachtten ze er wel voor ooit maar op het voorplan te verschijnen. Willem Wychmans had nog een tweede reden om misnoegd te zijn. Hij had namelijk 200 rijnsgulden aan de abdij

---

26) Ibid.

27) Ibid.

28) Relictum der visitatie van 1431. Bijlage III. Aanteekening in reg. 285, fol. 22vo. Verweerschrift van Laecman op aantijgingen in het algemeen kapittel te Valenciennes. Reg. 285, fol. 27ro.

29) Relictum der visitatie van 1430. Bijlage II.

geleend en Laecman maakte vooralsnog geen aanstalten om die terug te betalen [30]). Na het beroep spreken de opposanten onophoudelijk hun afkeuring daarover uit en brengen daardoor Laecman en 't konvent meermalen in opspraak. Ze willen daarbij, zoo beweert Laecman, van geen visitatie weten [31]). Doch dat moet waarschijnlijk zoo verstaan worden dat ze tegen iedere visitatie gekant zijn, die niet door den generaal zou gedaan worden.

Olandus, prelaat van St. Michiels, was door Laecman verzocht geworden een visitatie te Averbode te komen doen. Als vader-abt gaven de statuten hem daartoe eens in 't jaar het recht. Olandus zal, spijts al deze wederwaardigheden, van zijn recht gebruik maken, omdat hij zelf vreesde, zoo schrijft Laecman, door verzuim een blaam op te loopen [32]). Hij verzocht de prelaten van Middelburg en Veurne hierbij zijn assistenten te willen zijn. Den 21sten Mei kwamen ze gedrieën te Averbode toe [33]). Het onthaal was hartelijk en er heerschte in 't konvent een stemming om iedere reformatie, die door de visitators zou opgelegd worden, gewillig te aanvaarden [34]). 's Anderendaags werd aan het in de kapittelzaal vergaderd konvent de gebruikelijke aankondiging der visitatie gedaan en, vermits er zich niemand tegen verzette, aanstonds met het afzonderlijk verhoor der religieuzen begonnen [35]). Toen het verhoor reeds ver gevorderd was en de algemeene indruk heerschte dat alles kalm en normaal zou verloopen, boden de opposanten zich plotseling bij de visitators aan en verklaarden tegen deze visitatie in beroep te gaan bij het algemeen kapittel, dat in October aanstaande te Leuven zou plaats hebben. Terzelfdertijd overhandigden zij den visitators een geschreven reeks aanklachten en grieven, die ze tegen Laecman hadden aan te voeren [36]). Dit driest optreden vermocht evenwel niet de visitators van hun stuk te brengen. Ze hebben hun werk voortgezet, alsof er niets gebeurd was, met besluiten te treffen in overeenstemming met de opgedane bevindingen en met nuttige wenken te verstrekken aangaande de administratie der abdijgoederen [37]).

---

30) Rekening. AA., reg. 285, fol. 41ro.

31) Laecman's relaas. Bijlage I.

32) Ibid.

33) Beroep van den prelaat van St. Michiels tegen de besluiten van de visitators van 1430. AA., reg. 300, fol. 34ro.

34) Laecman's relaas. Bijlage I.

35) Hooger vermeld beroep van den prelaat van St. Michiels.

36) Laecman's relaas.

37) Vermeld beroep van den prelaat van St. Michiels.

III. Beschuldigingen en verweer.

Het valt niet te ontkennen dat de toestand van Laecman door deze beschuldigingen een nog acuter stadium is ingetreden. Weliswaar laat Laecman zich niet onbetuigd en dient hij de opposanten van antwoord. Maar, zooals 't in dergelijke gevallen meestal gaat, is 't niet gemakkelijk de waarheid van de leugen te onderscheiden. Daarom oordeelen we het nuttig én de beschuldigingen én hun weerleggingen naast elkaar af te drukken om ze daarna des te kritischer te kunnen beoordeelen. Merken we hierbij op dat de vertaling zeer vrij is opgevat en enkel betracht den inhoud der gedachten van deze beide zeer rijk aan woorden gestelde stukken weer te geven.

BESCHULDIGING.

« 't Is heinde en ver bekend, ook den vader-abt van St. Michiels, dat de abdij van Averbode dringend een visitatie en reformatie « tam in capite quam in membris » noodig heeft. In naam van eerbare en oudere religieuzen, om wille der regeltucht en andere goede redenen voelen ze zich verplicht de volgende punten, bij wijze van inlichting en tot wellukken der visitatie, den visitator voor te leggen. Overigens het kan hem niet onverschillig laten dat de abdij ten gronde gaat.

WEERLEGGING.

« Laecman betoogt dat de aanklacht naamloos is, bijgevolg niet geloofwaardig. Zeer lichtzinnig opgevat en daarom reeds geen antwoord waard. Doch de troebelheid van den toestand eischt een rechtzetting van de volle waarheid. Hij zal zich niet laten vernederen, tenzij gedwongen door het gerecht.

Het valt op hoe onrechtvaardig de opposanten zijn met niet eens van zijn verdiensten te gewagen. Daartoe zijn ze trouwens onbekwaam. Hij echter zal iedere grief weerleggen. Dan kan de visitator zelf oordeelen en uitspraak vellen.

De aanklacht is verder in strijd met de statuten, die zeggen : « Geen enkel onderhoorige mag zijn prelaat beschuldigen, zonder hem vooraf op zijn fouten gewezen te hebben en nadat deze tot tweemaal toe de vermaning minachtte ». Er is zelfs in de statuten

een zitting voorzien, waarin de beschuldiging in 't openbaar moet geschieden. Welnu alles is in 't geheim geschied en zonder eenige voorafgaande terechtwijzing. Bijgevolg zijn de beschuldigingen niet alleen nietig, maar verdienen de aanklagers zelf een ernstige straf.

1. De prelaat van St. Michiels moet nog wel weten dat de generaal, samen met hem en met andere prelaten, eertijds een visitatie gehouden heeft te Averbode. Toen reeds had de abdij geen goede faam, zoodat besloten werd Laecman als beheerder der goederen af te stellen. Ten langen laatste, op aandringen van sommige religieuzen en in de hoop van verbetering, ook wel uit een welwillende genegenheid, heeft men gemeend dat hier een blaam volstond. Laecman heeft zich aan dat alles niets gelegen gelaten en liet in de abdij een eigen woonplaats bouwen, wat geen enkel voorganger gedaan heeft. Al die geldverspilling valt ten laste van de abdij en 't konvent en 't wordt met den dag steeds erger.

1. Laecman herinnert zich niet ooit door iemand terechtgewezen te zijn op de door de statuten voorgeschreven manier. Niettemin durven de opposanten te spreken van een zekere toegeeflijkheid vanwege den generaal en van den vader-abt, ten tijde eener visitatie. Spijts de vermaning, zou hij al de buitensporigheden bedreven hebben, die in de uitzinnige aanklacht vervat zijn. Ze vergissen zich vreeselijk, wanneer ze zich inbeelden dat hij nadien een vermaning, in regel met de statuten, gekregen heeft.

2. Om zijn uitgaven en verkwisting goed te praten, wendde Laecman bij de visitators de onkosten van zijn aanstelling voor. Doch hem werd opgelegd, voor de eer der abdij, zijn levenswijze in te krimpen en zuiniger te zijn in 't uitdeelen van kleederen aan bloedverwanten, lijfknechten en andere voor 't konvent verdachte

2. Laecman kan niet begrijpen dat hij geld zou uitgegeven hebben of onnoodige onkosten gedaan ten voordeele van familieleden of andere personen. In zijn uitgaven heeft hij steeds Gods lof, zijn staat en 't welzijn der abdij op 't oog gehad. Aldus hoopt hij de abdij in niets benadeeld te hebben.

personen. Nu nog steeds is die vingerwijzing voor Laecman een ijdel woord gebleken.

3. Om reden van geldgebrek en van dreigenden ondergang werd hem verboden nieuwe huizen te bouwen en overbodige onkosten te doen. Hij zou beter doen wat meer aan de bestaande schulden te denken totdat deze geheel vereffend waren. De visitators zijn hiervan op de hoogte.

4. Spijts herhaalde vermaningen en de heerschende ellende, is Laecman de helft van den tijd afwezig en, wat erger is, gedurende zijn verblijf in de abdij verzuimt hij, zonder de minste reden, de koordiensten, waartoe een goed prelaat gehouden is. Hij gebruikt zijn ontbijt onder het uur der missen, in 't openbaar en samen met zijn lijfknechten, zoogezegd tot Gods glorie en de eer der abdij, maar in feite tot ondergang der voorvaderlijke gebruiken. Om zijn nutteloos verteer te dekken, heeft hij de goederen der abdij met allerhande renten belast en gaat op onrechtvaardige wijze daarmee voort.

5. Tot nog toe waren 't onderhoud en 't bestuur der hospitiën van Diest en Leuven aan bekwaam personeel toevertrouwd. Als vergoeding hadden ze inwoon aldaar, mochten de hoeve ervan uitbaten of ontvingen een klein loon. Niet lang geleden werden deze personen buitengezet en vervangen door bloedverwanten en verdach-

3. Het bouwen van nieuwe huizen en 't herstellen van oude mag niet toegeschreven worden aan lichtvaardigheid, zooals de opposanten het voorstellen. Aan de visitators, zoo noodig, te onderzoeken of deze werken al dan niet nuttig waren.

4. Laecman beweert nooit afwezig te zijn geweest tenzij met wettige redenen, zoo bijvoorbeeld wanneer het belang der abdij zulks vereischte en dan iedermaal nog met de toestemming van een daarvoor competenten overste. Zijn ontbijt was nooit overdreven wellustig; doch aangepast aan de behoeften van zijn lichaam en aan den stand zijner gasten, wat hij trouwens heel redelijk vindt. Hij is er zich niet van bewust ooit maar iets op onrechtvaardige wijze vervreemd te hebben.

5. Alleen om de uitgaven te verminderen en tot eer en nut van de abdij heeft Laecman te Diest en te Leuven leden van 't personeel doorgezonden, maar nooit om ze door anderen te vervangen. Het is een grove onwaarheid te gewagen van verdachte personen en van ontvreemding van gerief. Met toelating van het

te vrienden van Laecman. Aan deze werden, tegen alle gewoonten in, wijn, koren, vleesch en andere benoodigdheden gebracht, tot groot nadeel der abdij. Nooit is gezien geworden wat er in de abdij aan gerief beschadigd en ontvreemd werd, bijzoover dat er geen voldoende meer is om de talrijke bezoekers behoorlijk te ontvangen.

6. Van de besnoeiing van zijn persoonlijk verteer is nog niets terecht gekomen. Hij ontvangt rijkelijk familieleden en vrienden en geeft hun de belangrijkste posten in handen. Vooral zijn broeder Reynbold berokkende door zijn buitensporigheden aan de abdij onnoemlijke schade. Onlangs nog kocht Laecman van Reynbolds vrouw een schier waardeloos huis voor een lijfrente van zes mud koren. De aankoop van dit huis was overbodig, vermits het nu noch later van eenig nut kon zijn, en moest met den verkoop van abdijgoederen betaald worden. Verder treedt Laecman op als huwelijksmakelaar tusschen nichtjes en vrienden en belooft daarbij, door tusschenpersonen, geld en goederen. Althans het vermoeden bestaat voor een paar concrete gevallen.

7. Waarom steeds zinspelen op de schulden en de zware uitgaven, als hij nutteloos vijf honderd grootste gedeelte van 't konvent liet hij twee bedden naar Leuven brengen, zonder dat de gastvrijheid er in 't minst door geschaad werd. Trouwens er zijn in de abdij bedden op overschot, waarvan niemand gebruik maakt.

6. Laecman erkent meer lijfknechten gehad te hebben en nog te hebben dan zijn voorgangers en dan zijn stand vereischt. Hij erkent eveneens bloedverwanten en neven op sommige posten geplaatst te hebben, maar nooit met het inzicht daardoor de abdij te benadeelen. Integendeel, hij meende bij dezen op een grootere betrouwbaarheid en dienstbaarheid te mogen rekenen. Hij ziet niet in dat hem voor deze aanstellingen en vooral voor die van zijn broeder eenige schuld kan aangewreven. Hij is van meening dat de aankoop van bedoeld huis gerechtvaardigd kan worden door een nuttig gebruik ervan te maken. 't Is waar dat hij familieleden uitgehuwd heeft en naar 't klooster gedaan, maar zonder eenige belofte zijnentwege. Trouwens ieder rechtschapen mensch weet dat gehuwden en kloosterlingen genoeg eigen goederen hebben.

7. De bedoelde boeken, zegt Laecman, werden aangekocht ten gerieve van 't konvent en zullen

fransche kronen kan besteden voor den aankoop van boeken, waarvan zijn familieleden dan nog meest gebruik maken. Deze vrienden en kennissen worden rijkelijk op wijn en de rest onthaald, maar aan de vrienden van de religieuzen wordt de gebruikelijke gastvrijheid geweigerd.

8. Spijts het door de visitators opgelegd formeel verbod nog nieuwe huizen te bouwen, heeft hij niettemin te Diest, te Sterksel en elders zulke grootsche en kostelijke huizen laten bouwen dat de abdij daardoor in armoede vervalt. Want, om de daarvoor noodige enorme uitgaven te dekken, heeft hij lijfrenten verkocht en gaat nog steeds voort er te verkoopen. Voortdurend maakt hij gronden en andere bezittingen te gelde en verzuimt den raad te volgen van 't konvent, dat aandringt om dit liggend geld behoorlijk in andere erfrenten om te zetten.

de abdij blijven toebehooren. Zijn ziel zal daarbij gebaat zijn, daar 't hoogst loffelijk is de studie aan te wakkeren en te bevorderen. Dat is 't voornaamste, wat een prelaat moet op 't oog houden. Daarbij is de abdij niet in 't minst benadeeld door het tijdelijk uitleenen ervan aan sommige zijner broeders.

8. Laecman geeft toe wijzigingen te hebben laten uitvoeren aan een oud huis en er zelfs een bijgebouw laten aanbouwen, niet alleen omdat dit nuttig bleek maar ook noodzakelijk. Deze plaats is uitstekend geschikt om er gemakkelijk het bezit der abdij in verzekering te brengen. Of is het zoo dichtbij gelegen Diest, in oorlogstijd (wat niet uitgesloten is), geen veilig toevluchtsoord voor de kloosterlingen en bergplaats voor de schatten ? 't Is volkomen verkeerd de zaken zoo te willen voorstellen alsof deze uitgaven uit een boos opzet geschieden en maar moeten dienen om de abdij in armoede te brengen. De herstellingen aan de hoeve van Sterksel, die ten tijde van zijn voorganger gansch verbrand en verwoest werd, waren niet minder noodzakelijk. Daar hij een herhaling van zulke ramp vreesde, wilde hij dit voorkomen en liet in de nabijheid een ander huis bouwen, dat tot schuiloord der bewoners moest dienen en van waaruit deze de hoeve dan konden verdedigen. Dat alles

heeft begrijpelijkerwijze vele onkosten gevergd.

Hij heeft dan inderdaad lijfrenten verkocht, maar met de toelating en op last van den kompetenten overste en van 't konvent, die daartoe besloten hadden na een voorafgaande beraadslaging. Bij zijn weten is de verkoop beperkt gebleven bij enkele akkers en bezittingen, zoodat niet eens het tiende deel der overeengekomen som overschreden werd. Wat het liggende geld betreft, kan hij meedeelen dat alles klaar is om het, bij goedvinden van 't konvent, in degelijke waarden om te zetten. Overigens het grootste gedeelte wordt bewaard in den koffer van 't konvent en over het andere werd reeds beschikt.

9. Tot groote verbazing van 't konvent, maar tot grooter schade nog van armen en behoeftigen, heeft Laecman de aalmoezen, die, naar oud gebruik, aan de poort uitgedeeld worden, voor een merkelijk deel verminderd. Door het afschaffen eener dagelijksche mis, gedurende méér dan een jaar, heeft hij de goddelijke diensten te kort gedaan, daarbij het aan de celebranten te betalen geld voor eigen gebruik aangewend.

9. Laecman laat, als naar gewoonte, aalmoezen uitdeelen. Maar de hoeveelheid en de hoedanigheid zijn in verhouding gebracht van zijn vermogen en verschillen van seizoen tot seizoen. Iedereen weet dat de abdij zwaar belast is, niet door zijn schuld maar door allerhande wisselvalligheden. Niettemin heeft hij gedaan wat hij kon, niet altijd echter wat hij wilde, omdat 't onmogelijk was. Zoo noodig, zal hij mondeling uitleg verstrekken, want er werd niets daarover met juistheid opgeteekend. Wat de stichting van de dagelijksche mis betreft, hij wil absoluut niets verholen laten. Maar hij wil

10. Wanneer een pastoor, een rector of een andere officiant moest aangesteld worden, vroeg Laecman eerst hun persoonlijk bezit, deed hen vervolgens een eed afleggen, waarin ze moesten verklaren, naar zijn goeddunken en op zijn verzoek, van hun kerk of ambt afstand te doen, zonder zich daartegen door woorden of daden te verzetten. Zooiets is toch wel zeker strijdig met Gods wet en met de rechtvaardigheid. Menigen onder hen kunnen dit bevestigen. 't Gaat zelfs zoo ver dat ze, door dien eed gebonden, machteloos moeten toezien, als Laecman de goederen der abdij wil te gelde maken. Over dat alles zal den visitators ten gepasten tijde de noodige uitleg verstrekt worden.

De abdij van Averbode bezit heden ten dage nog vele en belangrijke eigendommen, méér zelfs dan de voorgangers ooit bij hun aanstelling bezaten. Deze hebben ze eerlijk weten te beheeren en zelfs te vermeerderen door er nieuwe bij te koopen van het overschot der inkomsten. Hoewel ze grootsche gebouwen lieten bouwen, te grootsch voor den tijd, hebben ze nooit gewichtige schade geleden. Zij hielden de gastvrijheid in eere en gaven er in één maand meer voor uit dan alleen aan 't oordeel der visitators de redenen onderwerpen, die hij had om het honorarium niet te betalen. Wanneer hij 't verzwegen heeft, was 't redelijkerwijze.

10. Inderdaad Laecman heeft een eed van enkele religieuzen afgenomen. Maar schonken de statuten hem daartoe het recht niet door die paragrafen, waarvan de eerste aldus aanvangt : hoc edicto in perpetum duraturo etc. en de laatste : in quibuscumque casibus etc. ? Doch hij kan gerust verzekeren dat de aantijging niet strookt met de waarheid en louter uitvindsel is van de opposanten.

Naar den inhoud dezer beschuldigingen te oordelen, werd het beoogde doel niet bereikt. Laecman is er van overtuigd gedurende zijn bestuur steeds zijn zieleheil en den bloei der abdij behartigd te hebben. Wat kan hij er aan verhelpen dat de aankoopen en leeningen zijner voorgangers op de rekening van den opvolger geschoven worden en dat hij aldus verplicht wordt daarop jaarlijksche afkortingen te betalen. Moesten nu de lasten, waarvan zooveel ophef gemaakt

Laecman in gansch een jaar voor 't konvent. Ze weten nochtans dat de abdij er, na den dood van zijn voorganger, warm inzat. Laecman denkt alleen aan zichzelf, volgt altijd zijn eigen meening en berooft alzoo de abdij van al haar renten. Hij maakt zich een geldreserve van het overschot der inkomsten om in de toekomst andere onrechtvaardigheden te kunnen bedrijven. Van dag tot dag doet hij 't konvent tekort in zijn inkomsten. Kortom zijn onbekwaam bestuur en zijn verkwistingen voeren de abdij naar den ondergang, bijaldien hij binnen korten tijd niet belet wordt alzoo voort te gaan.

Al deze punten zijn, na ernstig onderzoek, juist bevonden. Daarom vragen zij den prelaat van St. Michiels een visitatie te willen doen uit eigen beweging en met inachtneming van de aangevoerde beschuldigingen. Nu echter niet, maar later. Waarom nu niet ? Uit eerbied voor den generaal, die van zijn visitatie afzag uit eerbied voor den H. Stoel, bij wie beroep werd ingesteld door verdachte; ook nog omdat de generaal het aangedane onrecht kwijtschold; ten slotte, omdat zij zelf de voorkeur wilden geven aan die visitators, die de generaal, in al zijn voorkomendheid, beloofd had in zijn plaats te zullen zenden. Aan dezen zulwordt, werkelijk niet bestaan, dan zou er op zijn bestuur maar ook volstrekt niets aangemerkt worden. De gevolgtrekking ligt voor de hand : hij heeft bij zijn aanstelling heel wat anders gevonden dan een welgestelde abdij. Als de visitators zich daarover willen vergewissen, kunnen ze de rekeningen van den toenmaligen prepositus, fr. Walter, nazien. Ten slotte verzoekt Laecman ootmoedig zijn verweer met welwillendheid en in eenvoud te onderzoeken [1]).

1) Weerleggingen. AA., reg. 285, fol. 5ro-6ro. Afschrift.

len zij dezelfde punten, zonder eenige wijziging, voorleggen en de straf, daarvoor in de statuten voorzien, opeischen.

Aldus is deze, Uwe visitatie, niet nutteloos geweest, vermits ze U geleerd heeft een gepaste bezorgdheid aan den dag te leggen, een grondig onderzoek in te stellen en maatregelen te treffen om erger te voorkomen en de wereldlijke macht te verhinderen in te grijpen. Laecman wete wel dat hij, volgens de statuten, gehouden is rekenschap te geven over de inkomsten ten tijde zijner aanstelling. Dat hij de erfrenten aangeve en specifieere, alsook welke schulden er waren, in welke omstandigheden, aan welke personen en aan hoeveel er moet terugbetaald worden. Op die wijze zal een reformatie « in capite et in membris » de abdij ten goede komen [2]).

Wat leeren ons deze beide dokumenten ? De beschuldigingen zijn in ieder geval zwaar, doch Laecman's verweer geeft niet minder den indruk van zelfbewusten ernst en oprechtheid. Zooals het bij beschuldigingen past is de toon scherp, sarcastisch; de voorstelling hoogdravend, dramatisch. De opposanten zien alles gebeuren door den bril van hun misnoegdheid. Een ontbijt van Laecman, misschien wat luidruchtiger dan naar gewoonte en wat copieuzer, ergert hen [3]). Een uitgave, waarvan zij de noodzakelijkheid niet inzien, maakt hen woedend. Ze wanen zich zoo zeker van hun stuk dat ze in hun voortvarendheid de statuten over 't hoofd zien. Trouwens ze zijn nog relatief jong. Spreken ze niet in naam van ouderen ? Waar-

2) Beschuldigingen. AA., reg. 285, fol. 3ro-4vo. Afschrift.

3) 1426, 2 Martii, uni lusori ludenti supra organos in mensa domini, IIII pl. Rekening van den prepositus. AA., reg. 36, fol. 5vo.

schijnlijk de drie pastoors, die zich bij hun beweging aansloten. Heel hun betoog stuurt aan op een misschien goed bedoelde reformatie, maar mist de noodige eerbied en waardigheid, die ze, spijts alles, hun overste schuldig zijn. Ergerend vooral hun aanmatigende houding tegenover de visitators, hun eigendunkelijke wijsheid en zelfbewustheid, hun animositeit tegen Laecman en hun tastbaar leedvermaak in dezes nabijë afstraffing. Kunnen zulke lieden vertrouwen inboezemen ?

Men vergelijke daarbij den toon van Laecman's verweer. Hoe waardig en bezadigd. Laecman is overtuigd van den ernst van den toestand. Daarom tracht hij zijn zelfverdediging zoo objectief mogelijk te houden. Spreekt hij niet de waarheid, waar hij sommige aantijgingen loochent, andere erkent en zakelijk toelicht ? Hij is bovendien verstandig en ervaren genoeg dan dat hij niet zou weten dat bedrog vroeg of laat ontdekt wordt, dat er, ingevolge de beschuldigingen en zijn beroep bij den H. Stoel, toch een ernstig onderzoek zal komen en dat, moest hem bedrog kunnen aangewreven worden, dit hem duur zou te staan komen. Is Laecman daarom van fouten en missingen vrijverklaard ? Het zou al te onzinnig zijn. Maar dat die fouten lichtzinnig opgeschroefd werden door de aanklagers, is de overtuiging van het grootste gedeelte van 't konvent, dat Laecman nu of nooit zal in den steek laten, alsook van de visitators, die, na inzage van beide stukken, geoordeeld hebben dat enkele van pas komende terechtwijzingen in zake administratie reeds voldoende waren.

(*Wordt vervolgd*).

Vincent VAN GENECHTEN, o. Praem.

AEUSSERE UND INNERE VERHAELTNISSE DES KLOSTERS WINDBERG BEIM EINTRITT DER SAEKULARISATION [1])

Das niederbayrische Prämonstratenserstift Windberg hat nie zu den reichen Klöstern gehört. Es galt jedoch als wohlhabend, wie schon aus der verhältnismässig hohen Landsteuer von 959 fl. jährlich zu ersehen ist. Um das Jahr 1800 war freilich der Klosterbesitz schon geschmälert, und der Inventarisierungskomissär nannte im November 1802 Windberg « arm und schäbig an Einrichtung und Mobiliar, schlecht in der Wirtschaft [2]), aber reich an Grunduntertanen ». Der Administrator Zizmann taxierte 1803 in einem Brief an die Generallandesdirektion den Gesamtwert der Klostergüter auf 700.000 Gulden — eine Summe, die Abt Ignaz als lächerlich übertrieben bezeichnete.

Sehen wir uns nun den Besitz und die Einkünfte des Klosters selber an. Sein Grundbesitz, der noch im 16. Jahrhundert viel bedeutender gewesen sein muss, bestand aus drei Hauptteilen, Windberg, Sossau und Albrechtsried, mit zusammen etwa 3000 Tagwerk. Der Gutskomplez Windberg umfasste 243 Tgw. Wiesen, 132 Twg. Feld und 1024 Tgw. Wald. Zu ihm gehörte 1. die Klosterökonomie Windberg, 2. die Pfarrökonomie Hunderdorf und 3. die weiter entlegenen Forste von Mitterberg und Alkofen. Der etwas patriarchalische Oekonomiebetrieb unterschied sich in nichts von dem der übrigen Hofmarken jener Zeit. Da dies hier als bekannt vorausgesetzt wird, soll

1) Das gesamte, bisher noch ungedruckte Material zu diesem Artikel ist entnommen dem Fasz. 826 der Säkularisationsakten Kloster Windberg des Kreisarchivs München. Der Kürze halber sei im Text auf Einzelverweisungen verzichtet.

2) Wenn die folgende Darstellung dieser Behauptung in manchem Recht gibt, so sei dabei folgendes in Betracht zu ziehen : 1. Die damalige Wirtschaftsmethoden waren zur Gänze durch das geltende Feudalrecht bedingt und müssen von diesem, nicht von unserem heuttigen Standpunkt aus beurteilt werden; und 2. Die Berichte der Säkularisationsbeamten — und diesen ist ja das folgende zum grössten Teil entnommen — sind in jeder Hinsicht einseitig. « Die Klöster haben eine schlechte Wirtschaft » war damals ein Schlagwort, das z. T. auch als Vorwand zur Entschuldigung der Säkularisation dienen musste.

von der ermüdenden und platzraubenden Anführung langer Verzeichnisse und Tabellen abgesehen und nur das für Windberg charakteristische hervorgehoben werden.

Dass das Kloster in der so fruchtbaren Gegend so wenig Felder hatte, lässt sich damit erklären, dass sein Getreidebedarf durch die Zehent- und Stiftleistungen der zahlreichen Untertanen völlig gedeckt wurde. Die Wälder um Windberg waren damals viel ausgedehnter wie jetzt. Die Pfarrökonomie in dem nur 1/2 Stunde entfernten Hunderdorf hatte zwar eigene Stallungen und Dienstboten, wurde jedoch wie die weiter entlegenen Forste und die zum Kloster gehörige Hofmark Englmar cumulative mit dem Klostergut verwaltet.

Die Forstwirtschaft wurde wenig rationell betrieben. Das Kloster schlug aus seinen Waldungen nur etwa 600 Klafter jährlich, das war etwa 3/4 seines Bedarfes an Brennholz, das übrige wurde dazugekauft. In Englmar und Windberg waren eigene Klosterförster. Eine eigene Jagd hatte das Kloster nicht. Das Jagdrecht in dieser ganzen Gegend wurde nämlich unter Berufung auf eine Schenkung Karls des Grossen vom Kloster Metten beansprucht, und von diesem war es gegen eine bestimmte Summe jährlich an das Kloster Windberg verstiftet.

Eine Haupteinnahmequelle bildete die Brauerei, die jährlich bis zu 4000 fl. Reingewinn abwarf. Jährlich wurde 100-115 mal gesotten, acht Wirte wurden regelmässig mit Bier versorgt. In Degernheim und Krukenberg bei Regensburg hatte das Kloster 103 Tgw. Weinberge, die alle an einige Weinzierln verstiftet waren und deren Jahresertrag zwischen 4 und 200 Eimer schwankte. Weil der Wein meist ziemlich sauer war, wurde er grösstenteils in der Weinbrennerei des Klosters zu Schnaps und Branntwein gemacht. Für die langen, im Orden üblichen Fastenzeiten hatte das Kloster einen grossen Bedarf an Fischen. Es hatte in der Nähe von Windberg insgesamt 15 Weiher, davon 9 für Fischzucht. Die grössten waren der Gaishauser Weiher, den sogar Appian auf seiner Landkarte vermerkte, und der Eglseer, auf dem der Waldprophet Mühlhiesl so gerne mit den Kindern Kahn gefahren war. Von diesen vielen Weihern sind heute noch vier vorhanden, die übrigen — darunter auch die beiden eben erwähnten — wurden bald nach 1803 trockengelegt. Ausserdem hatte das Kloster das Fischrecht im Bogenbach von Steinburg bis Bogen.

Das Nebengut Sossau war ohne Zweifel Windbergs wertvollster Besitz, sein « kostbarist Clainott », wie ein Abt des 16. Jahrhunderts einmal sagte. In fruchtbarer Gegend bei Straubing gelegen, hätte

dieses rund 1400 Tagwerk beste Wiesen und Felder umfassende Gut bei besserer Bewirtschaftung die Melkkuh des Klosters sein können. Entstanden aus einem alten bischöflichen Gut mit Eigenkirche, war Sossau eine beliebte Marienwallfahrt und eine inkorporierte Klosterpfarrei, die aber mit ihren 150 Seelen praktisch fast nur die Dienstboten des Klostergutes umfasste. An die schmucke Wallfahrtskirche und den alten Pfarrhof hatte Abt Bernhard Strelin Mitte des 18. Jahrhunderts einen stattlichen, klosterartigen Neubau gesezt mit geräumigen Zimmern, einer Prälatur und einem grossen Festsaal. Dies war das Tusculum des Konvents, jeder Pater verbrachte hier einige Wochen im Jahr, und die in Sossau exponierten Chorherrn — Administrator oder Propst, Pfarrer, Katechet und Bruderschaftspräses — hatten nicht allzuviel zu tun. An hohen Marienfesten pontifizierte der Abt in Sossau. Er brachte dabei fast den ganzen Konvent mit, der dann beim Amt assistieren oder auf dem Chor musizieren musste. Zum Beichthören liess man sich bei diesen Gelegenheiten Mendikanten aus Straubing kommen [3]). An den Ecken des Friedhofs waren 4 Beichtkapellen, Saletten genannt, um den Andrang der Pilger zu bewältigen. Die Oekonomiegebäude, der Bauhof und die Scheunen waren weitläufig und umfassten das ganze heutige Dorf. Das gesamte Windberger Klostervieh — ca. 90 Stück durchschnittlich — kam im Sommer nach Sossau auf die Weide.

Und was hatte das Kloster von diesem schönen Gut ? Der Propst von Sossau hatte dem Kloster Windberg traditionsgemäss alljährlich nicht mehr zu « reichen » als 300 fl. in bar, 250 Pfund Schmalz, 130 Schäffel Gerste, 10 Gänse und 20 Schafe. Alles andere ging in Sossau in der eigenen Wirtschaft auf.

Das Nebengut Albrechtsried bei Schüttenhofen in Böhmen lag bereits im tschechischen Sprachgebiet, also reichlich weit vom Kloster entfernt. Das Gut, das einige hundert Tagwerk Grund, darunter auch viel Wald umfasste, war bei der k.k. Landtafel in Pisek auf einen Wert von 38.000 fl. veranschlagt. Windberg hatte dort auch eine Brauerei, eine eigene Kanzlei und ein paar Dutzend Grundholden, und liess das ganze durch zwei Chorherren, — einen als Pfarrer und einen als Administrator — verwalten. Auch von diesem Gut hatte das Kloster nicht viel. Der dortige Administrator war dem Abt jährlich 100 fl. « zu reichen schuldig », aber auch das war, wie Abt Ignaz 1803 schreibt, seit Jahrzehnten nicht mehr geschehen.

---

3) Aus einem Brief des Dekans v. Pondorf an das Regensburger Ordinariat vom 13. 7. 1755 (Diözesanarchiv, Windbergensia II).

In Straubing hatte das Kloster am Markt ein grosses Haus, den sog. Windberger Kastenhof [4]). Das hochgiebelige, gotische Gebäude besteht zu 2/3 aus Dachstuhl, der zur Aufnahme der Getreideabgaben der zahlreichen Grunduntertanen jenseits der Donau bestimmt war. Hier deponierte man auch das zum Verkauf bestimmte Getreide aus den Klostergütern Sossau und Windberg. Im ersten Stock war eine schmucklose Kapelle, ferner Zimmer für den Abt, für Gäste und für den Verwalter des Kastenhofes, den « Granarius Straubingae », welches Amt seit etwa 1700 von einem Chorherrn des Stifts versehen wurde. Seit etwa 1790 wohnten hier auch die Patres, die als Professoren am Straubinger Gymnasium wirkten. Rückgebäude und Erdgeschoss des Kastenhofes waren vermietet.

Hofmark und Pfarrei Englmar waren auch im Besitz des Klosters. Es besass hier ausser den Untertanen noch Wald, der Pfarrer, der seinem Abt im Jahr 100 fl. Absent, 1 Schaff Korn und 1 Schaff Haber reichen musste, hatte auch einigen Grund und Gefälle. Auch in Englmar ist der Pfarrhof gross und weitläufig wie ein Kloster gebaut.

Am grössten waren die Einnahmen des Klosters aus den Abgaben seiner Untertanen. Die 700 Windbergischen Grundholden sassen zerstreut zwischen Viechtach und Pilsting einerseits, zwischen Wörth a.D. und Hengersberg anderseits. Wie allenthalben unter dem alten Feudalsystem, waren auch hier Verhältnisse und Art der Abgaben ungemein kompliziert. Es bleibt ein Rätsel, wie der jeweilige P. Kastner bei dem so häufig stattfindenden Amtswechsel einen genügenden Ueberblick über das alles gewinnen konnte. Im übrigen war das Kloster ein milder Grundherr, und stundete in schlechter Zeit gern die Abgaben. 1803 fand die Lokalkommission über 40.000 fl. Ausstände bei den Untertanen vor. Das Kloster bevorzugte beim Einkauf stets seine Untertanen, der Abt liess manchen ihrer Söhne studieren und so kam es dass sehr viele Konventualen — soweit sie nicht aus der Stadt oder aus ferneren Gegenden stammten — Söhne von klösterlichen Grundholden waren.

Die Verwaltung des Klostervermögens war folgendermassen geregelt : Die Kapitalien, Laudemien und sonstigen Geldgefälle vonseiten der Untertanen verwaltete der Abt [5]). Der Prior bestritt aus

4) Eine ausführliche Beschreibung des Kastenhofs, sowie des Verlaufs seiner Säkularisation siehe den Artikel desselben Verfassers im *Straubinger Tagblatt* vom 12. 1. 1939.

5) An Barvermögen fand die Inventarisierungskommission vor : 28.392 fl. Aktiva und 40.205 fl. Passiva. Der Wert der Naturalabgaben der Untertanen betrag im Jahr 1198 fl.

den Stolgebühren der vom Kloster aus versehenen Pfarreien Windberg, Hunderdorf, Perasdorf und Neukirchen alle Bedürfnisse des Konvents, der Sakristei und der Kirche, sowie deren Abgaben an den Bischof. Dem P. Kastner unterstanden die Einnahmen aus dem Verkauf der Boden- und Landwirtschaftsprodukte; der P. Kellermeister hatte die Brauerei, die Weinberge und die Schnapsbrennerei unter sich. Das Amt des Küchenmeisters — der nicht nur für die Konvent- und Bauhofküche zu sorgen, sondern auch den Küchendienst, d.h. bestimmte Naturalabgaben der Untertanen für den Bedarf der Klosterküche zu verwalten hatte — versah Abt Ignaz selbst.

Inmitten seines ansehnlichen Besitzes lag auf einer lieblichen Höhe in den Vorbergen des Bayerwaldes das Kloster Windberg selbst. Von weither musste es damals mit seiner unverfälscht mittelalterlichen Bauart, seinen vielen hochgiebeligen Gebäuden, seinen Kirchen, Kapellen, Toren und Ringmauern den Anblick einer kleinen Stadt gewährt haben. Während die meisten anderen Abteien im 18. Jahrhundert nach Kräften jede bauliche Erinnerung an das « finstre Mittelalter » verschwinden liessen und an Stelle der alten, aus zahlreichen Einzelgebäuden bestehenden Klosteranlage weitläufige geschlossene Neubauten aufführten, liess man in Windberg alles beim alten und erneuerte nur das unbedingt notwendige. Lediglich die Turmkuppel und der halbvollendete Neubau des Konvents haben ein barockes Gepräge, die anderen Neubauten des 18. Jahrhunderts — Richterhaus, Gastbau, Oekonomie — haben sich dem Charakter der übrigen, aus der Gotik stammenden Bauten durch ihre hohen Giebel und ihre schmucklose Bauart völlig angepasst. Windberg dürfte 1800 wohl die einzige Abtei Bayerns gewesen sein, wo Gastbau, Kanzlei, Abtswohnung, Schlafhaus des Abtes, Sommer- und Winterrefektorium noch in isoliert stehenden, allerdings lose miteinander verbundenen Gebäuden untergebracht waren. Noch grösser war die Zersplitterung in der Oekonomie und in den Werkstätten. Kurz, alles zusammen bildete wirklich eine kleine Stadt.

Die prächtige romanische Klosterkirche mit ihrer im Vergleich zu anderen Abteikirchen etwas dürftigen Rokokoeinrichtung hatte damals noch ein viel steileres Dach und war wie auch der Turm mit Schindeln gedeckt. Die Windberger Kirchenschätze waren ohnehin nie reich, und was nach der 1799 durch die kurfürstliche Silberkomission erfolgten Plünderung noch übrig blieb, war für eine Abteikirche fast armselig zu nennen. So armselig, dass später die Generallandesdirektion in München es gar nicht glauben konnte dass nur so wenig da war, und der Aufhebungskommissär sich genö-

tigt sah, das meiste für den Gebrauch der Pfarrkirche zurückzulassen. Die Inventarisierungskomission fand in der Sakristei vor : 1 grosse Monstranz [6]), 9 Kelche, worunter der Stifterkelch, 1 silberner Abtsstab, 7 Infeln, 6 Ornate, 49 Kaseln, 1 Pluviale, 36 Alben, 7 Baldachine, und allerhand kleineres Gerät. Von alledem wird obendrein noch sehr viel als schlecht und unbrauchbar bezeichnet. Von den Kelchen durfte jeder Priester den seinen behalten, deshalb wurden nur so wenig von der Komission notiert. Der Stifterkelch stammte von den Grafen von Bogen und mag eine Perle romanischer Goldschmiedekunst gewesen sein, doch die Komission schrieb über ihren Bericht : « An künstlerisch wertvollen Dingen fand sich in der Sakristei nichts vor » und so wanderte der Kelch nach der Aufhebung in den Schmelzofen. — Dass die Konventualen Wertsachen versteckten ist ausgeschlossen, erstens kam die Inventarisierungskomission sehr unerwartet und versiegelte sofort alles, und zweitens wären der Klosterrichter Zizmann und seine Anhänger im Konvent bestimmt dahinter gekommen.

Neben der Klosterkirche zu den hll. Maria und Sabinus waren in Windberg noch folgende Kirchen und Kapellen : 1. Die an die Klosterkirche angebaute, romanische Pfarrkirche St. Blasius. Sie hatte 5 einfache Rokokoaltäre, die flache Decke zeigte drei Felder auf denen die Initialen der Namen Jesu, Mariä und Joseph ornamental angebracht waren. Links von ihr war 2. das schmucklose Seelhaus, wohl eine Art Karrner; rechts davon stand 3. die kleine Augustinuskapelle, die einst Friedhofkapelle, aber 1802 bereits baufällig und ausser Gebrauch war. 4. Die heute noch stehende Friedhofkapelle oder Frauenkirche hatte damals auch einen Musikchor und ausser dem Hochaltar noch einen kleinen Hermann-Josefaltar. 5. Die gotische Dreifaltigkeits- oder Passionskapelle im Garten der Prälatur hatte vor dem Konventneubau 1720 als Kapitelsaal gedient, 1802 war sie längst ausser Gebrauch und diente als Wäschemagazin für die Prälatur. 6. Eine Hauskapelle befand sich auch im Schlafhaus des Abtes. 7. Die Sternkapelle zu U. L. Frau, 5 Minuten vom Kloster, war klein und schmucklos, um so schöner was 8. das 20 Minuten entfernte Heiligkreuz eingerichtet. Dort war eine Wallfahrtskapelle zum Hl. Kreuz, eine 9. Maria-Lorettokapelle, eine heilige Stiege und daneben 10. eine geräumige Beichtkapelle zum hl. Johann Nepomuk und eine etwas baufällige Klause, deren letzter Eremit Fr. Martian Bundkirch 1797 gestorben war.

---

6) Diese Monstranz ist heute noch in Besitz der Pfarrei.

Die Prälatur, der heutige Pfarrhof, hatte damals zwar keinen zweiten Stock, wie neuere Schreiber ohne allen Grund behaupten [7]), wohl aber einen hohen gotischen Treppengiebel wie heute noch das Wirtshaus und die Bäckerei. Oben waren das Wohnzimmer des Abtes, 2 grosse Vorzimmer, 3 Gastzimmer und ein grosses Tafelzimmer. Unten waren die Kellermeisterei, Gesindestuben, Wein und Bierkeller und im Südosteck die Klosterküche, die sich allerdings noch in das Erdgeschoss der daranstossenden, heute abgebrochenen beiden Refektoriumsflügel erstreckte und einen hohen spitzen mittelalterlichen Kamin hatte [8]). Im heutigen Pfarrerstadel neben der Prälatur, der grad vor die Kirchenfassade hingebaut ist und der nach der unmassgeblichen Ansicht der gleichen neueren Schreiber erst nach der Säkularisation drangebaut worden sein sollte, befanden sich Schlafzimmer, Hauskapelle und Dienerzimmer des Abtes, und unten war das « Fischgewölb ».

Der mittelalterliche Kreuzgang war schon 1721 zum grössten Teil abgebrochen [9]); nur der Teil an der Prälatur entlang blieb stehen und ein kleines Stück an der Kirche, das 1721-1803 als Archiv und nach der Aufhebung den Pfarrern als Waschküche und Backhofen diente. — Die Prälatur war mit dem Konvent durch die beiden Refektorien verbunden, von denen das erst um 1750 erbaute Sommerrefektorium 1802 seltsamerweise als « altes Refektorium » bezeichnet wurde, also offensichtlich ausser Gebrauch war. Nach Süden erstrecken sich die Brauerei, eine Schenke, Malzmühle, Bäckerei und diverse andere Gebäude dieser Art. Es ist unmöglich sich aus der Beschreibung allein — der dazugehörige Situationsplan scheint verloren zu sein — eine Vorstellung davon zu machen, da heute alles verschwunden ist. Das ganze Erdgeschoss und die grossen Keller des Konventgebäudes dienten damals schon Brauereizwecken. Im ersteren waren ausserdem das Sprechzimmer, das Zimmer des Konventdieners, die Schnapsbrennerei, das Baderzimmer und das Ministrantenzimmer. Im ersten Stock waren Sakristei und Kapitelsaal — am gleichen Platz wie heute — ferner Zellen und im Eckrisalit Priorat und Rekreationszimmer. Im zweiten Stock war über der Sakristei der Junioratssaal, im Eckrisalit die Bibliothek,

7) Augsburger Postz. 5. 6. 1901, No. 126. Nach ihr Scheglmann 438, 442-43 und verschiedene andere.

8) Ein solcher Kamin ist noch im Kloster Seligenthal zu Landshut zu sehen.

9) Damals beim Konventneubau ereilte auch die an die Sakristei angebaute got. Martinskapelle und die frei im Konventgarten stehende Michaelskapelle mit der Bibliothek darüber das gleiche Schicksal.

das übrige waren Zellen. Die Bibliothek war ein geräumiger Saal mit 10 Fenstern und einer prächtigen, von Obermayer stuckierten Decke. An Büchern fanden sich manch kostbare, aber fast keine neueren Werke vor. Auch ein physikalisches und ein Naturalienkabinett befand sich darin — den Inhalt des ersteren nannte der aufgeklärte Bibliothekar P. Englmar verächtlich « zerdrümmerten Plunder ». An Gemälden und Kunstwerken fand sich nichts besonderes, der kurfürstl. Inspektor Dillis wählte später nur 7 alte Gemälde für die Staatsgalerien aus, und zwar ein gotisches Triptychon und Werke von Karl Loth, Beich und anderen heute vergessenen Barockmalern. An Büchern mit Stichen und Holzschnitten fand sich mehr, darunter eine « Schöpfung der Welt » mit Holzschnitten von Pleydenwurf und Wohlgemuth.

Vornehme Gäste wurden in der Prälatur, die übrigen in den acht einfach eingerichteten Zimmern des ebenerdigen Gastbaues untergebracht. Die Oekonomiegebäude waren weitläufig und erst Mitte des 18. Jahrhunderts von Grund auf neu erbaut worden. Der lange Hornviehstall bot Platz für 72 Stück und hatte 36 Barren aus roten Marmor. Auch eine eigene Ziegelei war vorhanden. Vom Kloster aus bewirtschaftete Meierhöfe gab es nicht.

So stand die Abtei Windberg nach aussen da als ein angesehenes ständisches Stift, das keineswegs, weder an Besitz noch an Zahl der Insassen, zu den geringsten gehörte. Im 18. Jahrhundert zählte der Konvent durchschnittlich 30 bis 35 Mitglieder. Zwei davon waren in Englmar, 2 in Albrechtsried, 3-5 in Sossau und einer (bis 1794) in Degernbach exponiert, dazu kam noch der P. Kastner in Straubing und seit 1780 die in Landshut und Straubing als Professoren wirkenden Patres. Die übrigen waren im Kloster. Die Laienbrüder waren 1772 mit Fr. Damian Wegermann ausgestorben.

Mit Abt Bernhard Strelin war 1777 auch die Blüte des Klosters zu Grabe gegangen. Sein Nachfolger Joachim Eggmann scheint in jeder Hinsicht ein ungeeigneter Mann gewesen zu sein, unter ihm ging es äusserlich und innerlich mit dem Kloster bergab. 1778-90 fand keine Professablegung statt, 1778 verlor das Kloster den Prozess um die Wiedergewinnung der kleinen ehemaligen Pfarrkirche von Albertskirchen bei Waltendorf. Die Einwohner der Filiale Neukirchen b. Haggn prozessierten und rebellierten gegen das Stift, weil sie — und das mit Recht — eine selbständige Pfarrei werden wollten. Der Bischof nahm dem Kloster die Pfarrei Degernbach weg, das gleiche wurde für Perasdorf bestimmt « sobald sich dafür ein geeigneter Weltpriester findet ». Der aufklärerische Zeitgeist machte

sich geltend und zersetzte den Konvent, vor allem nachdem die letzte, nach 1795 ordinierte Generation von der Universität Ingolstadt ins Kloster zurückgekehrt war. Unfriede und Spaltung, geschürt durch einen charakterlosen, ungläubigen Klosterrichter, entstanden dadurch und wurden noch vermehrt durch die Unzufriedenheit mit Abt Joachims Misswirtschaft. Die Offizialen waren dies unter ihm nur dem Namen nach, der Abt wollte alles selber in der Hand haben und erledigte alle Geschäfte — Ausgaben wie Einnahmen — persönlich. Er führte dabei aber keinerlei Wirtschaftsbücher, sondern schrieb entweder gar nichts auf oder ohne Ordnung auf irgend welche Zettel, die meist wieder verloren gingen. Noch Ende 1802 musste der Inventarisierungskomissär nach München berichten : « Die Wirtschaft ist hier nicht die beste, ordentliche Rechnungen finden sich nicht vor, die Einnahmsregister sind so verworren, dass man oft gar nicht drauskommen kann... die Baufälle sind überall ausser in Englmar sehr gross... dies alles rührt vom vorigen Abt her... » Durch diese Misswirtschaft musste ein Gut nach dem andern versetzt oder verkauft werden, Speis und Trank im Refektorium wurden reduziert, was natürlich neue Unzufriedenheit erregte. Letzten Endes blieb Abt Joachim nichts übrig, als im November 1799 abzudanken.

Der Nachfolger, der vor der Aufgabe stand, in so hoffnungslos ungünstiger Zeit die zerrüttete Wirtschaft und den erschlaffenden Ordensgeist des Klosters wieder zu heben, war der bisherige Prior Ignaz Breu. Er war ein sehr tüchtiger, durch und durch kirchlich gesinnter Mann, doch vermochte er in der kurzen Zeit nicht mehr viel zu erreichen, da die immer grösser werdende Sicherheit der bevorstehenden Aufhebung bei den Oberen jede Initiative und bei den Untergebenen jeden Eifer lähmte, und obendrein die Clique der « Aufgeklärten » im Konvent unter geheimer Unterstützung des dem Abte feindlich gesinnten Klosterrichters Zizmann ihm offen entgegenarbeitete. Welche Intrigen mögen es bewirkt haben, dass der Abt in seiner Nachgiebigkeit so weit ging, den Hauptanführer dieser Clique, P. Englmar, zum Theologieprofessor im Stift zu ernennen ! Nach der immer unkirchlicher werdenden Universität Ingolstadt wollte der Abt seine Kleriker nicht mehr schicken, und so führte er, wohl auch aus Sparsamkeitsgründen, wieder Hausstudium ein. Doch durch die Ernennung des P. Englmar zum Professor hatte er wahrhaftig den Bock zum Gärtner gemacht. Ein Krebsschaden für den Ordensgeist war auch der allzuhäufige Aemterwechsel, eine üble Gewohnheit, die seit Anfang des 18. Jahrhunderts im Kloster eingerissen war. Von 1800-03 wurden alle Posten im Kloster und auf den

Pfarreien 2-3 mal gewechselt bezw. neubesetzt, manche waren kaum zwei Monate in ihrem Amt.

Im Frühjahr 1802 hatten noch 3 Novizen Profess abgelegt und 2 Kleriker hatten die Priesterweihe empfangen. Man war noch voll Hoffnung, dass die sicher bevorstehende Säkularisation wenigstens keine vollständige sein werde.

Aber nachdem gewissermassen als « Säkularisationsministerium » in München die « Generallandesdirektion für ständische Klostersachen » errichtet worden war, ging es Schlag auf Schlag. Im Sommer 1802 wurden Professablegungen und Neuwahl von Aebten verboten, die Mendikantenklöster wurden aufgehoben. Abt Ignaz gab noch nicht alle Hoffnung auf, zumal da man ihm einen Minoriten- und einen Kapuzinerbruder nach Windberg « zur Versorgung » schickte. Er steckte die beiden gleich in Prämonstratenserhabite, und war froh, einmal nach 30 Jahren wieder Brüder im Haus zu haben. Der letzte, erst im Frühjahr eingekleidete Novize Fr. Castulus Fritzmayr, blieb noch in der Hoffnung, dass die fortgesetzten Gesuche des Abtes um Erlaubnis zur Professablegung doch endlich noch Erfolg haben würden.

Da hatte im Oktober 1802 Abt Ignaz in Straubing eine Zuzammenkunft mit Abt Rupert Kormann von Prüfening, einem Mann, dessen Beziehungen überallhin reichten, und der über den Stand der Dinge gut unterrichtet war. Als Abt Ignaz nach Windberg zurückgekehrt war, war er ganz verändert. Der Novize wurde sofort entlassen, für die Oekonomie keinerlei Anschaffungen mehr gemacht, und auch für den Hausbedarf nur noch das Nötigste gekauft. Den Grund dieser Veränderung erfuhr man bald — als der Braumeister dem Abt nahelegte fürs nächste Frühjahr den für die Brauerei nötigen Hopfen zu kaufen, bekam er die Antwort : « Dafür soll der sorgen, der das Kloster einmal kaufen wird ».

Am 6. November 1802 erschien in Windberg völlig unvermutet der Vorbote der Säkularisation, Landrichter Rüdt von Schwarzach als churfürstlicher Inventarisierungskomissär. Er enthob den Abt und seine Offizialen der Temporalienverwaltung, ernannte den Klosterrichter Zizmann zum Administrator und nahm diesen sowie alle Bediensteten des Klosters eindlich « in churfürstliche Pflichten ». Der Illuminat Zizmann, der nach Aussage des Abtes nur auf vieles Bitten hin durch die Gutmütigkeit des Abtes Joachim zum Posten des Richters gekommen war, war ein Speichellecker nach oben und ein Tyrann nach unten. Seine bisherigen Brotherren beherrschen und schikanieren zu dürfen, war für diesen gemeinen Charakter

Wollust. Er führte sich gleich am ersten Tag derart auf, dass Abt und Konvent, die über die Kompetenzen Zizmanns noch im Unklaren waren, empört in München gegen dessen Ernennung und gegen die Vergewaltigung ihrer Besitzrechte protestierten. Nachdem dieser Protest als « unbefugt » zurückgewiesen war, und der Abt darüber aufgeklärt worden war, dass er hinfort nichts mehr und Zizmann alles zu sagen habe, nahmen Abt und Konvent in einem zweiten Schreiben den Protest wieder zurück und erklärten sie wollten sich allen « hochweisen, väterlichen Anordnungen Sr. Chfstl. Durchlaucht » gerne unterwerfen.

Nun begann für Abt Ignaz eine wahre Leidenszeit. Zizmann verbitterte ihm das Leben auf jede Weise, von der kleinlichsten Schikane bis zur gröbsten Beleidigung. Um jeden Kreuzer, um jede Kleinigkeit die nicht grad von selbst in die tägliche Verköstigung einbegriffen war, musste der Abt betteln, und Zizmann machte sich ein Vergnügen daraus, es ihm unter nichtigen Vorwänden oder auch ohne jede Begründung abzuschlagen. Er stellte auf einmal die unsinnigsten Geldforderungen an den Abt, und suchte ihn wo er konnte beim Komissär und bei der Regierung zu verleumden. Rüdt und später der Aufhebungskomissär Limpöck durchschauten den Charakter Zizmanns bald, der letztere verkehrte nur brieflich mit ihm. Die wiederholten Beschwerden des Abtes bei der Generallandesdirektion erreichten dann auch, dass der Abt in allem Recht bekam und Limpöck den Zizmann energisch vermahnte, dem Abt gegenüber ein « humaneres » Benehmen zu zeigen [10]).

Am 11. November 1802 hielt Komissär Rüdt mit seinen Aktuaren eine regelrechte Visitation im Kloster ab. Jeder Konventual wurde einzeln zu Rüdt gerufen und ausgeforscht über die Verhältnisse des Klosters, und was er sonst noch für Anliegen hätte. Die älteren hatten soviel Charakter und verweigerten jede Auskunft, andere wieder baten lediglich um ihre Versorgung, manche schimpften über die Oberen. P. Siard beschwerte sich über « einige Weibsbilder in der Kuchel », die dauernd Unfrieden im Kloster stiften. P. Englmar erklärte mit hochtrabendem Ton : « Er wünsche in Unterricht und Schulgegenständen, Volksunterricht und Seelsorg Verwendung zu finden. Sollte in Betreff der Klosteradministration oder Wirtschaft

---

10) Zizmann mag gemeint haben sich durch dieses antiklerikale Wüten eine gute Nummer bei der Regierung zu verschaffen und träumte wohl von einem Landrichterposten — allein er sah sich enttäuscht und starb in Straubing als Oberaufschlagamtskontrolleur, einige Jahre vor Abt Ignaz.

etwas unterlaufen sein, was die Zufridenheit Sr. Chfstl. Durchlaucht nicht erhalten sollte, so bitte er, dies die Klosterindividuen nicht entgelten zu lassen, da der Abt denselben keinerlei Einsicht in die Angelegenheiten des Klosters gewähre ». Ein Kleriker, Fr. Franz Maschtovsky, sprach den Wunsch aus, im Kloster bleiben zu dürfen.

Die Spaltung im Konvent machte, wie gesagt, dem Abt das Leben sehr schwer. Zu den « obskuranten Finsterlingen » gehörten ausser dem Abt vor allem der Prior, dann vor allem P. Gilbert und P. Friedrich. Ein grosser Teil der jungen Generation scheint unter Anführung des P. Englmar Feuer und Flamme für Säkularisation und Aufklärung gewesen zu sein. P. Englmar war mit Zizmann intim befreundet, ging oft mit ihm spazieren, und liess sich von ihm zu Tisch einladen. Der Abt sah dies recht ungern, und als er eines Tages hörte, dass P. Englmar sogar mit dem Zizmann auf die Jagd gegangen sei, nahm er dies zum Anlass, um diesen Disziplinarfall der Münchener Generallandesdirektion vorzulegen mit dem Ersuchen, den P. Englmar wegen Vergehens gegen seine Standeswürde zu bestrafen. Diese gab daraufhin dem Abt die Anweisung, solche « Exzesse » dem P. Englmar schärfstens zu untersagen. Dass ein sonst so treukirchlich gesinnter Oberer in Kompetenzfragen solche Irrwege gehen konnte, lässt sich nur aus dem Geist der Zeit erklären. Englmar verteidigte sich an höchster Stelle durch einen Brief vom 24. Januar 1803 [11]), indem er sich als den unschuldig vom Abt verfolgten hinstellt, diesen nach Kräften anschwärzt und seine eigene aufgeklärte Gesinnung tüchtig herausstreicht : « ... Er sei fast gezwungen, um beim Klosterrichter Zuflucht zu suchen, da er da wenigstens Gelegenheit hätte, die allerhöchsten Verordnungen einzusehen, die der Abt den Seinen geflissentlich vorenthielte... er höre dort etwas ganz anderes als dieses ewige Schmähen und Kritisieren über die Massnahmen der Regierung, das man im Konvent bis zum Ueberdruss hören müsse... »

Als Zizmann einmal um diese Zeit nach München berichtete, dass P. Friedrich sich erkühnt hätte, eine Protestschrift an den Kaiser gegen die drohende Aufhebung abzufassen, und damit im Konvent von Tür zu Tür zu gehen um die Unterschriften der Mitbrüder zu sammeln, « glaublich in der Meynung, dass sie noch länger in der Fünsternüss werden fortleben können », bemerkte er hinzu : « ... er habe doch vernünftige Männer gefunden, die die Unterschrift verweigerten ». Das war natürlich Englmar und sein Anhang, P. Siard,

11) Abgedruckt in der « *Analecta Praemonstratensia* » XII (1936) S. 173-78.

P. Isfried, P. Johann Nepomuk und vielleicht noch einige andere. P. Englmar wurde auch später vom Aufhebungskomissär Limpöck an höchster Stelle sehr belobt, dass dieser ihm so treue Sekretärsdienste leiste und so zeitgemässe Predigten hielte, in denen er dem Volk die Gottgefälligkeit der Säkularisation und die hohe Regierungsweisheit des Kurfürsten priese.

Am 26. März 1803, einem Samstag, kam endlich der von Abt und Prior so gefürchtete, von Englmar und Zizmann so heiss ersehnte Tag der Aufhebung. Ihren Verlauf zu schildern, sei Ziel einer eigenen Abhandlung. Zum Schluss sei noch ein Verzeichnis der Konventualen nach dem Stand vom September 1802 beigefügt [12]). Der Konvent hatte damals 33 Mitglieder.

1) Abt Joachim Eggmann wurde geboren in Osterhofen 1747. Profess 1766, Priester 1772. Als Prior zum Abt erwählt 14. 4. 1777. Er musste 4. 11. 1799 abdanken, behielt sich im Gastbau des Klosters eine Wohnung vor, lebte aber meist in Wien. Später zog er nach München und starb 25. 4. 1824 auf Schloss Ascholding bei Wolfratshausen.

2) Abt Ignaz Breu. Geb. 16. 5. 1755 in Furth i. W. als Brauerssohn, Prof. 1776, Priester 1779. War von 1794 bis zu seiner Abtwahl 1799 Prior. Blieb nach der Aufhebung in Windberg, lebte seit 1804 definitiv in Straubing, wo er 13. 8. 1840 starb.

3) Prior D. Joh. Evang. Fleischmann. Geb. 27. 12. 1753 zu Köblitz (Obpf), Prof. 1776, Priester 1779. Seit 1799 Prior. 1804 zog er zu seinem Bruder, dem Benefiziaten von Ellnbach, wo er 28. 2. 1822 starb.

4) D. Norbert Frh. von Asch, Supprior. Geb. 21. 8. 1749 in Straubing, Prof. 1768, Priester 1773. Seit 1799 Supprior. Lebte seit 1803 auf seinem väterlichen Schlosse Haggn, wo er 19. 6. 1819 starb.

5) D. Bernhard Gerstlacher. Geb. 11. 12. 1743 in Markt Schwaben als Brauerssohn, Prof. 1762, Priester 1767. 1787 bis 1823 Pfarrer von Englmar. 1799 lehnte er die Wahl zum Abte ab. Starb 23. 10. 1823 zu Englmar und wurde in Windberg begraben.

6) D. Candidus Schwarz. Geb. 8. 6. 1737 zu Aibling als Seilerssohn. Prof 1762, Priester 1764. Seit 1796 durch Schlaganfall taubstumm. Lebte Anfangs 1804 noch in Windberg, Zeit und Ort des Todes unbekannt.

---

12) Die bisher gedruckten Personalkataloge von Scheglmann (S. 446 ff.), Gams (Verh. Obpf. 1885 S. 212-14) sind äusserst mangelhaft, der von Backmund im «*Bayerwald*» 1935 No. 1-2 ist eher als Liste zu bezeichnen.

7) D. Gilbert Hillinger. Geb. 2. 2. 1740 zu Geiselhöring als Glaserssohn. Prof. 1762, Priester 1767. War 1787-1803 Propst von Sossau. Lebte nach der Aufhebung in Windberg, für dessen Kirche er bei der Versteigerung die Reliquiare zurückkaufte, und starb daselbst am 6. 6. 1811.

8) D. Florian Schönhöfer. Geb. 15. 10. 1747 zu Straubing als Sohn eines Landgerichtsschreibers. Prof. 1766, Priester 1772. 1802-03 Pfarrer von Sossau, wo er bis 1807 blieb. Dann ging er als Kommorant nach Straubing und starb 18. 7. 1812.

9) D. Karl Döllinger. Geb. 1749 zu Wörth a. D., Prof. 1766, Priester 1772. Liess sich als Kooperator in Englmar 1789 einen Fehltritt zu Schulden kommen, floh deshalb nach Böhmen und liess sich nicht wieder sehen. 1802 schreibt Rüdt in seinem Verzeichnis von ihm : « Ist seit 13 Jahren in k. und k. Landen verschollen ». Zeit und Ort des Todes unbekannt.

10) D. Adalbert Nudera, ein Tscheche. Geb. 31. 10. 1744 in Horazdiovice, Prof. 1766, Priester 1769, seit 1773 Pfarrer, 1779-1803 Administrator in Albrechtsried. 1803-06 lebte er in Strelské Hostice b. Budweis, Zeit und Ort des Totes unbekannt.

11) D. Wilhelm Strohmair. Geb. 8. 7. 1746 in Pilsting als Brauerssohn. Prof. 1771, Priester 1773. Seit 1800 Kellermeister. Ging 1804 als Kommorant nach Wallersdorf, wo er 13. 11. 1814 starb.

12) D. Friedrich Zöpfl. Geb. 6. 2. 1752 als Braumeisterssohn in Straubing, Prof, 1773, Priester 1775. War 1796-1803 Sekretär des Abtes, 1800-02 ausserdem Kastner. Blieb nach der Aufhebung in Windberg, wo er 2. 8. 1807 starb. Seine Hinterlassenschaft (245 fl. in Bar, eine stattliche Bibliothek und einige Fahrnisse) wurde vom Staat eingezogen und öffentlich versteigert.

13) D. Blasius Pfeiffer. Geb. 25. 3. 1747 zu Janovice in Böhmen, Prof. 1774, Priester 1774. War seit Juli 1802 Kastner. Er schenkte 1803 seine Pensionsansprüche dem D. Alois Geiger, der als Pfarrer von Albrechtsried wegen der Einziehung dieses Gutes durch Oesterreich keine Pension bekam. Blasius ging als Kommorant nach Pabinov in Böhmen, wo er von einer Familie einen Tischtitel bekam. 1811 machte er eine Eingabe nach München um eine Pension, bekam aber nur einen Tischtitel von 104 fl. jährlich. Er lebte nun ärmlich in Windberg, dann in Kollnburg und Achslach. Nach dem Tod des D. Alois 1818 bekam er endlich seine volle Pension und ging als Kommorant nach Bodenmais, von da nach Rabenstein b. Zwiesel, wo er 17. 3. 1828 starb.

14) D. Joseph Maria Auracher. Geb. 3. 11. 1752 zu Landshut als Kaufmannssohn, Prof. 1775, Priester 1779. Als Pfarrer von Sossau 1788-92 schwärmt er für die Ideen der französ. Revolution [13]), auch später zeigte er sich als Vertreter der Aufklärung unter der älteren Generation. Seit 1801 wieder in Sossau, liess er sich 1803 vom Aufhebungskomissär zum kurfürstlichen Administrator dieses Gutes ernennen und leitete dort ein ganzes Jahr hindurch die Verwaltung und die Versteigerungen für den Staat. Er ging dann als Kommorant nach Straubing, wo er 11. 11. 1822 starb.

15) D. Lohelius Reiss. Geb. 6. 9. 1754 in Straubing als Hutmacherssohn, Prof. 1775, Priester 1779. War seit 1799 Kastner in Straubing, wo er als Kommorant blieb und 2. 3. 1820 starb.

16) D. Siard Auer. Geb. 6. 6. 1756 in Steinach, Prof. 1778, Priester 1784. War 1803 schon seit einigen Jahren Kooperator von Windberg. 1808 ging er als Frühmesser nach Pfaffenberg, wo er am 15.12.1810 starb.

17) D. Augustinus Bornschlegl. Geb. 23. 5. 1753 in Altenhofen, Prof. 1778, Priester 1780. 1800 bis 1804 Pfarrer von Windberg, dann Kaplan in Albrechtsried, dann wieder Kooperator in Windberg. 1815 ging er als Kommorant nach Wetzelsberg, 1819 nach Cham, wo er am 17. 5. 1820 starb.

18) D. Benno Pals. Geb. 31. 5. 1756 in Landshut als Brauerssohn, Prof. 1778, Priester 1783. War 1802-03 Kooperator und Bruderschaftspräses in Sossau, ging nach 1803 als Kommorant nach Landshut, wo er 22. 3. 1808 starb.

19) D. Sabinus Blaim. Geb. 28. 6. 1772 in Straubing als Brauerssohn, eingetreten 1789, Prof. 1793 (!), Priester 1796. 1801-1817 Pfarrer von Hunderdorf, dann von Ruhmannsfelden, wo er 21. 4. 1821 starb.

20) D. Maximilian Stegmiller. Geb. 25. 3. 1768 in Eichendorf, Prof. 1790, Priester 1794. Seine Primiz war die letzte hl. Messe, die in dem Kirchlein von Sparr bei Neukirchen vor dessen Exsekration gehalten wurde [14]). 1803 war er Professor am Straubinger Gymnasium, 1804-1825 Pfarrer von Windberg, von dem er 1825 als letzter Prämonstratenser schied. Er wurde dann Benefiziat an der Krönungskapelle in Straubing, wo er am 18. 1. 1838 starb.

---

13) Aus einem Brief des Pfarrers von Kirchroth an den Abt Joachim dd. 14. 8. 1789 (Pfarrarchiv Windberg X) Auracher spricht darin von « verletzten Menschenrechten » und unterschreibt sich : « Joseph Marie A., chanoine et curé ».

14) Testgenössische Notiz auf dem Umschlagdeckel eines Taufbuches in Neukirchen.

21) D. Johann Nepomuk Ebner. Geb. 3. 9. 1771 in Rechersried als Müllerssohn, Prof. 1793, Priester 1795. War von 1801 bis zu seinem Tod 13. 6. 1823 Pfarrer von Neukirchen b. Haggn.

22) D. Englmar Engelhard. Geb. 29. Nov. 1773 zu Rohrbach, trat ein 1791, durfte erst 1795 Profess machen. Priester 1798, war seit 1801 Theologieprofessor und Beichtvater im Kloster, dazu Bibliothekar. 1803 wurde er Pfarrer von Sossau, 1805 von Strasskirchen. Von dort kam er 1831 als Kanonikus an die Alte Kapelle in Regensburg, wo er 19. 6. 1838 starb.

23) D. Reiner Esberger. Geb. 18. 2. 1773 in Riekofen, als Mesnerssohn. Profess 1795, Priester 1798. War bei der Aufhebung Regens Chori im Kloster, in dem er bis 1806 blieb. 1806 bis 1818 war er Kooperator in Neukirchen, ging dann als Kommorant nach Bogen, wo er 28. 3. 1828 starb.

24) D. Isfried Mühlbauer. Geb. in Rettenbach 14. 1. 1774 als Lehrerssohn, Prof. 1795 (eingetr. 1791), Priester 1797. War seit 1796 Chordirigent und Leiter der Sängerknaben, 1801 bis 1810 Pfarrer von Perasdorf, 1810 von Alburg, wo er am 6. 4. 1815 starb.

25) D. Amandus Weidenböck. Geb. 9. 9. 1770 zu Pilsting als Brauerssohn, Prof. 1795, Priester 1797. 1801 bis 1810 Koop. in Englmar, wo er 12. 3. 1810 starb.

26) D. Joachim Leuck. Geb. in Hofdorf als Bauernsohn, 20. 4. 1779. Prof. 1801, Priester 20. 12. 1801. War bei der Aufhebung Sakristan. Sein Gesuch an die Regierung (!), aus dem Orden austreten zu dürfen, wurde am 27. 4. 1803 bewilligt. Er setzte zunächst seine Studien in Landshut fort, war dann Kommorant in Schönach, 1812-21 Schulinspektor in Straubing, 1821 Pf. von Langdorf, 1826 von Westen, wo er am 25. 1. 1838 starb.

27) D. Joseph Klendau. Geb. 17. 4. 1776 zu Wischlburg, Priester 19. 9. 1801, Profess 17. 3. 1802. Ging nach der Aufhebung wieder studienhalber nach Landshut, in der Folge brachte er es nie mehr zu einer Stellung, war bald da, bald dort Kommorant oder Supernumerarius und starb in Bogen als letzter Windberger Chorherr am 19. 4. 1859.

28) Fr. Xaverius Botzler. Geb. 4. 7. 1774 in Obermotzing, trat 1801 ein, wurde nach der Aufhebung wie die zwei übrigen Kleriker mit 150 fl. Entschädigung entlassen. 1804 Priester, gestorben als freires. Pfarrer von St. Peter in Straubing am 17. 9. 1860.

29) Fr. Antonius Schwarzensteiner. Geb. in Gaishausen 12. 4. 1776, trat 1801 ein, gestorben am 15. 8. 1835 als Benefiziat von Langquaid.

30) Fr. Franz Maschtovsky. Geb. etwa 1780 zu Schüttenhofen in Böhmen, trat 1801 ein, hatte wie die beiden vorigen 1802 Profess gemacht. Am 27. 4. 1803 kehrte er in seine Heimat zurück in der Absicht, seine theologischen Studien zu vollenden. Weitere Schicksale unbekannt.

31) Fr. Castulus Fritzmayr. Geb. ca. 1780 in Baierbach (Obb.), trat 18. 3. 1801 ein, bekam von der Regierung keine Erlaubnis zur Profess und trat deshalb am 9. Oktober 1802 wieder aus. Er wurde dann Maler.

32) Br. Michael Preiss, ehemal. Kapuzinerbruder. Geb. ca. 1730, 1773 Profess, war zuletzt als Braumeister im Kloster Neumarkt. Wurde nach der Aufhebung der Bettelordensklöster im Sommer 1802 wie der folgende nach Windberg geschickt wo er noch im Januar 1804 im Prämonstratenserhabit lebte. Weitere Schicksale unbekannt.

33) Br. Andreas Weber ehemal. Minoritenbruder. Geb. ca. 1753, Prof. 1782, zuletzt als Schreiber im Kloster zu Straubing. Im Januar 1804 lebte er in weltlicher Kleidung in Straubing. Weitere Schicksale unbekannt.

34) Xavier Mülbauer, ein Bruder von P. Isfried, soll 1802 als Postulant oder sogar als Novize im Kloster gewesen, wegen der drobenden Aufhebung aber wieder ausgetreten, und als Pfarrer von Mürzzuschlag in Steiermark gestorben sein. Urkundliche Belege dafür fehlen noch.

Windberg. P. Norbert BACKMUND O. Praem.

MISCELLANEA

A PROPOS DE LA REEDITION DE L'ORDINARIUS PRAEMONSTRATENSIS

Depuis de longues années, on souhaitait voir paraître une nouvelle édition de l'*Ordinarius*, ou Livre de cérémonies de l'ordre de Prémontré. Les exemplaires en sont rarissimes et ne sont plus d'accord avec les changements opérés dans le domaine liturgique. A plus d'une reprise, des commissions avaient été chargées de ce travail, mais leurs membres ne s'étaient pas réunis, par suite, sans doute, de la distance qui les séparait. Le chapitre général de 1937 décida de confier le travail à un de ses membres, qui serait tenu, avec l'aide et l'avis de tous ceux qu'il jugerait utile de consulter, de présenter à la discussion et à l'approbation éventuelle du prochain chapitre, une rédaction provisoire de l'Ordinaire.

La décision du chapitre fut résumée par la déclaration que voici : « Reverendissimus Dominus Abbas Floreffiensis sibi assumet onus redigendi librum *Ordinarius*, servando, in quantum possibile est, antiquum textum [c'est-à-dire, le texte de l'Ordinaire de 1739], cum necessariis modificationibus. Ipse sibi in adjutorio assumere potest illos confratres quos ad hoc necessarios et aptos judicaverit. Confecta redactione provisoria, adibit varia monasteria ad consulendos ibi peritos in re liturgica, ut ipsi exponant observationes faciendas » [1].

Le rédacteur de l'Ordinaire recourut d'abord à la collaboration du R. M. Paul Lénaerts, sous-prieur de l'abbaye du Parc, lequel, lors de la constitution de la dernière Commission, avait été chargé de revoir la première partie de l'Ordinaire. Pour ne point piétiner sur place, il était nécessaire que cette première partie (*De ritibus generalioribus*) fût d'abord présentée à l'examen. Une fois le ter-

1) *Protocollum capituli generalis... anni 1937.* Sessio IV, 3a Octobris 1937.

rain ainsi déblayé, il serait plus facile de poursuivre le travail de rédaction des deux autres parties : la deuxième (*De tempore et festis Sanctorum*) devant s'inspirer des décisions prises et adapter l'ancien Ordinaire aux nouveaux offices introduits et aux nouvelles règles liturgiques imposées depuis 1739; les corrections de la troisième partie (*De quibusdam ritibus extra ordinem divini officii*) étant déjà prévues par la nouvelle édition du *Processionale* de 1932.

Dès 1939, la rédaction provisoire de la première partie était terminée. Elle sortit bientôt des presses, pour être adressée aux différentes abbayes. Le volume était pourvu de pages blanches intercalaires, destinées à recevoir les observations des R^me^ Prélats, après consultation des *viri periti in re liturgica.*

Mais la guerre, avec ses autres préoccupations plus urgentes, ainsi que les difficultés de communications qui s'ensuivirent, vinrent retarder la marche de cette révision. Seules, les sept abbayes belges et celle de Mondaye purent être atteintes. Les observations qui y furent faites, ainsi que celles de Monsieur le Chanoine Placide Lefèvre, dont la consultation s'avérait particulièrement utile, étant enfin parvenues au rédacteur du projet, celui-ci en fit une compilation et une réunion des Abbés belges se tint à l'abbaye de Tongerloo, les 6 et 7 avril 1943, pour en commencer la discussion préliminaire.

La tâche est laborieuse et il est extrêmement malaisé de concilier les tendances diverses, voire opposées, qui se font jour.

Les uns opinent pour le retour pur et simple à l'Ordinaire primitif, sans se demander si le brusque retour à des usages qui évoluèrent lentement au cours des siècles, non-seulement chez les Prémontrés, mais partout ailleurs, serait possible et compatible avec les prescriptions de Rome.

D'autres, par contre, font remarquer que le but principal indiqué par la décision du chapitre général, est de doter l'Ordre d'une nouvelle édition du manuel liturgique dont la nécessité est devenue impérieuse. Il faut donc simplement, opinent-ils, adapter l'Ordinaire aux modifications introduites depuis 1739, ainsi que l'ont demandé les *Patres capitulares.* Quant à revenir aux rites antiques, ils sont d'avis qu'il n'en est pas question : ce n'est pas sans raison qu'on les a abandonnés; le *melius quia antiquius* est un sophisme; toutes les liturgies ont évolué et la nôtre ferait piêtre figure à côté des autres, si l'on devait en revenir aux usages primitifs. A plus juste titre que les brefs *codices* du début de l'Ordre, qui ne sont pas spécifiquement prémontrés, mais s'inspirent des coutumes d'une époque et d'une

région, la liturgie norbertine actuelle, en usage depuis plusieurs siècles, dans toutes les maisons de l'Ordre, peut être regardée comme donnant la véritable tradition prémontrée.

Entre ces deux extrêmes, il y a place pour des modalités intermédiaires. « Solution hybride » disent certains. Elle est peut-être, pourtant, la solution la plus sage et la seule possible.

Aux partisans de la reconstitution pure et simple de l'Ordinaire très sommaire du XIIe siècle [2]), il faut bien répondre que leur rêve est irréalisable. Cette solution simpliste, qui peut plaire à première vue, ne résiste pas à un examen sérieux. Il y a eu, au cours des siècles, non-seulement de nouveaux offices introduits dans le Propre du Temps et des Saints, mais bien des modifications de rubriques ordonnées par Rome et que l'on ne peut changer à son gré. Faudrait-il, par exemple, reprendre l'usage de n'allumer que deux cierges à la grand'Messe, aux fêtes doubles : un sur l'Autel et un sur le candélabre portatif ? réintroduire la communion du diacre et des assistants sous les deux espèces ? imposer le jeûne au pain et à l'eau aux ministres qui ne communient pas à la grand'Messe, aux fêtes de neuf leçons ? réintroduire les séquences à chaque fête à partir du rite *celeber* et tous les dimanches ? ne placer que deux cierges au catafalque, l'un à la tête, l'autre aux pieds du défunt ? ou voudrait on supprimer l'usage des *pontificalia* pour les prélats, ne leur laissant que la crosse ? etc. etc. Si l'on nous concède que, sur ces points et d'autres, qu'il serait fastidieux d'énumérer ici, il y aurait lieu d'abandonner les prescriptions de l'Ordinaire primitif, il ne faut donc plus parler d'un retour *pur et simple* aux traditions primitives, mais d'une solution intermédiaire, « hybride » si l'on veut. Dès lors, on est d'accord avec le rédacteur du projet, qui, dans l'envoi de sa rédaction, a précisé : « In proposita redactione, nonnullae inveniuntur mutationes allatae ad textum ultimi Ordinarii, anno 1739 editi, quas ex veteribus codicibus desumpsimus. Non tamen opportunum visum est *omnes* antiquos ritus iterum assumere, qui sapienti discretione derelicti vel mutati fuerunt. »

Quant à ceux qui regarderaient comme une régression le retour à d'anciens usages liturgiques, on doit leur faire remarquer la beauté

2) Ces textes ont été publiés par M. VAN WAEFELGHEM, *Liturgie de Prémontré. Le Liber Ordinarius d'après un manuscrit du XIIIe-XIVe siècle.* Extrait des *Analectes de l'Ordre de Prémontré.* Louvain, 1913; PL. LEFÈVRE, *L'Ordinaire de Prémontré, d'après les manuscrits du XIIe et du XIIIe siècle.* Louvain, 1941.

de certaines pratiques tombées en désuétude, qui ne furent jamais proscrites officiellement par une décision capitulaire, dont le rétablissement ne provoquerait aucun trouble et ne rencontrerait, semble-t-il, aucune opposition de Rome.

Citons-en quelques exemples.

Au début de l'Evangile, est prescrit le signe de croix *in fronte, in ore et in pectore*. Mais le diacre est, à ce moment, occupé à annoncer l'Evangile. Quoi de plus rationnel que de renouveler à son sujet, l'antique rubrique de notre Ordinaire : « Diaconus... cum dixerit *Sequentia Sancti Evangelii*, signat se in fronte et in pectore tantum ? »

Selon le cérémonial qui nous régit actuellement, l'Evangile est donné à baiser à tous, après la lecture du texte sacré. Seul est excepté — ou, du moins, on n'en parle pas dans l'Ordinaire de 1739 — celui qui est le plus intimement associé à l'Evangile, puisqu'il vient de le chanter, le diacre. N'est-ce pas une anomalie ? L'ancien Ordinaire précise : « quod [Evangelium] dum perlegerit diaconus osculetur prius, nisi episcopus vel abbas [Missam celebret] et tunc tradat subdiacono, qui acceptum fert sacerdoti apertum ad osculandum » etc.

Pourquoi ne remettrait-on pas en vigueur la pratique, introduite aujourd'hui dans d'autres liturgies, et qui est consignée dans nos Ordinaires primitifs, de faire revêtir les aubes par tout le couvent ou par les acolythes, à certains jours de fête ?

Ne pourrait, on pas aussi examiner l'opportunité de réintroduire l'usage, si symbolique en l'occurence, de la crosse, prescrit autrefois dès le chant de l'absoute, quand l'abbé va procéder à l'enterrement d'un de ses religieux ?

Pour ne pas multiplier les exemples, citons encore, en sujet de la Messe, solennelle ou privée, deux extraits du vieil Ordinaire :

« Ubi autem dixerit *Unde et memores, Domine*, paulo altius extendit [celebrans] brachia et palmas suas, non tam attendendo cautelam in conservandis digitis suis, quam repraesentans memoriam et conformitatem dominicae passionis. »

Dans son édition de l'Ordinaire, M. van Waefelghem donne des arguments historiques en faveur de cette belle tradition. Résumons-les ici en renvoyant à cet ouvrage, pour les références [3]).

Martène parle de cet usage, comme étant particulier aux Chartreux et aux Cisterciens (?). Benoît XIV le signale comme étant pratiqué

3) M. van Waefelghem, *o.c.*, p. 78-79.

dans plusieurs églises au XIIe siècle, ainsi que chez les Chartreux, les Dominicains et les Carmes. Saint Thomas y fait allusion dans sa *Summa theologica* : « Ea quae sacerdos in Missa facit non sunt ridiculosae gesticulationes. Fiunt enim ad aliquid repraesentandum. Quod enim sacerdos brachia extendit post consecrationem, significat extensionem brachiorum Christi in cruce [4]) » Le missel prémontré édité par Despruets, en 1578, était resté fidèle à cette ancienne rubrique : « Deinde extendit manus in modum crucis. »

Cette extension et élévation des mains se maintient seulement jusqu'au *Supplices te rogamus*. Alors intervient une autre rubrique : « Incipiens vero *Supplices te rogamus*, incurvet se ante altare, cancellatis manibus in modum crucis. »

Pendant cette courte prière, avant de baiser l'Autel, le prêtre ne tient donc pas les mains jointes sur le rebord de la table, mais, pour mieux exprimer l'état de suppliant (*supplices te rogamus*), il les applique, ouvertes et étendues l'une sur l'autre contre la poitrine, en forme de croix.

Un missel manuscrit de Schlägl porte, en écriture du XIIIe siècle : « et cancellatis manibus ». Le missel de Despruets dit de même : « profunde inclinatus, cancellatis manibus dicit : Supplices etc. » [5]).

Ces belles traditions que les prémontrés avaient adoptées autrefois, ne pourrait-on pas les reprendre aujourd'hui ? D'autres emprunts aux anciens Ordinaires sont proposés dans le projet de rédaction de la première partie.

Il faut, d'autre part, si l'on veut être complet dans les dispositions du nouveau code liturgique, tenir compte du fait que l'Ordinaire primitif, s'il est assez détaillé quant aux rubriques de la Messe, n'entre dans aucune précision au sujet de la célébration de l'office. Il faut bien alors s'en rapporter aux usages universels de la liturgie, ou aux prescriptions des Ordinaires plus récents.

En voici un exemple.

Dans le projet de la première partie, on a cru pouvoir proposer que les religieux se signent « ad priorem versum canticorum *Magnificat* et *Benedictus* » ainsi que, pendant la Messe conventuelle, « ad haec verba trisagii : *Benedictus qui venit* etc. »

Aussitôt, la remarque a été faite que « nulle part on ne trouve cette rubrique dans nos livres de cérémonies. » En est-on bien sûr ?

---

4) *Summa theologica*, IIIa p., art. 5, ad 5.

5) W. VAN WAEFELGHEM, *o.c.*, p. 79-80.

Tout d'abord, c'est ici qu'il faut se rappeler que lorsque l'Ordinaire primitif, très sommaire, n'indique pas de rubrique spéciale qui contredise une règle générale, il y a lieu de s'en tenir aux cérémonies en usage dans la prière publique de l'Eglise. Où trouverait-on, par exemple, dans nos anciens Ordinaires, cette rubrique générale que l'on doit se signer au *Deus in adjutorium* qui prélude aux heures canoniales ? Quant au *Magnificat* et au *Benedictus*, on n'y trouvera rien, pour la raison bien simple qu'on y chercherait en vain un chapitre sur les Vêpres ou sur les Laudes. Il n'en est question qu'incidemment, dans le Propre du Temps et des Saints, lorsqu'on a une exception à indiquer : ce qui prouve que l'on suppose connus et pratiqués les rites prescrits pour toute l'Eglise. L'Ordinaire de 1739 est entré dans plus de détails, mais, si l'on n'a pas cru devoir exprimer la rubrique de ce signe de croix, son usage y est pourtant clairement insinué, lorsqu'on traite des Vêpres pontificales, puisqu'on y dit que l'abbé, avant de se rendre au maître-autel pour l'encensement à accomplir pendant le chant du *Magnificat*, doit se signer, avant de quitter son siège au deuxième verset du cantique [6]). Quant au signe de croix au *Benedictus qui venit* de la Messe conventuelle, il est clairement prescrit dans l'ancien Ordinaire [7]).

C'est pour céder aux demandes réitérées qui nous furent faites d'éclairer les lecteurs des *Analecta* sur l'état de la question et la méthode suivie dans la rédaction de l'Ordinaire, que nous avons donné ce rapide exposé. Il suffira pour faire deviner la difficulté de la tâche, en présence de tendances diverses. La rédaction d'un livre de cérémonies ne peut s'inspirer de préférences personnelles mais exige une étude approfondie et demande que l'on tienne compte de multiples éléments. Que les liturgistes éclairent la conscience des législateurs. Mais qu'ils s'en rapportent ensuite à leur sagesse. Une fois que la question sera tranchée par le Chapitre général, elle sortira du champ des discussions libres, pour devenir une règle de discipline religieuse à laquelle le rédacteur du projet sera le premier à se soumettre sans réserve.

H. L.

* * *

6) Ordinaire de 1739, p. I, cap. V, § 4, n. 12.

6) « Maneant conversi ad altare, donae dixerint *Sanctus*, et signent se cum dixerint *Benedictus qui venit.* » (XI. *Quomodo se agat conventus ad Missam*). Ed. M. van Waefelghem, p. 122. Ed Pl. Lefèvre, p. 21, ligne 39.

UNE APPRECIATION SUR LA BIBLIOTHECA PRAEMONSTRATENSIS DE LE PAIGE PAR UN ABBE BELGE EN 1633 -:- -:- -:- -:-

L'historien qui s'occupe de retracer le passé de l'ordre de Prémontré, principalement quants aux origines ou à l'évolution de son organisation interne, de son observance et de son contumier liturgique, connait la valeur de l'ouvrage publié en 1633 par Jean Le Paige sous le titre *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis*. Il peut y trouver une série de documents du plus haut intérêt : actes pontificaux et royaux délivrés en feveur de l'Ordre, statuts et cérémonial, extraits de protocole des réunions capitulaires ou de visites canoniques des monastères, listes des maisons avec leur filiation respective, vies des saints et des bienheureux de la congrégation, etc. etc.

Sans doute, ce recueil ne répond plus aux exigences actuelles de la technique d'édition ou de la critique des sources. Mais en va-t-il autrement de n'importe quelle collection réunie au cours du XVIIe siècle, une époque où la science historique, telle que nous la concevons aujourd'hui en était encore » balbutier ? Et tout état de cause, il serait profondément injuste de nier le mérite de l'œuvre. Elle exigea de son auteur un effort inoui et un labeur perstvérant; elle a rendu et rend encore de grands services aux chercheurs.

L'éditeur du recueil fut un personnage remuant, à la plume féconde et acérée. Chanoine profès de l'abbaye-mère de Prémontré, Jean Le Paige était docteur en théologie de Sorbonne et assura pendant quelques années la direction du collège fondé par son monastère dans la capitale française. En 1613, au moment de l'élection de Pierre Gosset comme général de l'Ordre, il avait intrigué pour obtenir cette charge. Plus tard, assure-t-on, il aurait secondé le cardinal de Richelieu qui se fit octroyer la commende de l'abbaye chef-d'ordre. Lors de la réforme des statuts, durant le premier quart du XVIIe siècle, Le Paige se posa en défenseur intrépide des traditions médiévales et désopprouva ouvertement les innovations introduites par l'esprit nouveau. On peut trouver l'écho de ses appréciations peu flatteuses à ce sujet dans le recueil édité par lui en 1633. Bien que dédié au pape Urbain VIII et revêtu d'une approbation des censeurs royaux, la *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis* n'avait pas été soumise aux autorités hiérarchiques de l'Ordre, ceci

contrairement aux décrets de plusieurs chapitres généraux. On en tint rigueur à l'éditeur [1]).

C'est à ce propos que je crois utile de reproduire ici l'avis émis par un abbé de la célèbre abbaye de Saint-Michel d'Anvers, Jean Chrysostome van der Sterre (1629-1652), celui qui fit imprimer la vie de saint Norbert et plusieurs autres ouvrages sur les bienheureux de l'Ordre [2]). Ecrivant, le 23 mai 1633 à son collègue d'Averbode, Mathias Valentyns (1591-1635), pour l'entretenir de certaines mesures à prendre contre les détracteurs des *Statuta renovata* qui venaient d'être promulgués officiellement par le chapitre général de 1630, l'abbé d'Anvers y insérait les réflexions suivantes à propos de Le Paige :

Intellexi autem postea edidisse Le Paige librum valde pestilentem et scandalosum, quem vocat Bibliothecam Praemonstratensem, in quo spiritu omnino factioso et passionato multa temere effudit contra Ordinem, statuta et respectum superiorum suorum, et multa Ordinis et monasteriorum secreta revelat quae non convenit omnino innotescere. Quare merito liber iste condemnari et prohiberi deberet, saltem R^a V^a bene fecerit si eumdem in publica conventus bibliotheca reponi prohibeat. Non dubito quin auctor libri, qui jamdudum valde de meritus est de coenobio suo et de toto Ordine, qui in isto suo opere tam impudenter revelat ignominiam matris suae et videnda proponit verenda patris sui, etiam percepturus sit maledictionem Cham nisi resipiscat [3]).

Ce jugement est sévère. Il trahit admirablement la mentalité d'une époque où, en matière d'histoire monastique, il fallait s'en tenir exclusivement à la vérité officielle, avec le souci constant de ne pas porter atteinte au bon renom des institutions religieuses. On a heureusement renoncé depuis longtemps à cette susceptibilité d'un autre âge, persuadé que l'érudit a pour tâche imprescriptible la recherche et la publication des documents pouvant permettre de reconstituer la nue réalité des faits révolus.

Pl. LEFEVRE.

* * *

1) Sur Jean Le Paige voir L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré* (dictionnaire bio-bibliographique), II, p. 7-10. Bruxelles 1902.

2) Sur Jean Chrysostome van der Sterre voir *Ibidem*, p. 287-295. — La biographie de Mathias Valentyns se trouve décrite dans notre étude *L'abbaye norbertine d'Averbode pendant l'époque moderne* (1591-1797), p. 4-11. Louvain, 1924.

3) Le lettre susdite est conservée en original dans la collection des manuscrits de Gilles Die Voecht. Archives de l'abbaye d'Averbode, sect. IV, reg. 30, fol. 180-181.

ARNSTEINER HANDSCHRIFTEN IN DAS STAATSARCHIV IN WIESBADEN -:-

A 1 : Missale, Pergament, 313 Bl., saec. XIV.

A 2 : Rationale divinorum, Pgt., 161 Bl., saec. XIII.

A 3 : Missale, Pgt., 161 Bl., saec. XV.

A 4 : Antiphonarium, Pgt., 105 Bl., saec. XIII.

A 5 : Summa Raimundi, Pgt., 319 Bl., saec. XIV.

A 7 : Opusculum seu Vita Ludewici quondam comitis in Arnsteyn et fundatoris nostri, 12 Bl., 2 Abschriften, 17 Jhrh.

A 8 : Statuta et ordinationes ordinis Praemonstratensis prout reformata sunt ex resolutionibus Capitulorum generalium annis 1618 et 1619 celebratorum, nebst einem Nachtrag über ein Kapittel der Praem. der Westphälischen Zirkarie i.J. 1626, 17 Jahrh.

B 1 : Meditationes b. Bernhardi..., Pgt., 179 Bl., saec. XIV.

B 2 : Excerptiones Haederici capellani s. Gregorii..., Pgt., 145 Bl., saec. XIII.

B 3 : Lectionarium, Pgt., 126 Bl., saec. XIV.

B 4 : Lectionarium, Pgt., 151 Bl., saec. XIII.

B 5 : Hugonis liber de sacramentis, Pgt., 244 Bl., saec. XIII.

B 6 : Homilarium variorum doctorum, Pgt., 216 Bl., saec. XIII.

B 7 : Liber sententiarum mgri. Petri Lombardi, Pgt., 108 Bl., saec. XIII.

B 8 : Missale, Pgt., 194 Bl., saec. XIII et XIV.

B 9 : Opusculum mgri. Alani in cantica, Pgt., 56 Bl., saec XIII.

B 10 : Biblische Erörterungen ! Pap. mit Pgt. untermischt, 153 Bl. einschliesslich Bilder auf den Innenseiten der Deckel, Jahr 1410, niederdeutsche resp. niederrheinische Mundart. Prosa abwechselnd mit Reimen. vgl. : Dr. HEUBACH, *Aus einer niederländischen Bilderhandschrift vom Anfang des* 15 *Jahrh. mit* 4 *Abbildungen* in *Zeitschrift für christliche Kunst*, 1920, nr. 9-10, S. 134-137.

B 12 : Strassburger Weltkronik, Pap., 259 Bl., saec. XV.

B 16 : Tractatus b. Bernhardi de planctu, Pap., 141 Bl., saec. XV.

B 17 : Missale, Pgt., 66 Bl., saec. XIV.

B 18 : Missale, Pgt., 181 Bl., saec. XIII.

B 19 : Sermones per totum annum super evangelia dominicalia, Pgt., 204 Bl., 1474.

B 20 : Summa jurium Canonicorum, Pgt., 38 + 33 Bl., saec. XIII.

B 21 : Das Leben des s. Ludovici Grafen, Stifftern und Layen zu Arnstein, Pap., 6 Bl., 1753.

B 22 : Das Leben des s. Gudae, Pap., 2 Bl., 17 Jahrh.

B 22 : Leben Ludwigs von Arnstein, lat. Pap., 2 Bl., 12 Jahrh.

B 24 : Historia fundationis Arnsteinianae, abgeschrieben aus einem alten auf Pgt. geschriebenen Almanach, so in derer Herrn vom Stein zu Nassau Archivo verwahrt wird, Pap., 12 Bl., 18 Jahrh.

Ferner Arnsteiner Druckschriften : Altes Verzeichnis Nr. 191.

1. Vertheidigte Freyheit und gerechtsame des Gerichts und Gemeinden Winden und Weinähr gegen des Closters Arnstein Hoch-Gerichtsherrliche und Ober-Märckerische Eingriff in Sachen des hochwürdigen Herrn Abts und Convents des Gotteshauses Arnstein contra das Gericht und Gemeinden Winden und Weinähr. Gedruckt im Jahre 1766, 4 + 38 Seiten Text und 36 Seiten Beilagen (19 nrn.)

2. (gleicher Titel wie 1) gedruckt im Jahre 1766, 16 + 90 + 68 Seiten Text und 36 Seiten Beilagen (19 nrn.)

3. Caleman August, Deduction für das Gericht und die Gemeinden Winden und Weinähr, O. O. 1766.

4. Anhang zu dem Abteylich-Arnsteinischen Pro Memoria in Sachen der unmittelbaren Abtey Arnstein wider die Gemeinden Winden und Weinähr auch in specie Churfürstl. Trierische Regierung, o. J. nicht vor 1753, ca. 1766, 14 Seiten.

5. Aktenmässiger Auszug verschiedener seit dem Vergleich von 1756 vorgefallenen Merkwürdigen Ereignissen in Sachen der unmittelbaren Praelatur Arnstein entgegen die hohe Chur Trier und resp. das Kirchspiel Winden und Weinähr, gedruckt im Jahr 1772, 124 Seiten Text und 40 Seiten Beilagen (43 nrn.), (auch 1775).

A. STARA, O. Praem.

* * *

HANDSCHRIFTEN DER UNGARISCHER PRAEMONSTRATENSER ABTEIEN IM HAUS-HOF-STAATSARCHIV IN WIEN

Hs. 160, 2 (saec. XVIII) : Legalis competentia Ord. Praem. pro recuperandis monasteriis.

Hs. 246, 3 (saec. XVIII) : Aufzeichnungen von Liegenschaften verschiedener ungarischer Abteien.

Hs. 247, 2 (saec. XVIII) : Notitiae de translationibus et collationibus quarumdam abbatiarum.

Hs. 251, 3, 5 (saec. XVIII) : 3 Brevis informatio circa abbatias O. Praem. restitutas. — 5 : Extractus super obligationibus per abbates O. Praem. observari debitis.

Hs. 263, 8 (saec. XVII) : Aufzeichnungen von Liegenschaften verschiedener ungarischer Abteien.

Hs. 267, 1, Band 3 (saec. XVIII) : wie Hs. 251, 5.

Hs. 274, 4, 5 (saec. XVIII) : wie Hs. 251; 3, 5.

A. STARA, O. Praem.

* * *

RELATIONES ORDINIS NOSTRI CUM ORDINE CISTERCIENSI

Ultimis annis (1933-1939) publicata fuerunt, curante D. Jos. Canivez, ord. Cist. Ref., *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis*. Septem volumina haec, edita in serie cui titulus : Bibliothèque d'Histoire Ecclésiastique, Lovanii, complectuntur Capitula Generalia Ordinis habita ab anno 1116 ad annum 1786.

Percurrendo haec volumina, quorum momentum pro legislatione et usibus Ordinis antiqui, cum Ordine nostro in antiquitate nonnihil affinis, neminem fugiet, varia notavimus quae in Capitulis illis generalibus tractate fuerunt relate ad facta et casus Ordinem nostrum directe spectantia. Notata illa hic subjungimus, addendo annum in quo Capitulum de re illa tractans habitum fuerit et paginas praesentis editionis, ubi notata illa legi possunt.

1. (Vol. I. — Pag. 35-37).

Anno 1142. — Cisterciensium et Praemonstratensium fraterna Pax.

Editioni hujus documenti praemittit dom Canivez : Legitur hoc documentum apud Manrique, Cisterciensium seu verius ecclesiasticorum annalium a condito Cistercio tomi IV, Lugduni, 1642-1659, ann. 1142, cap. IX, n° 5-8, et originale documentum adhuc asservatur in Archivo publico regionis Hte-Marne, Série H, fonds de l'abbaye de La Chapelle-aux-Planches (ord. Praem.). — Idem documentum legitur apud Le Paige, Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis, Parisiis, 1633, pag. 322 s. Cum autem inter textum quem legimus apud Le Paige quaedam lectiones variantes habeantur relate ad textum relatum hic a Dom Canivez, textum hunc ultimum transscribimus, notando ejus diversitates a textu relato a Le Paige, l.c.

In nomine sanctae et individuae Trinitatis, amen.

Confirmatio societatis et pacis inter Cistercienses et Praemonstratenses. Igitur ad custodiam pacis et charitatis uriusque capituli assensu, inter utrumque ordinem constitutum est et confirmatum, ut nullus Cisterciensium canonicum vel novitium seu conversum Praemonstratensis ordinis, nullus Praemonstratensium monachum, vel novitium seu conversum Cisterciensis ordinis, nisi ex pari consensu recipiat.

Nullus in utroque ordine locum ad abbatiam aedificet circa alterius abbatiam (Le Paige : locum recipiat ad Abbatiam construendam nisi) infra quatuor leucas ad mensuram uniuscuiusque provinciae, praeterquam in Anglia, ubi duae leucae pro una computentur et in Lombardia (Le Paige : Longobardia) duo milliaria pro una leuca nisi forte antiqua loca sint, quorum redditus, et possessiones ad tenendum convendum sufficiant. De grangia ad grangiam, sive de grangia ad abbatiam ad minus semper una intersit leuca. Mansio vero sororum ab abbatia distet duabus leucis. Verumtamen terrae illae, quae ante annum Incarnationis et diem, qui subscriptus est, susceptae fuerant, (Le Paige : fuerint, similiter hac lege non tenebuntur) hac lege non tenebuntur, siquidem singulae terrae ad integram carrucam suffecerint vel ad aedificandam abbatiam susceptae fuerint.

Nullus in utroque ordine alter ab altero tem de nutrimentis quam de laboribus decimas exiget, vel accipiet. Si aliquis in utroque ordine, de qualibet re emenda, vel acquirenda loco suo, praesens (Le Paige : prius) tractare, vel aliquem convenire inceperit, antequam sponte dimiserit, nullus de alio ordine sibi usurpare, vel impedire praesumat. Si forte in aliquibus locis (locis ommittitur apud Le Paige) inter aliquos utriusque ordinis aliquid querimoniae emerserit, et inter eos familiariter per aliquos mediatores componi non poterit, sine maiori audientia differetur, et ad audientiam alterutrius (Le Paige : generalis) capituli referetur. (Le Paige : Ut) Quisques in eodem capitulo reus esse claruerit, quod intulit damnum, prius restituat, et postmodum in capitulum abbatis, quem offendit, veniens, usque ad satisfactionem ante pedes eius se humiliet. Reliquum vero poenitentiae in dispositione generalis capituli sui ordinis permaneat.

Commemorationem et plenarium officium pro omnibus defunctis suis, singulis annis, invicem faciant. Quod ut firmum deinceps, et in aeternum quamdiu utriusque ordinis status inconvulsum permaneat, ego Rainardus (Le Paige : Raynaldus) Cisterciensis abbas et generalis nostri capituli conventus : ego quoque Hugo Praemonstra-

tensis abbas et generalis nostri capituli conventus, praesenti charitatis chirographo firmamus, et sigillis nostris pariter consignamus (Le Paige : consignavimus, signamus).

Sigillum Rainardi Cisterciensis abbatis (Raynaldus de Bar, † 1151),

Bartholomaei abbatis de Firmitate (Quartus abbas de Firmitate, quem nonnulli Bernardi Claraevallensis fratrem asserunt),

Bernardi Claraevallensis abbatis († 1153),

Wichardi Pontigniacensis abbatis (aut Guichardi, secundus abbas Pontigniaci, deinde Lugdunensis archiepiscopus, †1180).

Sigillum Hugonis Praemonstratensis abbatis (Beatus Hugo Fossensis, † 1161).

Walteri Laudunensis, abbatis (seu Galterus, primus abbas Sancti-Martini Laudunensis).

Gernaldi, Floreciensis abbatis (seu Gerlandus, tertius abbas Floreffiensis).

Henrici Viriacensis abbatis (primus abbas Vallis-Serenae).

Actum est hoc anno Incarnationis Domini M.CXLII, epacta XX, indictione quinta, concurrente tertio, quinto Idus octobris.

(Subscriptiones istae ita sese habent apud Le Paige : Raynaldus Cisterciensis Abbas, Bartholomaeus Abbas de Firmitate, Bernardus Claraevallensis Abbas, Vvichardus Pontiniacensis Abbas, Hugo Praemonstratensis Abbas, Vvalterus laudunensis Abbas, Gerlandus Floreffiensis Abbas, Henricus Vivariensis Abbas. Actum Praemonstrati Anno Incarnationis Dominicae 1142. Epacta vigesima, Indictione quinta, concurrente tertio, quinto Idus Octobris).

2. (Vol. I. — Pag. 39).

Anno 1150. — Pax inter Cistercienses et Praemonstratenses turbata.

Praemonstratenses, inter quos Philippus, abbas Bonae-Spei (Philippus de Harvengt, † 1182), et alii plures et graviores, quin ipse pastor et pater totius ordinis, amaras litteras scripserunt rumpentes foedus, vel rumpendum comminantes, nisi multa per nostros emendarentur. Haec epistola ad Capitulum delata, perlectaque, ad Bernardum remissa qui responderet (Haec responsio est epist. CCLII Bernardi).

3. (Vol. I. — Pag. 135).

Anno 1191.

Scribatur Capitulo Praemonstratensi ut compositionem quae facta est ante plurimos annos inter illorum ordinem et nostrum firmiter

a suis faciat observari, et cogant suos ne aliquis eorum audeat exigere decimam amplius.

4. (Vol. I. — Pag. 173).
Anno 1194.
Querela Praemonstrati contra quosdam abbates Ordinis nostri committitur terminanda domino Claraevallis.

5. (Vol. I. — Pag. 230).
Anno 1198.
Ad Capitulum Praemonstratense mittantur Abbates Ursi campi (Ourscamp, in dioec. Bellovacensi) et de Valcellis (Vaucelles, in dioec. Cameracensi) pro Ordine responsuri.

6. (Vol. I. — Pag. 344).
Anno 1207.
De querelis quae vertuntur inter Cisterciensem et Praemonstratensem Ordinem, committitur abbatibus Ursicampi, de Gardo (N. D. du Gard, in Picardia, dioec. Ambianensi) et de Bellantiis (seu Valanciae, Valloriae, Valloires, in dioec. Ambianensi), qui Praemonstratum venientes, tempore generalis Capituli, audiant diligenter quid propositum fuerit contra Ordinem nostrum, et respondeant quod utilius viderint respondendum.

7. (Vol. I. — Pag. 498).
Anno 1218.
Querela abbatis Vallis Christianae (Val-Chrétien, in dioec. Suessionensi) ordinis Praemonstratensis contra abbatem Longipontis (Longpont, in Picardia, dioec. Suessionensi) ex parte Capituli Cisterciensis commititur abbatibus Igniaci (Igny, in dioec. Remensi) et Signiaci (Signy, in dioec. Remensi) qui compositione inter duos Ordines iamdudum facta diligenter inspecta cum aliis duobus abbatibus ab abbate Vallis Christianae pro parte sua assumptis, pace vel iudicio studeant terminare. Quid autem super hoc fecerint sequenti Capitulo denuntient.

8. (Vol. II. — Pag. 90).
Anno 1230.
Controversia quae est inter abbatem de Verbo Dei (juxta Dom Canivez, ita designatur Averbode, secundum Galliam christianam, V, 106) Praemonstratensis ordinis et abbatissam de Rameya (Ra-

meige, in Belgio, dioec. Mechlinien.) super vicinitate grangiarum, contra compositionem quae est inter utrumque Ordinem ut debet praedictus Praemonstratensis, committitur abbatibus de Villari (Villers-en-Brabant, in dioec. Mechlinien.) et de Alna (Aulne, in Hannonia Belgii, in dioec. Tornacen.) fine debito terminanda.

9. (Vol. II. — Pag. 108).
Anno 1232.

Factum abbatiae Laurisien (Dom Canivez notat : Laurissa, Laurisheim, antiqua abbatia O.S.B., in dioec. Moguntina, a Gregorio IX Cisterciensibus subiecta, sed ab Innocentio IV ordini Praemonstratensi incorporata; citatur : L. Janauschek, Origines Cistercienses, Vindobonae, 1877, p. LXIV) committitur abbatibus de Villerio (Villers-Bethnach, in Lotharingia, dioec. Meten.), de Novo castro (Neubourg, in Alsatia, dioec. Argentinen.), Maceriarum (Mazières, in dioec. Divionen.), ut ipsi videlicet inquirant fundamentum et processum facti et instrumentorum tenorem et rationes et omnia quae ad factum huiusmodi spectant, nulla innocatione vel immutatione interim facta. Hoc etiam inhibetur ne aliqui de Ordine supplicando vel rogando vel quocumque modo procurando se intromittant de hoc facto donec renuntiatum fuerit Capitulo Generali.

Iniungitur abbatibus de Igniaco (Igny, dioec. Remensi) et Ursicampo (Ourscamp, in dioec Bellovacen.) et de Frigidomonte (Froidmont, in dioec. Bellovacen.) ut pro sopiendis dissentionibus et querelis quae sunt inter Ordinem nostrum et Ordinem Praemonstratensem, abbati Praemonstratensi diem et locum competentem assignent ad quem utraque pars debeat convenire.

10. (Vol. II. — Pag. 206).
Anno 1239.

Petitio Praemonstratensis abbatis de renovanda pace inter suum et nostrum Ordinem committitur Fusniacensi (Foigny, in dioec. Laudunen.), Ursicampi (Ourscamp, in dioec. Bellovacen). et Frigidimontis (Froidmont, in dioec. Bellovacen.) abbatibus, qui soluto Capitulo conveniant cum illo apud Compendium ad tractandum et ordinandum quod utrique Ordini viderint expedire.

11. (Vol. II. — Pag. 344).
Anno 1249.

Querela abbatis de Mercato Radulphi (Marcheroux, in dioec. Rothomagen.) Ordinis Praemonstratensis contra abbatem Vallis

Beatae Mariae Ordinis nostri (N.-D. du Val, in dioec. Versalien.), de Bellobecco (Beaubec, in dioec. Rothmagen.) et de Frigidomonte (Froidmont, in dioec. Bellovacen.) abbatibus commititur pacificanda, et quid inde, Abbas de Bellobecco hoc collegae suo denuntiet.

12. (Vol. II. — Pag. 433).
Anno 1257.

Querela abbaits loci Restaurati (in dioec. Suessionen.), Ordinis Praemonstratensis, contra abbatem Montis regalis (Royaumont, in dioec. Bellovacen.), de Ursicampo (Ourscamp, in dioec. Bellovacen.) et de Igniaco (Igny, in dioec. Remen.) committitur abbatibus in plenaria Ordinis potestate.

13. (Vol. III. — Pag. 97).
Anno 1271.

Super distantia abbatiarum de Bosco, de Biloque, et de Axele, committitur abbati Clarevallis qui ad locum personaliter accedat et componat, si potuerit, inter partes; alioquin procedatur secundum quod ei iniunctum est a Capitulo generali, et similiter faciat cum abbate de Irachinon, Praemonstratensis Ordinis.

14. (Vol. III. — Pag. 210).
Anno 1281.

Item, cum secundum Apostolum ad hospitalisatem omnium et maxime domesticorum fidei teneamur, statuit et ordinat Capitulum generale, quod fratres de Ordine Praemonstratensium cum ad abbatias nostras declinaverint, caritative recipiantur, et eisdem liberaliter et honeste ministretur.

15. (Vol. VI. — Pag. 284).
Anno 1502.

Abbate monasterii de Crista referente ad notitiam praesentis Capituli generalis, quod religiosi viri abbas et conventus de Septem fontibus, Ordinis Praemonstratensis, considerantes antiquam sui Ordinis ad nostrum Ordinem devotionem et affectum, humiliter et devote a nobis participationem seu associationem omnium bonorum, quae in eodem monasterio de Crista de cetero fient, sicut e converso, praedicti de Septem fontibus omnium etiam bonorum, quae apud eos perpetuis temporibus fient, eorum generali Capitulo consentiente, dictis fratribus de Crista concesserunt, prout per litteras super hoc confectas, sigillo dictorum abbatis et conventus Septem fontium

sigillatas, ad plenum nobis innotuit, quorum devotioni praesens generale Capitulum congratulans propositum quoque laudans concedit, ut dicti de Crista sua ex parte faciant, quae pro se alios facere cognoverint, in plenaria Ordinis potestate faciant.

16. (Vol. VI. — Pag. 699).
Anno 1531.

Tractatum inter abbatem et conventum monasterii de Moroliis, in dioecesi Malleacensi, ex una, et abbatem et conventum monasterii de Iardo, Ordinis Praemonstratensis, in dioecesi Lucionensi, ex altera partibus, super nonnullis terris et possessionibus ad certum annuum proventum, per dictum monasterium de Iardo, praedicto monasterio de Moroliis, datis et per eos acceptatis, ut in litteris super hoc confectis plenius continetur, praesens generale Capitulum, quia ipsum tractatum, cui praesentes annectuntur, ad relationem Rmi D. Cisterciensis, qui super commodo vel incommodo praefati tractatus informationes debitas per abbatem Caroliloci fieri fecit, ipsum secundum tenorem ratificat, approbat et confirmat.

J. B. V.

RECENSIONES

Prof. Dr. Georg SCHREIBER, *Anselm von Havelberg und die Ostkirche.* Publié dans *Zeitschrift für Kirchengeschichte* (Stuttgart, Kohlhammer), t. LX, 1942, pp. 354-411..

Au moment où il publiait ici-même (t. XVIII, 1942, pp. 5-90) sa remarquable étude *Studien über Anselm von Havelberg. Zur Geistesgeschichte des Hochmittelalters,* M. le Professeur Schreiber a décrit l'œuvre et la personnalité d'Anselme dans ses rapports avec le monde byzantin. Le sous-titre annonce notamment que l'auteur veut traiter d'Anselme sous l'angle d'un « Begegnung mit der byzantinischen Welt. Morgenländisches und abendländisches Zönobium ».

A plusieurs reprises, Anselme fut envoyé à Byzance comme légat impérial. Son premier voyage en Orient s'échelonne de 1135 à 1136. Dépassant les bornes assez étroites de sa mission politique, Anselme se fit l'un des orateurs de mouvement d'union entre l'Orient et l'Occident. La rupture entre l'Orient et l'Occident ne datait que de 1054. De part et d'autre, on voulait se retrouver. En avril 1136, Anselme eut un premier entretien sur l'union, avec l'archevêque Nicétans de Nicomédie, en partie dans l'église Hagia Eirene, en partie dans l'église Hagia Sophia. Les 9 et 10 avril 1155, il eut un nouvel entretien public, à Thessalonique, avec le métropolite du lieu, Basile d'Achrida. Chaque fois, il s'agissait des questions du Filioque, du primat papal et des azymes.

Comme la plupart des théologiens de l'époque, où les idées aristotéliciennes n'étaient pas encore acceptées en Occident, Anselme fut partisan et même virtuose de la théologie symbolique. L'histoire universelle est l'histoire du Royaume de Dieu laquelle se partage d'après la succession d'époques trinitaires. Chaque époque se divise en sept périodes, selon les sept sceaux de l'Apocalypse. Anselme les passe en revue, l'une après l'autre, et se plaît à donner une caractéristique enthousiaste et admirative de la vocation canoniale, dont

Norbert, le fondateur de son Ordre, fut l'un des protagonistes les plus clairvoyants. Anselme se rend compte du fait que l'idéal des moines et chanoines d'Occident se retrouve en Orient. L'Eglise du Christ reste une dans la multiplicité de ses formes vitales. Dans la clarté de cette lumière, Anselme étudie les différentes formes du monachisme d'Orient. Il y découvre trois éléments aussi divers que convergents : les Grecs, les Arméniens, les Syriens. Anselme, tout en étudiant de près les formes monachales de Constantinople, ne se lasse pas de dire que Byzance, Alexandrie et Antioche sont des églises-sœurs de celle de Rome. A Byzance même, Anselme étudie les différents aspects des ordres religieux et de leurs coutumes selon leurs « mores », « ordo », « habitus », « victus » et « Officium psallendi ». Il déclare lui-même qu'il a été « avidus explorator et diligens inquisitor diversarum religionum ». Il donne aussi la nomenclature des principaux monastères où il eut l'avantage d'étudier à fond la règle et les coutumes. Il cite e.a. le puissant Pantocrator, le monastère le plus grandiose du monte byzantin, dédié au Christ, Souverain de l'univers. Il venait d'être fondé par l'empereur régnant, Jean II Comnène, et par son épouse, l'impératrice Irène, née princesse Piroska de Hongrie. La charte de fondation de monastère indique suffisamment que les souverains ont voulu en faire un grand sanctuaire, dans le plein sens du terme. Il comptait trois églises. La principale était dédiée au Christ Pantocrator; la deuxième à la Sainte Vierge, Mère de miséricorde; la troisième à l'Asomatos, l'archange Michel. A l'encontre des chartes de fondation dans les monastères d'Occident, celle du Pantocrator s'occupe de tous les détails de la vie monastique. Elle décrit les minuties de l'ascèse et de la discipline, de la liturgie et de l'administration économique. Les droits et les devoirs de l'abbé sont décrits dans le menu détail. On en vient jusqu'à déterminer le nombre et le poids des cierges à allumer aux autels, les jours de fête. Prétendant se mêler aussi à la formation cénobitique des religieux, elle contient d'abondantes prescriptions pour la vie religieuse proprement dite. En tout cela, l'Orient se présente sous des dehors tout différents de l'Occident. Ici, les monastères devinrent des « Ordres », prenant la défense de toutes les maisons, se munissant de privilèges pontificaux contre l'ingérence des fondateurs laïcs et des étrangers. Dans la fondation du Pantocrator, l'empereur prit lui-même toutes les allures d'un fondateur d'Ordre religieux, tout rempli du souci de la formation spirituelle des habitants de la maison et du soin de la bonne administration du domaine. Aussi bien considéra-t-il le monastère comme

lieu de sépulture de sa famille et comme gardien des images du patron tutélaire de la dynastie.

Avant d'en arriver à cette étude comparative très fouillée des chartes de fondation des grands monastères d'Orient et d'Occident et avant de constater que l'ingérence des souverains de Byzance va toujours bien plus loin que celle des princes d'Occident, M. le professeur Schreiber donne, en trois pages (pp. 354-357), une caractéristique d'Anselme, « der Prämonstratenser ». Nous devons nous y arrêter quelque peu.

L'origine d'Anselme est, dit-il, peu connue. Il est peut-être de souche lorraine. Toujours est-il qu'Anselme montre quelque intérêt pour le pays bourguignon. Dans son diocèse rural d'Havelberg, continue l'auteur, Anselme ne semble pas avoir entrepris l'évangélisation des Wendes. Anselme était encore partisan de l'ancienne méthode des croisades anti-slaves. En 1147 il accompagna, comme légat pontifical, pareille croisade. Les premières résidences paroissiales des Prémontrés dans le Havelland furent fondées, non pour évangéliser directement les Wendes, mais pour pourvoir aux nécessités spirituelles des colons allemands et néerlandais. Les granges des abbayes devinrent des exploitations modèles. Avec cela, ces résidences ne manquèrent point d'exercer une influence profonde et durable sur le Havelland.

D'autre part, Anselme sut donner tout le relief aux éléments canoniaux de son éducation : l'élément de vita activa et d'union étroite avec l'évêque diocésain. Il sut profiter aussi des éléments liturgiques et traditionnels pour donner à son activité toute l'efficacité de son rendement. En 1144, lors de la fondation de l'abbaye de Jerichow, dans la sphère d'influence des colons hollandais, il mit l'abbaye sous le patronyme de la S. Vierge et de S. Nicolas. Ce saint, particulièrement honoré en Hollande, était le patron des paysans, des marins et de la navigation fluviale. Anselme préparait ainsi les résidences et les emplacements sur les deux rives de l'Elbe. La protection de saint Nicolas suivait le voyageur et le marchand.

Mais, tout en restant le colonisateur et le pacificateur de la rive gauche de l'Elbe, Anselme n'oublia jamais de propager l'idée du Reich chrétien. L'évêque de la pauvre résidence d'Havelberg fut le conseiller de trois empereurs, Lothaire III, Conrad III et Frédéric Barbarossa. A plusieurs reprises, il fut l'intermédiaire entre le sacerdotium et l'imperium.

Comme toujours, cette étude de M. le professeur Schreiber est substantielle, mouvementée et vivante. Elle est remplie de vues

nouvelles et ouvre des horizons, parfois imprévus et un peu téméraires, mais toujours attachants. Comme toujours, la documentation est abondante et l'auteur la possède à fond.

Du point de vue strictement prémontré, cette étude n'apporte pas d'éléments vraiment nouveaux. Elle donne surtout des vues nouvelles sur le cénobitisme d'Occident, comparé à celui d'Orient. Anselme, l'un des Prémontrés les plus marquants de son siècle, a subi en Orient l'influence des monastères grandioses et impressionnants où il rendit visite. Cette étude aura donc toujours sa grande valeur pour l'intelligence parfaite des œuvres d'Anselme, écrites en fonction de ses voyages. Ainsi, une des multiples facettes de l'œuvre d'Anselme s'est précisée davantage. Nous signalons volontiers cette étude à tous ceux d'entre nous qui veulent connaître les grands courants d'idées dans la vie religieuse du douzième siècle.

Em. VALVEKENS, o. Praem.

* * *

Prof. Dr. Georg SCHREIBER, *Kluny und die Eigenkirche.* Zur Würdigung der Traditionsnotizen des hochmittelalterlichen Frankreich. Publié dans *Archiv für Urkundenforschung* (Berlin, De Gruyter), t. XVII, 1942, pp. 359-418.

Parallèlement avec la réforme grégorienne, les synodes diocésains entreprirent une tentative afin d'enlever la propriété des églises locales des mains de détenteurs laïcs. Ces tentatives furent particulièrement répétées et systématiques en France, au cours du XIe siècle. Plusieurs églises locales groupaient plusieurs clercs. Le sort des desservants était intimement lié aux destinées des églises mêmes. Cluny, le puissant monastère bourguignon à l'organisation fortement centralisée, joua un rôle particulièrement important dans ce mouvement. Il remplit ce rôle, non seulement par une activité directe, dont Cluny était le centre, mais aussi, peut-être surtout, par l'activité des nombreux prieurés de son obédience.

Les prieurés clunisiens se composaient d'habitude de quatre religieux. Il en fut aussi lesquels hébergeaient douze moines. Toujours, le prieuré restait directement dépendant de l'abbaye de Cluny. A cette époque, l'abbé de Cluny peut être comparé — la comparaison est du prof. Schreiber — au supérieur général actuel des Jésuites.

Voulant se rendre compte « de visu » de la façon, dont les prieu-

rés clunisiens acceptèrent le patronat d'églises rurales, M. le Prof. Schreiber étudie par le détail le prieuré gascon de Saint-Mont ou Mont-Jean. Celui-ci fut fondé en 1055. Il subsista jusqu'en 1790. L'église y était dédiée à Saint Jean-Baptiste. Cluny avait cependant l'habitude de choisir Saint Pierre comme patron, tout comme Cîteaux et Prémontré inaugurèrent la tradition d'élire le patronat de la sainte Vierge. A Saint-Mont, une même église était à la fois église monastique et église paroissiale. Un prêtre séculier était chargé du service paroissial.

Avant la fin du onzième siècle, le prieuré de Saint-Mont devint propriétaire de plusieurs églises rurales. Les motifs, déterminant le propriétaire laïc à abandonner ses titres, sont examinés avec minutie. Ces motifs se ramènent à deux : premièrement, la sollicitude pour le repos de l'âme des parents du donateur; deuxièmement, la résolution du donateur de commencer un long pèlerinage. Les églises, données « pro animee mee remedio », « pro remedio animarum parentum meorum », deviennent le centre d'une liturgie des défunts de laquelle Cluny fut d'ailleurs le propagateur. Celles, cédées en vue d'un long pèlerinage, restaient souvent grevées de charges financières : le donateur, avant de s'engager dans son long voyage, voulait encaisser une somme d'argent à emporter en route ou à payer à ses proches. D'autre part, l'évêque diocésain devait intervenir lors de pareille cession d'une église rurale. Tout semble indiquer que les évêques ne s'opposaient point au fait qu'un et même prieuré devienne propriétaire de plusieurs églises. Par le fait même, les décrets des synodes trouvaient leur réalisation. Par ailleurs, la simonie semblait devoir être exclue lors de toute future installation du titulaire de pareille église. Ce titulaire devrait se conformer aussi aux règles du célibat. La cession des églises était ainsi un sérieux appoint à la réalisation des réformes grégoriennes.

D'autre part, le cas fut assez fréquent où le propriétaire laïc ne cédait qu'une partie de ses droits aux prieurés. Mais ceux-ci ne tardèrent jamais à entreprendre des pourparlers afin de recevoir tous les titres de propriété. Souvent, ils y mirent le temps. Ils s'armèrent de patience. Mais toujours, fût-ce au bout d'une ou deux générations, ils parvinrent à réaliser leur dessein.

Il faut admettre, conclut M. le Prof Schreiber, que les prieurés clunisiens ont joué un rôle de tout premier ordre dans le lent mouvement qui mit les églises rurales aux mains de propriétaires ecclésiastiques. Au moment, où les ordres de Cîteaux et de Prémontré apparurent, ce mouvement touchait à son terme. Cîteaux et Pré-

montré purent profiter d'un travail plus que séculaire, accompli par Cluny.

Comme tous les travaux récents de M. le Prof. Schreiber, celui-ci marque un appoint important pour l'étude de l'histoire prémontrée au douzième siècle. Nous le signalons volontiers à l'attention de quiconque s'intéresse au premier siècle de notre histoire, tout particulièrement à qui veut étudier l'origine de notre ministère paroissial.

Em. VALVEKENS, o. Praem.

* * *

Pl. F. LEFÈVRE, o. Praem., *L'Organisation ecclésiastique de la ville de Bruxelles au Moyen-Age*. Ouvrage couronné par l'Académie Royale de Belgique. Publié dans le « Recueil de Travaux d'Histoire et de Philologie » de l'université de Louvain, série III, fasc. 11. 8°. 302 pp. Louvain, Bibliothèque de l'Université, 1942.

Cette importante étude ne s'adresse pas en premier lieu au lecteur prémontré. L'origine, l'organisation et les multiples aspects de la vie dans une ancienne paroisse doivent cependant intéresser tous nos confrères. A ce moment, nous ne disposons encore d'aucune étude de véritable valeur sur l'origine du service paroissial chez les Prémontrés. Un important domaine de notre activité apostolique nous est encore inconnu, ou à peu près. Nous ne pouvons donc que nous féliciter en voyant la publication d'études fouillées comme celle-ci. On peut y apprendre, de première main, quelles furent l'origine, la croissance et l'organisation d'un centre paroissial important de l'ancien Brabant. S'occupant depuis des années des archives de la collegiale de Sainte-Gudule à Bruxelles, l'auteur fut en mesure de connaître à fond le sujet. Il traite successivement — je copie le titre des chapitres — de la paroisse primitive de Bruxelles, du clergé de la collégiale, des instituts ecclésiastiques secondaires, du temporel du clergé bruxellois, de la juridiction ecclésiastique, du service religieux des fidèles, du rôle du clergé dans l'enseignement et la bienfaisance, de l'état social du clergé bruxellois à la fin du Moyen-Age. On voit, à cette seule nomenclature, combien le contenu de cette étude est touffu, varié et abondant. Tout prémontré, voulant connaître à fond l'origine du service paroissial de notre Ordre en Brabant, ne pourra se passer de cette étude. A notre connaissance,

aucune de nos abbayes ne dut pourvoir au service paroissial d'un centre important comme Bruxelles. Nous avions toutefois des paroisses urbaines en Flandre et en Brabant. Cette étude sur l'organisation paroissiale de Bruxelles aidera par consequent à mieux connaître l'organisation ancienne de certaines paroisses prémontrées.

Au cours de son exposé, l'auteur cite plusieurs interventions d'autorités prémontrées dans les affaires paroissiales de Bruxelles. Ainsi, lors d'un différend entre les chanoines du grand et du petit chapitre à Sainte-Gudule, l'abbé de Saint-Michel d'Anvers, Olard Teirlinck, fut nommé arbitre par le Pape Martin V (7 février 1423). En 1241, l'abbé de Diligem fut arbitre entre le chapitre de Sainte-Gudule et la prévôté de Saint-Jacques sur Coudenberg. En 1472, les abbés de Diligem et de Grimbergen furent constitués, par bulle pontificale, défenseurs de l'église de Saint-Nicolas contre les empiètements du grand Chapitre de Sainte-Gudule (pp. 73, 86 et 145). Pareils mandats ou pareilles interventions n'offrent cependant que peu d'intérêt pour l'histoire interne de notre Ordre.

Mais, nous désirons appeler l'attention particulière de nos lecteurs sur un parallèle entre l'église de Sainte-Gudule, paroisse primitive de Bruxelles, et l'église Notre-Dame d'Anvers (pp. 31-32). A Anvers, comme on le sait, l'église Notre-Dame reçut l'héritage de l'église Saint-Michel, à l'époque où celle-ci fut donnée à Saint Norbert pour y établir une abbaye prémontrée.

Cette cession, écrit l'auteur, fut consignée dans trois actes successifs. Le premier, daté de 1124, est la transaction même. Le prévôt Hidolphe et les huit chanoines du chapitre anversois rappellent qu'ils ont fait venir Saint Norbert à Anvers pour y combattre l'hérésie de Tanchelm; ils lui abandonnent leur église et une partie du domaine; eux-mêmes vont se fixer à Notre-Dame. L'église Saint-Michel perd son caractère paroissial, qui passe à Notre-Dame en même temps que le collège capitulaire. Mais, de sa dignité primitive, l'église de Saint-Michel conserve des vestiges notables. Deux fois l'an, à Pâques et à la Pentecôte, on pourra y administrer le baptême. Pendant tout le reste de l'année, le monopole du curé de Notre-Dame restera intact. Latitude est donnée aux religieux établis à Saint-Michel d'administrer la pénitence et l'extrême-onction ainsi que de célébrer les funérailles. Les offrandes faites par les mourants, les legs post mortem seront partagés également entre les deux églises. Les donations faites en d'autres circonstances restent intégralement acquises à celle des églises qui en est bénéficiaire. L'évêque

de Cambrai, Burchard, approuva cet accord durant la même année 1124.

Onze ans plus tard, l'évêque Liétard règle à nouveau le statut des deux églises. Il restreint de façon notable les latitudes concédées jadis aux prémontrés. A propos de funérailles, il sera entendu que tous les droits restent acquis au chapitre, sauf le cas où un paroissien de Notre-Dame aurait revêtu les livrées de Prémontré à l'heure de son trépas, et ce avec l'autorisation préalable du pléban de Notre-Dame. Dans ce cas seul, les religieux pourront célébrer les obsèques. La faculté d'administrer la pénitence et l'extrême-onction aux mourants sera strictement réservée au pléban du chapitre, à moins qu'il ne s'agisse de gens qui ont revêtu l'habit religieux. On en demeure aux stipulations primitives en ce qui concerne le baptême.

On voit que ces précisions sont particulièrement intéressantes. Elles illustrent de façon fort éloquente les vues qu'avait Saint Norbert sur le ministère paroissial direct.

Somme toute, ce bel ouvrage, tout en n'étant point écrit pour le lecteur prémontré, intéressera celui-ci au plus haut point.

L'ouvrage fut couronné par l'Académie royale de Belgique. Aucun autre éloge n'est nécessaire.

Em. VALVEKENS, o. Praem.

* * *

Jac. VAN GINNEKEN, S. J., *Geert Groote's Levensbeeld naar de oudste Gegevens bewerkt.* Verhandelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel XLVII, n°2. 8°. 391 blz. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, Amsterdam, 1942.

In dit uitgebreide en conscientieuse werk wordt allereerst de Oude Vita van Geert Groote gereconstitueerd. Ze werd geschreven door een ooggetuige, die zeker Groote's beste vriend, Joan Cele, is geweest. Aan de hand der oude Vita heeft schrijver hoofdzakelijk mededeeling willen doen van de uiterlijk waarneembare feiten van Groote's levensgeschiedenis. Maar, met het vorderen van den arbeid, heeft hij ook innerlijke elementen uit Groote's levenstaak en ervaring laten meespreken, op de eerste plaats uit de boeken, waarvan Groote de auteur zou zijn. Men weet, dat Prof. van Ginneken Groote houdt voor auteur der Imitatio Christi. Het hoeft derhalve wel niet gezegd, dat de Moderne Devotie grondig en gedetailleerd wordt besproken.

Hiermede is dit streng-wetenschappelijke en leerzame boek uitgegroeid tot een studie, die af en toe een enthousiasten toon laat opklinken. « In mijn oog, verklaart Prof. van Ginneken, is de Moderne Devotie het grootste en rijkste goed, dat Nederland in heel zijn geschiedenis aan de wereld heeft gegeven, iets beters en hoogers en diepers dan geheel onze gouden eeuw te geven had. En zoolang wij op de plaats van het oude Munichusen bij Arnhem aan den Rijn, waar deze wonderen van talent en genade elkander ontmoet hebben, geen mondiale Basiliek bouwen met een groot gouden kruis in top, om dit fiere nationale feit te vereeuwigen, meen ik dat wij nog altijd niets van de Macchabeeën geleerd hebben ad vindicandum haereditatem patrum nostrorum » (bl. 157).

Voor de geschiedenis van de Premonstratenzerorde is in dit rijke en aantrekkelijke boek uitteraard niets te vinden. Laat ik inmiddels de lezing van dit boek aan al de onzen aanraden, die om de haereditas patrum nostrorum ook maar eventjes bekommerd zijn. Tot onze schand is onze geschiedenis der veertiende en vijftiende eeuw immers nog een terra incognita, ook de geschiedenis der abdijen uit Nederland, die in Geert Groote's arbeidshorizon vielen. Is daar geen onder ons, die dit domein van kennis wil nemen tot voorwerp van een grondig en langdurig onderzoek ?

Er is nog een andere reden, waarom we met aandacht moeten luisteren naar de stem van Geert Groote, zooals ze in dit boek herhaald en met nadruk opklinkt. We hebben wel wat te danken aan Hildesheim. Laat ik in dit verband alleen de « Epistola Reformatoria » vermelden, die Hendrik van der Heyden, Prior van Bethleëm, rond 1450 richtte aan den prelaat der abdij van Park. Laat ik verder herinneren aan de activiteit van Buschius, die bijzonder ten goede kwam aan onze abdijen in de buurt van Maagdenburg.

Wanneer Buschius zijn bekende woorden schreef over den H. Norbertus, van wien hij het graf te Maagdenburg had bezocht, vermoedde hij wellicht niet hoeveel gelijkenis tusschen de parallele levens van den H. Norbertus en van Geert Groote kan gelegd worden. Wanneer Groote een stichting wil tot stand brengen en « apostolische » mannen wil vormen; wanneer hij aarzelt aan te sluiten bij een bepaalde kloosterregel; wanneer hij wanderprediger wordt; wanneer een preekverbod tegen hem wordt uitgevaardigd : telkens herhaalt hij identiek wat Norbertus 'n drie eeuwen tevoren had gedaan. Wanneer men in Groote's Dietschen biograaf leest : « meyster Gerijt was als een barnende keerse, die men niet en solde setten onder eenen scheppel, met op enen kandeler, opdat zij al die werlt over solde

luchten », gelooft men terecht een tekstueel fragment uit de Vita Norberti te lezen.

Geert Groote was iemand, die stevig en scheppend verder bouwde aan Norbertus' steeds onvolbrachte aardsche taak. Hij verdient ons aller meer dan gewone belangstelling.

Em. VALVEKENS, o. Praem.

* * *

Dr. P. Em. VALVEKENS, o. Praem., *De onbekende Keizer Karel V*, Brugge, Uitg. Kinkhoren (1943), 309 blz., 4 afb.

Dr. Em. Valvekens, die zeer beslagen is in de kennis der zestiende eeuw, heeft in dit nieuwe werk op een aangename en vlottende wijze veel gegevens bijeen gebracht, die een nieuw beeld ophangen van Keizer Karel en zijn omgeving. De lezer mag zich niet laten misleiden door den titel en in dit boek geen nieuwe feiten en daden gaan zoeken van het leven van den Keizer. Het is de bedoeling van den Schrijver een nieuwe kijk te geven op de sfeer, op den tijdgeest der zestiende eeuw en na te gaan hoe Karel V zich in dat midden beweegt. Steunend op rekenboeken en brieven aller aard haalt de Schr. het intieme leven van den Vorst en de tijdscostuimen naar voren. Achtereenvolgens, na kennis gemaakt te hebben met de vorstelijke familie, die over de Nederlanden heeft geregeerd, wordt de lezer op de hoogte gebracht van de godsdienstige toestanden. De Schr. toont aan dat de geloofsatmosfeer ernstig en algemeen was, zonder spoor van echt rationalisme. Niettegenstaande de godsdiensttwisten en de vele politieke oorlogen, met als gevolg een oorlogsmentaliteit en soldatenzeden (5e hoofdstuk), kent deze periode een hooge opbloei van de kunsten en wetenschappen onder bescherming van den Keizer. Naast de profane kunsten werden ook de theologische studiën ernstig opgevat. De bewering van sommige geschiedschrijvers dat de onwetendheid der geestelijkheid een van de redenen is geweest der snelle verspreiding van het Protestantisme, wordt door den Schr. als voorbarig bestempeld voor de Nederlanden. Als voorbeeld en proeve neemt hij het studieprogramma der abdij van Averbode, en toont aan dat de studies der kloosterlingen degelijk werden verzorgd. Als professor werd gewoonlijk een gegradeerde eener Universiteit genomen, die, tegen behoorlijke betaling, een bepaald vak gedurende verschillende jaren doceerde. Om de beurt kreeg men alzoo Kerkelijk Recht, Moraal, H. Schrift e.a. De kloosters-

ling bleef student totdat hij een benoeming kreeg of een plaats op een parochie. Na deze jarenlange studie was de kloosterling-priester degelijk geschoold en onderlegd in de theologische vakken. Uit den inhoud der private en der algemeene kloosterbibliotheek blijkt dat de actueele en gangbare theologische kwesties werden bijgehouden en bestudeerd. Hij was op de hoogte van hetgeen in de wetenschappelijke wereld gebeurde en opgewassen om dwalingen en ketterijen te bestrijden. De geestelijkheid van onze streken was verre van onwetend. Na een hoofdstuk over het privaat leven van den Vorst met veel interessante gegevens over tafel en kleerkast besluit de Schr. zijn werk in een zevende hoofdstuk met het afscheid van den « goeden hertog ».

Na doorwerking van dit boek is de lezer een heele brok wijzer geworden aan dieper inzicht der zestiende eeuw. Eenvoudig en levendig geschreven, doorweefd met passende anecdoten, maar niettemin sterk wetenschappelijk gefundeerd, is dit boek voor iedereen aantrekkelijk, en voor hen, die zich met de studie der zestiende eeuw bezig houden, zeer leerzaam en warm aan te bevelen.

M. KOYEN, o. Praem.

* * *

Dr. Franz KAULEN, *Legenden von dem seligen Hermann Joseph* Freiburg in Breisgau (Herder), 3de uitg.

Een boekje door een groot geleerde geschreven, maar zoo gemoedelijk en eenvoudig als het onderwerp en de held van het verhaal het vragen. Kaulen, die later hoogeschoolleeraar zou worden en die twintig jaar lang de redactie zou waarnemen der tweede uitgave van het bekende *Kirchenlexikon*, schreef het toen hij nog in de studie was. Hij volgt het latijnsche handschrift door een tijdgenoot en medebroeder — hoogstwaarschijnlijk de Prior — van den Gelukzaligen geschreven, doch laat sommige zaken weg en voegt er eigen beschouwingen bij. Herman Jozef zelf leeft in het werkje zooals hij in het handschrift ons wordt voorgesteld. In elk geval een uitstekend en aantrekkelijk boekje. Kaulen schreef later in het *Kirchenlexikon*, dat Herman Jozef's leven tot de geschiedenis behoort. We voegen er dit bij, opdat sommigen zich niet zouden laten misleiden door den titel van het besproken werkje.

I. E.

CHRONICON

GENERALIA.

Die 5 Augusti 1943 Reverendissimus ac Amplissimus Dominus Hubertus Noots, Abbas generalis Ord. Praem., nominatus est Consultor Sacrae Congregationis de Religiosis. B. W.

W. Maas, *Vom Praemonstratenserorden* in *Deutsche wissenschaftliche Zeitschrift im Wartheland*, 1940, S. 261-264 A. S.

* * *

Sancti Ordinis Nostri.

RR. Patres, Bollandistae dicti, sub titulo « *Propylaeum ad Acta Sanctorum Decembris* » ediderunt volumen, scientia et eruditione omnimode confertum, in quo describitur : *Martyrologium Romanum ad formam editionis typicae scholiis historicis instructum.* Agitur de editione Vaticana quam anno 1913 S. P. Pius X suprema sua auctoritate approbavit et typicam declaravit. S. Pont. Gregorius XIII, suo jam tempore, sesse maxime sollicitum ostenderat de fide historica praeconii quod in Martyrologio Romano variis Sanctis tribuitur. RR. Patres Bollandistae, editores praesentis operis, hoc propositum sibi statuerunt : In commentario digerendo pro viribus comperire num et quatenus praestitum fuerit quod commendaverat S. P. Gregorius XIII. Litteram martyrologii summa qua potuerunt diligentia rimati sunt, donec eis constaret unde elogium singulorum sanctorum proxime sumptum esset, et in quem fontem ultimo refunderetur. Transscribere liceat ea quae in hoc Volumine invenimus de S. P. Norberto et de Sanctis Martyribus Gorcomiensibus.

VIII Id. Junii (6 Junii) : *Magdeburgi sancti Norberti eiusdem civitatis episcopi, fundatoris Praemonstratensis.*

Norbertus anno 1134 cum fama sanctitatis obiit. Anno tamen 1573 quo scribebat Molanus (Indiculus Sanctorum Belgii, fol. 56) nondum erat catalogo sanctorum inscriptus. Tandem anno 1582 a Gregorio p. XIII canonizatus fuit litteris « Immensae divinae sapientiae » die 28 iulii datis (Le Paige, Bibl. Praem. Ord., p. 404). Cum vero dies 6 iunii in octavam Corporis Christi saepissime incideret, Urbanus p. VIII anno 1625 canonicis Praemonstratensibus indulsit ut fundatoris solemnitatem in diem 11 iulii transferrent. S. Norberti Vitae, a scriptore coaevo compositae, duplex est recensio : prior, vix non primigenia

simplicior et stilo rudior, ornatior altera ; utraque vivente Hugonis conditoris socio et successore edita est. Additamenta requirenda tum in libello fratrum Cappenbergensium, tum in Miraculis Sanctae Mariae Laudunensis ab Hermanno Tornacensi conscriptis.

Bibl. — Act. SS., Jun., t. I, p. 804-980 ; Mon. Germ., Scr., t. XII, p. 663-706 ; Anal. Boll., t. XLI, p. 191-194 ; E. Valvekens, La canonisation de S. Norbert en 1582, in Anal. Praem., t. X (1934), p. 10-47 ; A. Zak. Der heilige Norbert, Wien, 1930 ; J. Greven in Annalen des historischen Vereins für den Niederhein, t. 117 (1930), p. 151-159.

VII Id. Iulii (9 Iulii) : *Brielae in Hollandia passio novemdecim martyrum Gorcomiensium nuncupatorum, qui cum ob tuendam Ecclesiae Romanae auctoritatem et realem Christi in Eucharistia praesentiam, a Calvinianis haereticis varia ludibria et tormenta passi, extremo supplicio agonem consummassent, a Pio nono pontifice maximo inter sanctos martyres relati sunt.*

Die 9 iul., feria IV, anno 1572, laqueo suspensi, agonem consummarunt Brielae, quod est oppidum ad Mosam, in Vorna insula Hollandiae meridionalis, undeviginti Christi martyris, inter quos undecim Minoritae, Nicolaus Pieck nempe, guardianus conventus Gorcomiensis, cum sui Ordinis sacerdotibus octo duobusque laicis, Frater Johannes, O.P., parochus Hornariensis, Adrianus Janszen, paroeciae Monasteriensi praepositus eiusque a sacris ministeriis adiutor Iacobus La Coupe, ambo Praemonstratenses, Iohannes Lenartsz, Can. reg. S. Aug., rector beguinarum Gorcomii, et denique quattuor presbyteri saeculares, e quibus parochus et vice-curatus dictae civitatis. Ab eodem oppido, ubi plerique comprehensi, squalore carceris, ludibriis et minis sunt afflicti, omnes simul cognomen acceperunt. Eos pro fide catholica occubuisse, inde patet quod ex eorum numero sex cum calvinianis de primatu Pontificis disputationem habuerunt, in qua Praemonstratensis praesertim Corpus Dominicum in eucharistia vere praesens defenderunt, et inde etiam quod omnibus libertas oblata fuit dummodo a Sede Romana desciscerent. Immo Pickio ipsi eius fratres insidias struxerunt ut ad fidei proditionem pellicerent. Passionis relationem edidit, anno 1603, Gulielmus Estius Hesselius, doctor ille fundatissimus, ipse Gorcomiensis et Nicolai guardiani sororis filius. Servorum Dei cultum qui, reliquiis publice venerationi expositis iam invaluerat, Sacra Rituum Congregatio, litteris ad Ordinarium Mechliniensem die 13 nov. anno 1621 datis, ad tempus admisit. Interim, editis decretis Urbani VIII, die 14 nov. anno 1675, Clemens p. X martyres Brielenses beatorum fastis ascripsit. Elogium autem anno 1748 Benedictus p. XIV nostro martyrologio inseri iussit. Denique tandem, die solemni recurrente BB. Apostolorum Petri et Pauli, 29 iunii anno 1867, Pius p. IX novemdecim fidei Romanae propugnatoribus honores sanctorum decrevit.

Bibl.-Act. SS., Iul. t. II, p. 736-847 ; t. IV, p. 578-79 ; Anal. Boll., t. V, p.152 ; D. Bartolini, Commentarium actorem omnium canonizationis... XIX Martyrum Gorcomiensium, 2 vol., Romae 1868 ; G. Estius Hesselius, Historiae Martyrum Gorcomiensium... libri quattuor, Duaci, 1603 (editio posterior Namurcensis transcripta est in Act. SS., Iul. t. II, p. 754 sqq.) ; Rhythmi flandrici quibus describitur... universa series captivitatis tormentorum... Martyrum Gorcomiensium, auctore Ponto Heutero oculato teste (edidit J. W. L. Smit, in de Katholiek, t. XLIX, 1866, p. 41-58) ; V. De Buck, Leven van den H. Jacobus Lacops, geboortig van Audenaarde, Brussel, 1868 ; H. Meuffels, Les Martyrs de Gorcum, Paris, 1908 ;

J. Meerbergen, De HH. Martelaren van Gorcum, Tongerloo, 1928 ; G. Hesse, De oudere historiographie der HH. Martelaren van Gorcum (Collectanea Franciscana Neerlandica, t. II, 1931, p. 447-98). J. B. V.

Dissertatio : *Die Christologie der Prämonstratenser im 12. Jahrhundert* quam confr. Teplensis Mart. Fitzthum ad Lauream in Facultate theologica apud Angelicum de Urbe conscripsit apud non paucos, etiam extra Ordinem nostrum, magno com plausu accepta est. Cum praeterea nata sit, ut etiam M. Van Lee, in recensione hujus operis in Anal. Praem., a. 16, 1940, pag. 149-151, animadvertit, ulteriora studia de antiquis auctoribus Ordinis nostri fovere, non abs re erit, afferre quaedam quae occasione operis Fitzthum, ab auctoribus nostro Ordini extraneis allata fuerunt. Animadversiones illae, praesertim si indolis magis generalis sunt, utilitate sano non carent pro sodalibus Ordinis nostri ; aut saltem considerationem merentur.

In *Zeitschrift fur Aszese und Mystik*, a. 15, 1940, pag. 156, moderator hujus periodici, P. Bleienstein, S.J., recensionem operis praedicti exegit. Quaedam ex ejus adnotatis generalioribus hic subjungimus. Ita scribit, inter alia : « Weder der Gründer des Ordens noch seine ersten Schüler haben christologische Abhandlungen geschrieben. Eine gewissen Ausnahme macht Abt Philipp von Harvengt, der durch seine mit Propst Johannes brieflich geführte Kontroverse einen wenn auch irrtümlichen Beitrag zur wissenschaftliche Erforschung der Leidensfähigkeit Christi geliefert hat. Sonst war des Schriftum der ersten Praemonstratenser wesentlich praktischer Natur, auf die eigene Heiligung oder die Rettung anderer ausgerichtet. Aus diesem aszetisch-mystischen Schrifttum hat der Verfasser vorliegender Studie mit groszer Sorgfalt alle Auszerungen über Christus herausgesucht und sie am Schluss in einigen bezeichnenden Punkten zusammengefasst. Ergibt die Zusammenfassung theologisch gesehen, auch nichts Bemerkenswertes, so ist sie doch in der Wertung des Verfassers ein deutlicher Beweis dafür, dass Christus bei den Praemonstratensern von Anfang an der Mittelpunkt ihres kontemplativen und aktiven Leben war. Nach einer allgemeinen Einführung in die Eigenart und ruhmreiche Tätigkeit des Ordens wird im ersten Haupstück , « die christozentrische Einstellung beim hl. Norbert » behandelt der « als einer der grössten eucharistischen Heiligen der Kirche » gefeiert wird. Wir glauben aber, dass Norberts Verhältnis zu Christus vor allem durch sein apostolischen Leben in Armut und restloser religiöser Wirksamkeit nach den Weisungen der Evangelien und der Apostelgeschichte bestimmt werden muss. Daher erwählte er ja als Lebensform für sich und seinen Orden im Gegensatz zum Mönchtum das gemischte Leben (vita mixta), dessen Rechfertigung in den Schriften seiner Schüler eine nicht geringe Rolle spielt. — In zweiten Hauptstück werden die christologischen Anschauungen seinen bedeutendsten Schüler dargelegt. Als Vertreter der Christuslehre kommen zur Sprache : Anselm von Haverberg, Adam der Schotte und Philipp von Harvengt ; als Vertreter der Christusmystik der selige Hermann Josef, der wahrscheinlich der Verfasser des Herz-Jesu-Liedes : Summi regis Cor aveto ist, das nach Richstätter einen Markstein in der Entwicklung der altdeutschen Herz-Jesu-Verehrung bildet. — ... Weder Minnike noch die andern behandelten Praemonstratenser sind eigentliche Christologen gewesen. Wie ihr Leben zeigt, liegt ihre Stärke und Bedeutung auf anderen Gebieten... Trotzdem hat sich Verfassers Erstlingsarbeit gelohnt, da sie die erste ist, die das Leben

und die Werke der Praemonstratenser des 12. Jahrhunderts, die bisher nur den Lesern der Analecta Praemonstratensia genauer bekannt waren, der deutschen Theologenwelt näher bringt. » J. B. V.

* * *

S. Norbertus. — Tanchelmus.

Le Rév. P. de Moreau, S.J. membre de la Commission royale d'Histoire de Belgique, a édité en 1940 (Bruxelles, Edition universelle) une *Histoire de l'Eglise en Belgique des origines aux débuts du XII siècle* (2 tomes). Cette histoire contient en maints endroits diverses données et annotations ayant rapport à des institutions de l'Ordre de Prémontré. Signalons ici surtout les pages 304-313 du deuxième volume, que le Rév. Père consacre à l'hérésie de Tanchelm et à l'apostolat de S. Norbert à Anvers. On sait que les expositions classiques de cette hérésie et de cet apostolat ont subi les dernières années les feux d'une critique d'une allure peut-être un peu trop destructive. Quant au P. de Moreau, il est d'avis que le récit des erreurs de la prédication tel qu'il est présenté dans là célèbre lettre de l'« Eglise d'Utrecht » à l'archevêque de Cologne, Frédéric, est, dans l'état actuel de nos sources, non pas seulement incontrôlable, mais aussi suspect. La double biographie de Saint Norbert (Vita A et B) contiendraient aussi des détails légendaires. Une donnée sérieuse cependant est le fait que les sources font venir Tanchelm à Anvers et disent qu'il y a prêché. Des chartes de 1124 semblent aussi indiquer une action personnelle de Tanchelm à Anvers ou non loin de là.

Quant à l'action personnelle de Saint Norbert à Anvers, voici les principales conclusions de P. de Moreau : Vers les années 1121-1123, l'évêque de Cambrai, Burchard, impressionné par les désastres causés parmi les fidèles de la ville d'Anvers, et même parmi les chanoines par les doctrines de l'hérétique Tanchelm, invita le fondateur de Prémontré à venir y prêcher sur le dogme dont le saint se faisait le plus ardent défenseur, celui de l'Eucharistie. Ensuite un acte de 1148, émanant du deuxième successeur de Burchard, Nicolas de Cambrai, mentionne aussi la prédication de saint Norbert et ajoute que celui-ci parvint à ramener à la saine doctrine « plusieurs hommes ayant sombré dans le gouffre de l'infidélité ». Ce résultat consolant détermina l'évêque à introduire dans la ville d'Anvers les chanoines prémontrés. J. B. V.

* * *

Regula Sancti Augustini.

La Règle de Saint Augustin fut, pendant les dernières années, l'objet de plusieurs études, qui ont jeté une lumière nouvelle sur ce vénérable code de la vie religieuse antique et contemporaine. (Cfr. : *Rondom den Augustinus-Regel* de H. Heyman, dans *Augustiniana*, Averbode, 1930, p. 106-127). Citons à ce propos une nouvelle contribution du R. P. C. Lambot, O.S.B., de l'abbaye de Maredsous, dans la Revue Bénédictine, t. 53, 1941, p. 41-58, sous le titre : *Saint Augustin a-t-il rédigé la règle pour moines qui porte son nom ?* Voici la conclusion du Rév. Père : La règle est une adaptation pour hommes de l'épître 211 ad moniales ; saint Augustin n'en est pas l'auteur. J. B. V.

In het maandschrift *Limburg*, dl. XXIV, 1943, bl. 141-156 heeft Cl. Vanderstraeten een opstel gepubliceerd over *Bolderberg*.

Hij behandelt er o.m. overzichtelijk de geschiedenis der kluis van Bolderberg, en schrijft (bl. 153) : « In het bisdom Luik volgden de eremijten gewoonlijk den regel van Sint-Franciscus, van Sint-Benedictus of van Sint-Norbertus. Daar zij meestal leeken waren, werden zij onder de Tertiarissen gesteld ».

Het zou interessant zijn enkele archiefstukken te kennen, die de bevestiging van den schrijver, althans wat de « regel van Sint-Norbertus » betreft, duidelijk staven. E. V.

* * *

Adam Praemonstratensis.

A la fin de son étude : *Un répertoire d'exégèse composé en Angleterre vers le début du XIIIe siècle, Mémorial Lagrange*, Paris, 1940, p. 307-340, Dom A. Wilmart, O.S.B. ajoute un note par rapport aux plus anciens recueils de distinctions bibliques.

A ce sujet il remarque p. 339 qu'une collection : « malencontreusement publiée sous le nom de Raban Maur... existe en diverses rédactions. L'une d'elles comporte un important prologue sur les quatre sens de l'Ecriture (Début : Quisquis ad Sacrae Scripturae notitiam desiderat pervenire...) dont l'auteur réel semble être décidément, Adam le Prémontré qui devint chartreux à Witham, † après 1210 ». B. W.

* * *

Liturgia.

Prof. Dr. G. Schreiber, *Kultische Nacht und Goldene Samstage*. Eine religionsgeschichtliche und kultgeschichtliche Studie. Dans « Zeitschrift für Aszese und Mystik » (Würzburg, Verlag Wegner), t. XVIII, 1943, pp. 96-111.

Tous les peuples ont connu des nuits saintes, consacrées au culte divin. La religion chrétienne a admis la nuit au nombre de ses éléments rituels et liturgiques. Depuis longtemps, on connait la nuit de Noël et la nuit précédant Pâques, on connait les vigiliae, on connait la prière nocturne. Cette prière, de nombreux saints, et particulièrement les fondateurs d'Ordres religieux, l'ont pratiquée et codifiée. La croyance populaire a introduit des pèlerinages et des processions nocturnes.

Sur ce sujet, M. le professeur Schreiber a composé une étude aussi instructive qu'attachante. Comme toujours, il dispose d'un imposant trésor de matières, choisies dans les sources les plus variées.

Il ne parle pas explicitement des Prémontrés. Il donne toutefois maint détail pouvant intéresser le spécialiste de la liturgie prémontré. E. V.

On sait que le texte de la liturgie romaine et celui de la liturgie des Prémontrés présentent de légères variantes.

Dans l'*Osservatore Romano* du 28-29 juin 1943, Mgr. P. Vannutelli donne le texte de l'hymne aux Vêpres de la fête des Princes des Apôtres, tel qu'il est en usage dans la Basilique Vaticane. C'est la forme ancienne et médiévale.

Il le compare ensuite avec celui du bréviaire romain, où le cantique représente la correction faite par ordre d'Urbain VIII (1623-1644).

Nous constatons que les Prémontrés ont conservé la forme ancienne : l'hymne de leur bréviaire s'accorde mot à mot avec celui de la Basilique Vaticane.

B. W.

* * *

Philippe de Harvengt.

A. Boutemy, *Quelques observations sur le recueil des poésies attribuées à Philippe de Harvengt, abbé de Bonne-Espérance,* dans *Revue Bénédictine,* 53 (1941) p. 112-118. L'auteur démontre que les poésies, insérées par Nic. Chamart dans l'édition des Opera Philippi, ne sont pas de Philippe de Harvengt.

M. K.

* * *

Exegetica.

« *Les Sciences Philosophiques et Théologiques* » vol. I (1941-1942) contiennent un article du R. P. Spicq, O.P. : *Pourquoi le moyen âge n'a-t-il pas davantage pratiqué l'exégèse littérale ?* Nous y glanons ce qui suit.

Le R. Père souligne le crédit grandissant de Saint Jérôme chez les auteurs ecclésiastiques du XIIe siècle ; par exemple chez Hugues de Saint Victor ou chez Philippe de Harvengt (*Responsio de damn. Salom.*, Patr. lat., CCIII, 654), qui estime que s'il y a des erreurs dans le commentaire de S. Jérôme sur Ezéchiel, il faut les attribuer aux copistes : « Neque enim audeo affirmare, imo non audeo aestimare quod Hieronymus vir tantae scientiae, tantae auctoritatis in canone Scripturarum quidquam sentiat contra omnes, vel contra eum omnes ; praesertim cum aliud sit in Scripturis consona duntaxat veritati, sentire diversa, aliud eadem reluctante sentire adversa ».

Il parle plus loin de l'influence qu'ont eu des Juifs convertis sur l'exégèse des Ecritures saintes ; ces juifs en effet avaient appris l'hébreu comme leur langue maternelle et étaient donc en état de lire les livres saints dans leur langue originelle. Il cite à ce propos Hermann du monastère prémontré de Scheda, qui savait lire tous les livres hébreux (Patr. lat., CLXX, col. 803 s. ; cf. M. Manitius, Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters, Münich, 1911, III, 592 s.).

J. B. V.

ANGLIA.

Des listes de manuscrits du Lincolnshire, appartenant à des établissements religieux visités par l'antiquaire Leland (ou par un de ses collègues, avant le 29 septembre 1538) ont été publiées par J. R. Liddell : *Leland's Lists of MSS in Lincolnshire Monasteries* (*English Historical Review,* 1939, t. LIV, p. 88-95). Parmi les établissements visités on remarque les noms des abbayes prémontrées de *Barlings, Hagneby* et *Tupholm.*

O'F.

BELGIUM.

Averbode.

Die 29 Decembris 1942, incendio consumpta sunt aedificia claustralia ferme integra abbatiae Averbodiensis.

Persolvebatur choraliter officium Vesperarum, cum fratres conversi quidam fumum abundantem adverterunt de sub tecto erumpentem. Properantibus illico ad locum statim constitit ignem (cujus causa est et remanebit ignota) tam late et intense jam desaevire, ut spes non remaneret ulla praepediendi infortunium. Et revera, vix sesquihora transierat, cum aedium paene omnium jamjam flagaret pars superior, qua brevi post corruente, ad inferiores contignationes incendium raptim propagatum est.

Deo protegente, conspicuum Averbodiense templum sartum tectumque servatum est, ob conatus impigros fratrum conversorum et eorum, qui e vicinis oppidis cum machinis ad aquam ejaculandam aptis accurrerant.

Interim Confratres, cum auxilio opificum officinae typographicae, sese totos impendebant eripiendis ex aedificiis jam ardentibus objectis, libris et scriptis arte, pretio utilitateve praestantibus. Quae conamina partim successere, partim vero in irritum cessere : ex ampla enim bibliotheca vix decima pars librorum (ii nempe qui antiquitate, intrinseco valore vel norbertino momento eminebant) salvari potuit ; sacra quidem supellex et paramenta sacra vix non omnia in tuto collocata sunt, sed reliqua supellex profana, non raro vetustate vel arte perquam conspicua, magnam partem igne combusta est, non execpta aula corio polymito contexta, quae cunctis invisentibus admirationi erat. Pleraeque picturae pretiosae ex incendio subductae sunt, quibusdam tamen aliis infeliciter deletis.

Archivium, utpote in aula camerata inclusum, integrum servatum est, exceptis documentis recentioribus, quae in cubiculo Abbatis emeriti ad huc recondebantur. Aulae pariter illae quae fornicibus erant instructae, non sunt devastatae : quo factum est ut ambitus, sacristia, capitulum non corruerint et ut sculpturae artificiosae, quibus ornabantur, ab incendio fuerint tutatae. At reliquarum aedium soli muri stantes remanent, ita ut praelatura, hospitium, bibliotheca, refectorium, dormitorium cum cellis omnibus, sint funditus destructa, praeter unum aedificium, anno 1931 constructum, cujus contignationes coemento armato muniuntur, quodque sub tecto tantum igne vastatum est.

In ea parte, post necessarias reparationes, potuit pars communitatis sat brevi rursus sedem figere. Venerabilis senex, Illmus Dnus. Abbas Generalis emeritus. hospitio exceptus est penes Sorores scholam pagi moderantes, Revmus Abbas vero se recepit in domum pastoralem juxta portam abbatiae sitam ; novitii autem et juniores professi cum suis magistris et lectoribus occupant ad tempus monasterium quoddam, tunc vacuum ac vetustate aliquatenus fatiscens, in oppido Gijzegem (in dioecesi Gandavensi) situm, sibi gratiose oblatum a Sororibus S. Vincentii a Paulo. Mense tamen Augusto hujus anni 1943 nondum expleto, omnes ad Abbatiam regredi valebunt, si quidem actuose labor impenditur ut cellae apparentur in aedificiis variis intra septa contentis, quae ab igne libera manserunt.

Interim nullus labor apostolicus ingenti infortunio est interruptus ; et, aedificia quod attinet, speratur Abbatiam Averbodiensem, statim atque feliciora tempora elucescent, e ruderibus suis pulchriorem esse renaturam quam ante. Hoc porten-

dere sinunt, quae exspectantur indemnizationes e societatibus assecurationis, generositas tot Abbatiae amicorum, quorum addictus animus valido fratribus afflictis solatio jam fuit, et praeprimis auxilium misericordis Dei et tutela specialis N.-Dnae. a SS. Corde, quibus procul dubio debentur praeservationes partiales — sed tanti momenti — in recenti clade, et lenimenta perspicua quae post inportunium jam sunt persentita.

9 Julii 1943.

Sedert nagenoeg twintig jaar is onze confrater, Plac. Lefèvre, archivaris der aloude Sint-Goedelecollegiaal te Brussel. Beter dan wie ook was hij aangewezen om een uitgebreiden en verantwoorden gids samen te stellen voor de talrijke bezoekers, die de menigvuldige schatten van kunst en oudheidkunde willen kennen, welke in genoemde kerk worden bewaard.

Zoo is dan het rijke en bijzonder-mooie-boek ontstaan, dat ten titel draagt : *De collegiale Kerk van Sint-Michiel en Sinte-Goedele te Brussel. Geschiedenis, architektuur, meubileering, schat,* door Plac. F. Lefèvre, o. Praem., archivaris der collegiale kerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele. Brussel, 1943.

In een zestigtal bladzijden wordt een volledige en gecondenseerde archaeologische uitleg gegeven van de collegiaal en haar talrijke kunstschatten. Deze uitleg is rechtstreeks gesteund op onderzoek van de archiefstukken. Niets wordt toegegeven aan legende of romantiek. De vakgeleerde blijft steeds aan het woord.

Naast dezen uitleg bevat het boek nagenoeg een honderdtal photos van den heer W. Godenne, meester-drukker te Brussel. Het zijn alle bijzonder-fijne en haast geraffineerde photo's Nooit heeft het oude gebouw van Sint-Goedele gesproken als het dit doet in deze hallucineerende photo's.

In zijn geheel is dit boek uitgegroeid tot een fijne en geschakeerde eenheid. Door zijn inhoud en zijn uitvoering mag het wedijveren met het allerbeste, dat op dit gebied in binnen- en buitenland verschenen is.

Het boek werd gedrukt op de persen van den heer W. Godenne te Brussel. Er bestaat een Nederlandsche en een Fransche uitgave. E. V.

Sedert enkele jaren staat het lezen in vertaling van Grieksche en Latijnsche schrijvers op het programma van de twee hoogste klassen der Moderne Humaniora.

Een verzameling van vertalingen uit classieke auteurs ten dienste van voornoemde klassen verscheen in 1942, bij de uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel te Antwerpen, onder den titel *Helikoon. Bloemlezing uit Grieksche en Latijnsche schrijvers ten gebruike van de moderne humaniora.* Deze bloemlezing bevat stukken over epos, lyriek, treurspel, blijspel, geschiedschrijving, welsprekendheid en wijsbegeerte.

Onze confrater E. Verstappen, vice-rector en studieprefect aan het College te Brasschaat, behandelde het antieke blijspel uit de Grieksche en Latijnsche literatuur. Hij gaf alleerst een overzicht over het ontstaan en de ontwikkeling van de Grieksche comedie, met vertalingen uit de blijspelen van Aristophanes. Tweedens gaf hij een schets van den oorsprong en de ontwikkeling van het Latijnsche blijspel, met vertalingen uit de werken van Plautus en Terentius.

E. V.

In het maandschrift *Limburg*, dl. XXIV, 1943, bl. 141-156 heeft Cl. Vander-

straeten een opstel gepubliceerd over *Bolderberg*. Sedert de twaalfde eeuw bezat de abdij van Averbode aldaar een belangrijk eigendom.

Over het « Hof van Averbode » wordt het volgende gezegd (bl. 142-143) :

« Graaf Lodewijk van Loon deed in 1154 een gicht ten gunste van de abdij van Averbode. Na zijn terugkeer van den kruistocht, had deze graaf zijn bezitting van Bolderberg uit erkentelijkheid aan de abdij geschonken, te meer daar de abt Andreas hem een zijner kloosterlingen, Hildolphus « den geneesheer », had laten vergezellen naar het Heilig Land. Lodewijks zoon en opvolger Geeraard eigende zich echter het landgoed toe en stond het later, ingevolge het verzet van den abt Steppo slechts af mits betaling eener jaarrent van 25 stuiver. Jaren daarna kwam de graaf tot inkeer en gaf de bezitting vrij. De vrijverklaring dagteekent van 1296, de confirmatie van Paus Gregorius, van 1339. Er werd een laathof met eigen zegel opgericht, met beroep op de justitie van Zolder en van Vliermaal. Tot het « Averbodens-hof » behoorde een hoeve. Zij werd telkens verhuurd voor een termijn van 12 jaar, met dien verstande nochtans, dat ieder der twee partijen er na zes jaar, mits opzegging van 6 maand, kon over beschikken. De huurprijs werd in de XVe eeuw vastgesteld op 34 Rijnsche gulden per jaar, doch de pachter moest ieder jaar « inden uutdoen der beesten » een hollandschen gulden aan de abdij schenken en twee merries voor den abt en een os voor den prinsbisschop voeden. Het was hem verboden een ander land te huren, iets van het zijne te verhuren alsmede het gras, mest, hooi of stroo te verkoopen. Bij gebeurlijk bezoek van den abt, moest de pachter hem en zijn gevolg den kost geven, hooi en stroo aan zijn paarden en brood aan zijn honden. Verder was hij verplicht boschbeplantingen te doen, de « broecken », beemden en landerijen te onderhouden, de grachten en beken te vegen en schaarhout te kappen. Betwistingen betreffende de huurvoorwaarden moesten, na voorafgaande verwittiging, binnen de 15 dagen, door den huurder te Zolder in een herberg voorgelegd worden en hij mocht dat huis niet verlaten vooraleer de abt ten volle « vernuecht ende betaelt » was ». E. V.

En préfaçant un article, intitulé *Muziekleven in de Zuiderkempen tijdens de tweede helft der negentiende eeuw*, publié dans la revue régionale *De Zuiderkempen*, t. XII, 1943, p. 1. M. E. Sneyers rappelle le rôle, joué par l'organiste Van den Bogaert dans la formation de multiples organistes d'églises campinoises.

Pierre Van den Bogaert, religieux de l'abbaye de Tongerloo, devint organiste à l'abbaye d'Averbode en 1859. Il y organisa une « école d'organistes », où de nombreux jeunes gens reçurent leur formation musicale.

M. Sneyers écrit : « Van den Bogaert vormde een groot aantal voortreffelijke organisten, waaronder verschillende toondichters met een goeden naam. Moet men de ouderen van dagen gelooven, dan waren te dien tijde onze kerkorgels in 't algemeen beter bezet dan op onze dagen ». E. V.

Dans la revue régionale *De Zuiderkempen*, t. XII, 1943, pp. 42-46, M. Jules Pals publie un article intitulé *Kerkmeubelen en Herstellingswerken in de St. Gertrudiskerk van Vorst vanaf de 17e eeuw tot heden*. Il donne, d'après les registres du presbytère de Vorst, de courtes notices allant de 1641 à 1938.

E. V.

Continuant sa colloboration à la réédition de la collection : « *Het oude en*

nieuwe Testament » de Mgr. Beelen, M. J. B. Valvekens, Chanoine prémontré de l'abbaye d'Averbode, a publié : « *De boeken Paralipomenon* » et « *Het Hooglied* ». B. W.

Dans la *Revue belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art*, XII (1942) p. 31-42, Pl. Lefèvre, O. Praem., publia un article *L'ancien Doxaal ou Jubé de Ste Gudule.* M. K.

Dr. P. E. Valvekens, O. Praem., *De overstrooming in de Demerstreek rond Averbode* (1450-1570) in *Eigen Schoon en de Brabander*, XXV (1942) blz. 321-331.

Aan de hand van gegevens uit het archief der abdij schetst de schr. de moeilijkheden, die de bewoners der Demervallei in de 16e eeuw ondervonden in hun strijd tegen het water. In Bijlage publiceert hij het project van koning Maximiliaan, 30 aug. 1496. M. K.

Van de hand van Dr. P. Em. Valvekens, O. Praem. verscheen in de Keurbibliotheek (De Kinkhoren, Brugge) *De onbekende Keizer Karel V.* M. K.

* * *

Bois Seigneur Isaac.

Cogente senectute, Amplissimus ac Reverendissimus Dominus Gerlacus Franken, abbas Sylvae Domini Isaac, muneri suo renuntiavit.

Rev. Dom Constantinus Spillemaeckers, supprior abbatiae Grimbergensis, die 14 Septembris 1943 ab Amplissimo ac Reverendissimo Huberto Noots, abbate generali Ordinis, nominatus est administrator abbatiae Sylvae Domini Isaac et installatus fuit die 7 Octobris. M. K.

Dans la *Revue du Touring club de Belgique*, XLIX (1943) no 1, Yv. du Jacquier donna une déscription sommaire de l'abbaye prémontré de Bois-Seigneur-Isaac. M. K.

N. Eloy, *Ophain-Bois-Seigneur-Isaac, terre mariale et terre de miracle*, Nivelles, 1941. M .K.

* * *

Bonnae-Spei.

Dans son article *Over « Quaestio disputata » en « Quaestio de quolibet » in de Middelnederlandsche Literatuur*, publié dans *Ons Geestelijk Erf*, 1940, Recueil I, pp. 31-70 le R. P. S. Axters, O.P. examine e.a. les similitudes entre une dispute scolastique et un tournoi médiéval. Il écrit : « Het verband tusschen het tornooi en het schooldispuut heeft overigens reeds voor het eind der twaalde eeuw Philip van Harvengt gezien en in een brief aan Engelbert noemt hij dit laatste een worsteling » (p. 61). En note, l'auteur ajoute qu'il s'agit de l'Epistola IV ad Engelbertum, éditée PL, 203, 34. E. V.

Dielegem.

Het is van elders bekend, dat de abdij van Dielegem tijdens de zestiende eeuw groote financieele moeilijkheden kende. Deze moeilijkheden beïnvloedden herhaald het innerlijke leven der abdij.

De heer Paul Lindemans publiceert een artikel, getiteld *Sprokkeling uit de Schepengriffie van de Bank van Jette* in het tijdschrift *Eigen Schoon en de Brabander*, dl. XXVI, 1943, bl. 101-106. Hij ontleedt er enkele stukken, die mede de financieele moeilijkheden der abdij onderlijnen.

Allereerst vermeldt hij de herstelling en vergrooting der parochiekerk van Jette, in 1556. Arnold Mahieu was toen prelaat der abdij. Pastoor van Jette was « heer Jan Tymmerman, parochiaen pastoor van de kercke van Jette ».

Verder schrijft hij :

De hoven der Abdij van Dielegem, in 1558. — Waarschijnlijk op aanvraag van de benadeelde pachters, begaven de schepenen der Bank, met den abt Aerdt Mathieu, zich naar de pachthoven der Abdij, om er volgenden desolaten toestand in oogenschouw te nemen :

« *thof van Onderheyde*... aldaer bevonden een duyfhuys staende in 't selve hoff waer aff het tichelen dach leegt seer qualyck ende bijnaer geheel ontdect ende ontplect op de zyde van Ganshoren met een groot gat... Item het wagenhuys staende aen de thiendeschuere... inne gesonken van den dake ende ongerepareert soo dat de selve schuere teenemael ontvorst met een groot gat op deen zyde daer de pachtere groote schade heeft geleden in syn graen desen voerleden winter ».

De pachter, *Geerd van Wassenhoven*, « heeft oyck verclaert den vs. scepenen, hoe dat hij tot diversche stonden heeft te kennen gegeven heer Peeter van Ruysbroeck ende heer ende meester Marcelis, beyde religieusen van deselve goidshuyse, maer en hebben egeen reparatien willen doen ».

« ... het *Groot pachthof* gelegen bij tgodshuys *(abdij Dielegem)* dwoenhuys metten coestallen pertstallen ende alle syn toebehoirten leegt zeer qualijck geheel desolaet, ontdect ende ontplect, de wanden gegaet ende van tymeringe zeer quaet ende besonder op deynde tegen den wech van bruessele... de scaepstallen seer qualicke gedect... de schuere oyck ontdect... » ... « hebben ook gevisiteerd het cammehuys (brouwerij) ende bevonden dat den hellicht innegevallen es met groote onwedere ». (Rijksafchief, ib.)

Deze verwoestingen moeten niet veroorzaakt geweest zijn door oorlogsgeweld — in 1558 was er nog rust en voorspoed op het platteland — ; wel door een groot tempeest in 1557.

Herrie bij het hergieten der tiendeklok, in 1742. — « Op heden den 11 januarii 1742 sijn door ordre van den Heere Grave van Sinte Peeters Jette vergaedert gewest de schepenen der prochien van Jette ende Ganshoren, de welcke in hunne voorschreven qualiteyt ende als regeerders der selve prochien, hebben geprotesteert, gelijck sij protesteeren mits dese, tegen het geschrift gestelt op den offerblock van het Suyvelgelt binnen de kercke van Sinte Peeters Jette, waer op alsnu gelesen wordt het naevolgende [: Doet nu caritaet tot het hergieten van de clock]. »

De schepenen protesteeren « pretendeerende ongeprejudicieert ende geheel te blijven in hun gerechticheyt ende alsoo voor hunne naecomelingen, gemerckt (dat) de kercke nochte gemeynte alsnu nochte te voren noyt en heeft gecontri-

bueert, tot de voorschrevene clocke... » en dat heel de bekostiging van het hergieten ten laste valt van den Prelaat van Dielegem « soe de becostinghe der hergietinghe (in) 1636, gedraegen ende betaelt geweest (is) door den Eerw. Heer Prelaet van Dielegem ».

Tot staving van wat zij beweren, wordt in het stuk aangehaald de « Superscriptie van de Oude Thiende Klocke » en deze der « hergoten klocke degene heeft begonst te luyden op woensdagh voor kermisse van het jaer 1741 voor de gulde misse ».

Hunc fundi fecit Frater Adolphus de Rave pastor Jettensis, liberalissimo obtento subsidio Reverendissimi Amplissimique Domini Joannis de Hazeleer canonicorum Diligemiensium Abbatis dignissimi.

Gegoten anno 1636 door Peeter Geyn ende Jacques Tordeur. Op de hergoten klok staat dezelfde tekst, alleen de naam van den pastoor luidt *Bartholomeus Simon,* en deze van den abt van Dilegem, *Henricus Crockaert.*

(Rijksarchief. ib.).

De « gerechticheyt » die de schepenen van Jette, door hun protest willen handhaven, voor hen en hunne nazaten, is van niet te moeten bijdragen in het onderhoud eener tiendeklok. Eene dergelijke klok wordt, van oudsher, onderhouden door hem die, het patronaat der kerk bezittende, de tienden der gemeenschap heft. De abdij van Dielegem bezat, sinds 1112, het patronaat der kerken van Jette en Ganshoren.

In het tijdschrift *Eigen Schoon en De Brabander,* dl. XXVI, 1943, bl. 175-176 publiceert de heer Albert de Naeyer volgende nota :

Op het Algemeen Rijksarchief wordt een omvangrijke verzameling plannen bewaard, opgemaakt door wijlen Laurent-Benoit Dewez, eersten bouwkundige van Karel van Lorreinen. Uit mijn opzoekingen blijkt, dat Dewez voor de abdij van Dielegem gewerkt heeft en dat het niet te betwijfelen valt, dat de volgende gebouwen op het grondgebied van Jette volgens zijn plannen opgetrokken werden :

1° De oude kerk in het jaar 1776 ;

2° het thans nog overgebleven abbatiaal paleis, gebouwd onder abt Van Dale ;

3° de ingangspoort, welke voor enkele jaren afgebroken werd. E. V.

* * *

Grimbergen

Dans la revue régionale*Eigen Schoon en De Brabander,* t. XXV, 1942, p. 257-265, D. L. Delestré publie, sous le titre *Grimbergen en Weerde* un aperçu sur les relations entre l'abbaye de Grimbergen et le village de Weerde-sur-Senne. Il traite spécialement des moulins de Weerde. En 1360, les droits sur le moulin de Weerde fut cédé à l'abbaye de Grimbergen. En 1410, le droit de propriété fut encore confirmé à l'abbaye. Celle-ci vendit le moulin au début du seizième siècle. E. V.

In het tijdschrift *Eigen Schoon en de Brabander,* dl. XXVI, 1943, bl. 177 vlg. publiceeren de heeren L. Stroobant en Jan Lindemans notities over de familie *Stroobant,* een der *Oude Brabantsche Geslachten.*

Een der takken van deze familie was gevestigd te Houtem-Grimbergen. Men kan dezen tak nawijzen tot in de veertiende eeuw. Vanaf het begin der zestiende eeuw was deze tak beslist te Grimbergen woonachtig.

In de lijst ontbreekt echter een Stroobant, religieus der abdij van Grimbergen, die zeker wel tot den stam der Stroobant's zal behoord hebben.

In de informatie voor de prelaatsverkiezing te Grimbergen, gehouden in Mei 1577, ontmoeten we inderdaad onder de religieuzen der abdij « heere Anthonis Stroobant, priester ende religieux van desen goidshuyse, oudt omtrent xxviij jaeren, geprofessyt geweest synde zesse jaeren ». Stroobant onderteekent zijn verklaringen als : « fr. Anthonius Strobanus ». Zie de acten dezer informatie in het Alg. Rijksarchief te Brussel, Enquêtes ecclésiastiques, reg. 907, fol 296 v°.

In 1584 was Antoon Stroobant pastoor te Meise. Hij woonde er in het kasteel van Bouchout, « ex quo strenuissime parochianos suos, militibus Calvinisticis afflictos, defendit hostesque in fugam redegit ». Zie P. J. Goetschalckx, *Album Pastorum archiepiscopatus Mechliniensis*, dl. I, bl. 134. Ekeren, z.j.

In hetzelfde artikel over de familie *Stroobant*, bl. 184 wordt de naam vermeld van Willem Stroobant, geboren op 10 April 1680, die in 1705 als fr. Ambrosius geprofest werd in de abdij van Grimbergen. Dit laatste is foutief. Ambrosius Stroobant was religieus der abdij van Park. Zie R. Van Waefelghem, *Nécrologe de l'abbaye du Parc*, bl. 488. E. V.

* * *

Abbatia S. Michaelis Antv.

In mijn artikel *De Sint-Michielsabdij te Antwerpen*, verschenen in dit tijdschrift dl. II, 1926, bl. 252 vlgg. en dl. III, 1927, bl. 142 vlgg. heb ik de lotgevallen dezer abdij verhaald in de jaren 1578-1581.

Kanunnik Dr. Floris Prims, stadsarchivaris van Antwerpen, heeft zoopas een boek uitgegeven onder titel *De Religionsvrede* (1578-1581). Antwerpen, 1942, waarin hij de geschiedenis van den zg. godsdienstvrede te Antwerpen verhaalt. Hij kon beschikken over een belangrijk register, dat in privaatbezit berust, en was zoo in de gelegenheid feiten en bijzonderheden naarvoren te halen, welke in de publieke archiefkamers niet te vinden zijn. Over de Sint-Michielsabdij heeft hij ook verschillende bijzonderheden gevonden, die tot hiertoe onbekend, of althans ongepubliceerd waren. Deze nieuwe bijzonderheden zijn niet zoo belangrijk, dat ze het algemeen beeld der Sint-Michielsabdij, zooals ik dit heb geschetst in mijn hooger vermelde studie, beduidend zouden wijzigen. Maar, ze zijn anderzijds toch wel zoo belangrijk, dat ze verdienen vermeld te worden.

Na den uittocht der kloosterlingen buiten Antwerpen (Mei 1579), werden de religieuzen van Sint-Michiels alsmede de Cisterciënzers van het Peeter-Potsklooster opnieuw in de stad binnengelaten. Kanunnik Prims preciseert (bl. 158), dat van alle kloosterkerken in Juni 1579 slechts ééne opnieuw is opengesteld voor den katholieken eeredienst : de kerk van Sint-Michiels.

Weldra begonnen de onderhandelingen voor den zg. godsdienstvrede. De leiding van deze onderhandelingen lag in de handen van een kleine minderheid fanatieke calvinisten. De kloosters zouden gesloten blijven of gesloten worden. Leden van conventen zouden afzonderlijk gaan wonen. Ieder religieus, die rustig te Antwerpen zou verblijven, zou uit de algemeene kas der inbeslagenomen kloos-

goederen, een pensioen ontvangen. Doch inmiddels werd door ettelijke calvinisten de vraag gesteld wat moest gedaan worden ten overstaan van religieuzen, die weleer hun klooster hadden verlaten — d.w.z. die apostaat geworden waren —, en die thans aanspraak lieten gelden op een pensioen. De stedelijke commissie stelde voor ook aan dergelijke religieuzen het gewone pensioen uit te betalen. Aartshertog Mathias, de gouverneur-generaal, adviseerde hierover geen beslissing te treffen voor dat men betreffend dit punt het advies had ingewonnen van den Prior van Peeter-Pots en van prelaat Greve van Sint-Michiels. Doch hiertegen kwamen de leden der stedelijke commissie hevig in verzet. Een prior noch een prelaat — van wie mocht verwacht worden, dat ze natuurlijk tegen de pretentie van de apostaten stelling zouden nemen — mochten tusschenbeide komen ! De aartshertog gaf toe. En de commissie beschikte, zonder het advies van prelaat Greve gehoord te hebben, dat apostaten op dezelfde basis als de andere religieuzen hun onderhoudsgeld zouden genieten uit de kas der kloostergoederen (bl. 184-186).

Op 13 Augustus 1579 werd door de stedelijke commissie gevraagd om de lijst der alstoen nog in Sint-Michiels verblijvende religieuzen. De lijst (bl. 192) vermeldt prelaat Greve en 11 religieuzen van het convent. Dezelfde lijst vermeldt eveneens 4 pastoors. Kanunnik Prims duidt niet klaar aan of deze pastoors toen pertinent in Sint-Michiels als réfugiés verbleven. Zeker is alvast, dat twee pastoors onder deze vier, m.n. Joost van Liedekercke en Gillis van Gottignies even later te Antwerpen verbleven. Vast staat eveneens, dat Emericus Andries, pastoor van Meer, nog voor den dood van prelaat Greve door dezen werd verzocht in Sint-Michiels prior te willen worden.

Een jaar later, 5 Augustus 1580, werd de abdij door de commissie bezocht. Sedert het vorige jaar waren twee religieuzen overleden en was een andere tot pastoor benoemd geworden. In de abdijkerk werd het koorofficie normaal gedaan en werd de H. Mis opgedragen. We onderlijnen dit. Hieruit blijkt dat, in de tragische omstandigheden van de beginnende geloofsvervolging te Antwerpen, de te veel gesmade Sint-Michielsabdij haar convent vooralsnu samenhield en de essentieele verplichtingen van het abdijleven plichtbewust volbracht (bl. 193).

In 1580 eischten de Antwerpsche Lutheranen ruimer lokalen voor hun bijeenkomsten. Ze eischten o.m. de abdijkerk van Sint-Michiels. De commissie vroeg hierover het advies van prelaat Greve en het convent der abdij. Dezen slaagden erin hun kerk vooralsnu te behouden ; doch ze verklaarden zich bereid aan de Lutheranen hun schuur af te staan, alsmede een begraafplaats op « den azijnhof » en een woning voor hun predikant in de Sint-Michielsstraat (bl. 208). Zoo werd beslist op 29 September 1580. Doch de Lutheranen gaven zich niet gewonnen. In November 1580 reikten ze een nieuw rekest over tot het bekomen der Sint-Michielskerk. Prelaat Greve lei onmiddellijk zijn bezwaren voor tegen de uitvoering van dergelijk plan. En, ook dit maal, slaagde hij erin zijn slag thuis te halen. Bij besluit van 8 December 1580 werd aan de Lutheranen het gebruik afgestaan van den grooten refter in de abdij alsmede van eenige kleine huizen, bestemd voor hun predikanten (bl. 210).

Rond denzelfden tijd reikte een apostaat van Sint-Michiels een rekest over, om in bezit te komen van een normaal pensioen, te betalen uit de kas der inbeslaggenomen kloostergoederen. Deze apostaat heette Elias Ghysels. In de archiefstukken van Sint-Michiels wordt hij gewoonlijk Helias Dessel geheeten.

In zijn rekest verklaart Dessel, dat hij driemaal de abdij heeft verlaten. Ondertusschen is hij door zijn prelaat aan een zeer strenge straf onderworpen geworden Thans is Dessel gehuwd. Hij verblijft met vrouw en kinderen te Londen. Hij leeft er in armoede en tracht zijn dagelijksch brood als schoolmeester te verdienen. Hij vraagt om toekenning van een pensioen en biedt zijn diensten als schoolmeester te Antwerpen aan (bl. 330).

De commissie reikte dit verzoekschrift over aan prelaat Greve. Deze vond gelegenheid zijn bedenkingen op het rekest te voegen (Augustus 1580). Over den inhoud van deze bedenkingen is niets naders bekend. In ieder geval nam de commissie er niet veel notitie van. Op 29 Augustus 1580 besliste de commissie, dat Elias Dessel, evenals alle overige religieuzen van Sint-Michiels, een jaarlijksch pensioen van 160 gulden zou genieten. Ze kende hem bovendien een eenmalige gift van 50 gulden toe.

In het begin van 1581 waren eenige zusters uit het klooster Sint-Bernardsdal van Diest naar Antwerpen overgekomen. Hun klooster, in de buurt van Diest, was door brand vernield geworden. Op verzoek van prelaat van der Noot der Sint-Bernardsabdij, stelde prelaat Greve een deel van het gelijkvloers in het Prinsenhof der Sint-Michielsabdij tot beschikking van zes kloosterzusters, die er in gemeenschap wilden leven. Hiertegen kwam evenwel de stedelijke commissie in verzet. Bij besluit van 13 Maart 1581 moesten de zusters uit Sint-Michiels vertrekken. Het verblijf binnen de stad Antwerpen werd hun verder vergund, op voorwaarde dat ze allen afzonderlijk gaan leven (bl. 335).

In het voorjaar van 1581 ondernamen de Protestanten der Eglise Wallonne herhaalde pogingen om van de stedelijke commissie het gebruik der abdijkerk van Sint-Michiels te kunnen bekomen. Ze verzochten deze kerk in ieder geval in gebruik te mogen nemen tegen Paaschdag 1581. Bij beschikking van 20 April 1581 besliste de commissie, dat hierop niet zou worden ingegaan. Prelaat Greve had zich hiertegen blijkbaar met groote energie verzet. De commissie voegt inderdaad in haar antwoord eraan toe, dat ze « den prelaat van Sint-Michiels niet hebben kunnen adviseeren zijn kerk of eenige zijner goederen af te nemen » (bl. 338).

Tenslotte vernemen we nog, dat prelaat van der Noot der Sint-Bernardsabdij aan zijn religieuzen een pensioen van 200 gulden uitbetaalde. Prelaat Greve gaf aan zijn kloosterlingen 160 gulden. De prior van Peeter-Pots betaalde 100 gulden (bl. 340).

Uit deze verschillende feiten moge blijken, dat Kanunnik Prims uit zijn zeer interessant materiaal behartenswaardige nieuwe elementen heeft kunnen putten voor de geschiedenis der Sint-Michielsabdij in de tragische jaren 1579-1581. Het algemeen beeld van deze geschiedenis, zooals ik het in mijn studie *De Sint-Michielsabdij te Antwerpen* schetste, wordt door deze nieuwe elementen wel niet wezenlijk veranderd. De indruk, die totnutoe door het optreden van prelaat Greve werd gewekt, wordt evenwel door deze nieuwe elementen wél beduidend gewijzigd. Beter dan voorheen blijkt nu, hoe Greve met overleg en energie het bezit en de eer van zijn huis heeft verdedigd ; hoe hij zich schrap stelde tegen den eisch der stedelijke commissie, die de goede religieuzen en de apostaten op één lijn wilde stellen ; hoe hij in de officiëel katholieken-vijandige stad Antwerpen gewoon voortging in zijn abdijkerk het koorofficie te verzorgen en den dienst te verzekeren, terwijl alle andere kloosterkerken gesloten bleven ; hoe hij zijn convent samen hield en meteen beroep maakte op den meest-

doortastenden van zijn medebroeders, Emericus Andries, op het oogenblik dat hij de ziekte, die hem in September 1581 ten grave zou leiden, voelde vorderen ; hoe hij tenslotte vreemde, gevluchte kloosterzusters in een deel van zijn abdijgebouwen rustig hun conventsleven wilde laten voortzetten.

Tusschen den prelaat eenerzijds en de grimmige fanatiekelingen der stedelijke commissie was de stad strijd weliswaar ongelijk.

Maar misschien moeten we er wel eens toe komen de vraag te stellen wie tenslotte het dapperst is geweest : of de prelaten, die veilig in de neutrale steden Luik of Keulen het eind der rebellie gingen afwachten ; ofwel de prelaten, die temidden het calvinistisch schrikbewind op hun post bleven, hun bezit voet voor voet tegen het geweld verdedigden en tenslotte in den geheel ongelijken strijd zich moesten gewonnen geven. Em. VALVEKENS.

Sous le titre assez étrange « Hoe Teun den Eyerboer in 1815 sprak tot de burgers van Antwerpen ofhet Aandeel van de Rubens-viering in de wording van het Vlaamse Bewustzijn » (Anvers, De Sikkel, 1942), M. G. Schmook retrace l'histoire de la confiscation des tableaux de l'Ecole Flamande à Anvers en 1794 et leur rapatriement en 1815 après l'effondrement de l'empire français de Napoléon.

Il signale que les tableaux, enlevés aux églises d'Anvers, furent assemblés à l'abbaye de Saint-Michel avant d'être acheminés en France. Une chronique anversoise note (p. 8) au 29 juillet 1794 : « Het was vandaeg dat de schilderyen van Rubens in de Predikheeren- en Capucienerkerk afgedaen en in de Abdye van St. Michiels gebracht wirden daer die van de Minderbroeders alreeds stonden ».

Le 5 août, l'église Notre-Dame resta fermée : « sy waeren besig met alle de schoone schilderyen van Rubens en andere vermaerde meesters, vele duysenden weert synde, daer uyt te rooven en naer St. Michiels te draegen » (p. 9-10).

En novembre 1815, les tableaux volés rentrèrent à Anvers. Une commission de déballage devait dresser un compte-rendu sur leur état de conservation.

A la p. 179-180, M. Schmook publie la reproduction d'un fragment du premier rapport de la commission de déballage. Nous y lisons que l'on y retrouva : « 1. L' L'épitaphe de la famille Snoeck, représentant St. Norbert recevant les vases sacrés, peint sur toile, et provenant de l'abbaye Saint-Michel ». Ce tableau, peinture de C. De Vos, était en bon état de conservation.

On retrouva aussi : « 2. L'Adoration des Mages, par Rubens. Peinture sur toile provenant de l'abbaye Saint-Michel. Messieurs les commissaires chargés de la réception ont remarqué que le vernis était plus ou moins blanchi sur différentes parties de ce tableau, ce qui cependant n'est d'aucune conséquence. Ils ont encore observé d'après la remarque de messieurs les délégués à Paris que plusieurs fentes et écailles se trouvent sur le même tableau qui a été reçu à Paris en cet état ». E. V.

A l'occasion de l'exposition sur l'Escaut, M. le Chanoine F. Prims, archiviste de la ville d'anvers, a publié une plaquette, intitulée *Schelde en Antwerpen historisch en economisch* (Edit. par l'administration communale, 1943). Il y donne une reproduction partielle de la grande gravure « Antverpia mercatorum emporium » (1515). On y voit l'église et la tour de Saint-Michel ainsi qu'une partie des bâtiments. E. V.

En 1942, M. Georges H. Dumont a publié une belle biographie de *Marie de Bourgogne.*

Il y rappelle, p. 200 que Marie de Bourgogne fut ensevelie à l'église Notre-Dame de Bruges. Son cœur fut toutefois transporté à Anvers pour y reposer près du corps d'Isabelle de Bourbon, sa mère, dans l'église abbatiale de Saint-Michel. E. V.

* * *

Parc.

Dans *Eigen Schoon en De Brabander*, t. XXV, 1942, pp. 265-277, J. E. Davidts raconte, dans un article intitulé *Hoe Tervuren zonder Toren geraakte* l'histoire mouvementée de la restauration et la démolition de la tour de l'église paroissiale de Tervuren. Cette église dépendait de l'abbaye de Parc et était déservie par un religieux de cette abbaye. Pendant le dix-huittième siècle, à l'époque où Fr. Generé était prélat de Parc, la tour de l'église de Tervuren fut démolie. Les trop longs pourparlers pour la construction d'une nouvelle tour durèrent si longtemps que cette construction n'eut jamais lieu. E. V.

* * *

Tongerloo.

Depuis quelque temps, on connait la personne et l'activité de l'humaniste Nicolas Clenardus de Diest. Lexicographe fort réputé, devenu prêtre, il voulut annexer au Collège des Trois Langues à Louvain un cours de langue arabe, dans le but de former des missionnaires spécialisés pour travailler à la conversion de l'Islam. Oeuvre parfaitement idéaliste et fort originale.

Pour se préparer personnellement à sa vocation de professeur de langue arabe et d'apôtre pacifique de l'Islam, il fit le voyage du Maroc. Pendant assez longtemps, il séjourna à Fez, la ville des savants musulmans. Da là, il expédia plusieurs lettres, actuellement fort prisées, sur le Maroc et son entourage.

Clenardus mourut à Grenade, le 5 novembre 1542, avant d'avoir pu réaliser ses beaux plans.

A l'occasion du quatrième centenaire de la mort de Clenardus, on a édité un livre mémorial, intitulé *Nicolaus Clenardus*, avec la collaboration du Prof. De Vocht (Louvain), du Prof. Olbrechts (Gand) et de l'abbé Philippen (Anvers). En annexe, on donne la traduction néerlandaise de certaines lettres de Clenardus. Le livre mémorial fut édité par le Musée Plantin-Moretus à Anvers, 1942.

Clenardus, originaire de Diest, était compatriote et condisciple du prélat Arnould Streyters. De Fez, il correspondit avec Streyters. Il rappelle à celui-ci comment, étant jeunes à Diest, ils avaient joué ensemble certains rôles dans des pièces de théâtre latines. Il lui donne des détails sur ses conversations avec le sultan du Maroc. Il lui expose les sévices dont il est la victime dans les rues de Fez. Il souligne que la population arabe ne peut point savoir le but de son séjour parmi eux. Il lui répète combien il est heureux de se préparer de la sorte à l'apostolat parmi les Musulmans. Voir pp. 2, 39, 40, 42, 45, 74 et 81.

Aux pp. 103-106, on donne une traduction d'amples fragments, empruntés à une lettre de Clenardus, adressée de Fez à Steyters, le 12 avril 1541.

Clenardus avait tout fait pour se faire nommer curé du Béguinage à Diest. Sa candidature fut toutefois évincée par Arnould Bruegel. Il s'en suivit un procès, terminé par sentence arbitrale, laquelle donna raison à Bruegel.

Les arbitres furent François Mol, chargé d,affaires près la Curie liégeoise, et Jean van Esch, prévôt du chapitre de Saint-Sulpice à Diest. La première réunion du tribunal se tint le 26 février 1537 au domicile de Van Esch à Diest. Ce Jean van Esch était religieux de Tongerloo. Il était prévôt à Diest depuis 1530. Il mourut en 1541.

Sur le rôle de Van Esch, voir *ibid.*, pp. 68-77, l'intéressante communication de M. L'abbé Philippen, *De arbitrale uitspraak van het proces Cleynaerts-Bruegel.*

E. V.

La belle et profonde doctrine du Corps mystique du Christ est aujourd'hui un sujet préféré de beaucoup d'expositions verbales ou écrites ; et l'on pourrait peut-être désirer dans plus d'une de ces expositions une plus grande précision, pour ne pas dire une plus grande exactitude, au point de vue de la sainte doctrine théologique. Ce dernier reproche ne vaut certainement pas pour l'article soigné et très bien mis au point, que notre confrère Benj. W a m b a c q a publié sous le titre : *De relatione inter Corpus Christi mysticum et hierarchiam secundum S. Paulum,* dans la revue de haute vulgarisation éditée par l'Institut Pontifical Biblique de Rome : Verbum Domini, Sept. 1942, pag. 193-203. J. B. V.

In het tijdschrift *Taxandria* (N. B.) 50 jg. (1942) blz. 45-53 publiceerde M. A. E r e n s, O. Praem., *De Gildebrief van de Biehandelaars te Baarle-Nassau.*

M. K.

Gedurende de mariale dagen te Leuven, gehouden van den 9 tot 11 Augustus, hield Hoogw. Heer Em. Stalmans, prelaat der abdij van Tongerloo, op 10 Aug. een lezing, getiteld *Fatima,* handelend over de verschijnselen van O. L. V. aldaar. M. K.

In de parochiekerk van Hulshout schilderde Kallist F i m m e r s, O. Praem. een ogivale muurschildering (5 m. op 3 m.) voorstellend de Kroning van O. L. V. De schilderij werd ingezegend door Hw. Heer Stalmans (Tongerloo). M. K.

Die 1 Julii 1943, R. D. Milo K o y e n promotus est ad gradum licentiatus Scientiarum historicarum in Universitate Lovaniense. Die 8 Julii R. D. Vedastus C a r i s licentiatus Sacrae Theologiae in Universitate Lovaniense est creatus.

* * *

Abbatia S. Nicolai Furnensis.

Onlangs verscheen een uitgebreide dissertatie van Dr. J. M. H o e k, *De Middelnederlandse vertalingen van Boethius' De Consolatione Philosophiae met een overzicht van de andere Nederlandse en niet-Nederlandse vertalingen.* Uitgeverij Flevo, Harderwijk, 1943.

Onder de latere Nederlandsche vertalingen vermeldt schrijver ook de destijds tamelijk verspreide vertaling, in 1653 gpubliceerd door Adriaan de Buck, der abdij van Veurne. E. V.

DANIA.

Börglum.

Der Roman von Thit Jensen, *Stygge Krumpen* (O. Praem.) wurde Dezember 1942 im Verlage Ciu, Prag, in der Edition « Die Glockenstube der Welt » aus dem Dänischen ins Tschechische überzetst. A. S.

Riemann P., *Börglum Klosters Historie.* Fra de aedste Tidertil vore Dage Hjorring, Sigetty 1941, 272 Seiten in Vendsysselste Aarboger, 1940-41. A. S.

* * *

Majocti (Livland).

Bullarium Danicum. *Pavelige Akstykker verdrorende Danmark 1198-1316,* Udg. af Alfred Krarup, Kobinhavn, G. E. C. Gad, 1932, VII, 990 S., 8° nr. 265 : Gregorius Papae IX 1234 : H. Praepositum de Majocti, Praemonstratensis ordinis, magistrum Heliam et magistrum Jordanum, Rigensis canonicos eiusdem ordinis. A. S.

GALLIA.

Coll. Praem. Parisiis.

En publiant ici-même, t. XVI, 1940, pp. 5-40, mon article *Le Collège des Prémontrés à Paris au seizième Siècle,* j'ai rappelé que ce Collège fut fondé, en plein treizième siècle, par le Général Jean de Rocquigny.

En lisant la récente étude du P. S. Axters, O. P., *Over « Quaestio disputata » en « Quaestio de quolibet » in de Middelnederlandsche Literatuur,* publié dans *Ons Geestelijk Erf,* 1943, Recueil I, pp. 31-70, on constate que la fondation de ce Collège eut lieu à l'époque où de nombreux Ordres religieux établissaient leur maison d'études à Paris. Le P. Axters écrit notamment : « Sinds 1218 was de theologische fakulteit der Parijsche Dominikanen bij de Universiteit ingelijfd en reeds in 1224 wijst Honorius III zijn legaat in Frankrijk op den heilzamen invloed van de Dominikaansche « ratio studiorum ». In 1231 werd, onder het regentschap van Alexander van Hales, het studium der Minderbroeders te Parijs eveneens bij de Universiteit ingelijfd. In 1245 richtte Raoul van Clairvaux het Sint-Bernarduscollege « in Gardineto » in. In 1252 volgt het college der Norbertijnen. Eindelijk gaan in 1258 de Benediktijnenabdij van Fleury, om 1267-1269 Cluny, in 1288 Saint-Denis, in 1328 Marmoutiers te Parijs een college stichten. Deze kloosterstudia namen tot op een zekere hoogte de « ratio studiorum » van Parijs tot maatstaf » (p. 38).

Le Collège des Prémontrés fut établi, comme on le sait, dans la rue Hautefeuille. La faubourg et la rue Hautefeuille étaient situés à proximité de la Sorbonne et dans le plein quartier des collèges universitaires ou nationaux. Il existe un beau plan de la ville de Paris, dressé sous le règne de Henri II. Il est

fort intéressant d'examiner, sur ce beau plan, le site du Collège des Prémontrés. A cette époque notamment, le Collège fut cédé, en partie, à des étrangers, comme je l'ai d'ailleurs signalé dans mon article cité. E. V.

* * *

Pierremont.

Lant Cartular saec. XIII in der Nationalbibliothek Paris ms. lat. nouv. aeg. 1608 unter Eugen III die Praemonstratensergewohnheiten unter dem Praemonstratenserabte Philipp angenommen. Reaktion der Augustiner.

A. STARA.

GERMANIA.

Dr. Alois Thomas, *Prämonstratenserkultur im Mittelalter* dans *Pastor Bonus* (Paulinusdruckerei, Trier), t. LIII, 1942, pp. 119-127.

Les publications de mgr Schreiber ont marqué les grandes lignes de l'activité des Prémontrés pendant le premier siècle de leur existence. M. Alois Thomas, archiviste diocésain de Trèves, constate fort judicieusement que le moment est venu de compléter par des recherches locales ou spécialisées les conclusions proposées par mgr. Schreiber. En l'espèce, il veut donner quelques précisions concernant l'activité des abbayes prémontrées, situées dans l'ancien archevêché de Trèves.

Le territoire de cet archidiocèse comprenait l'abbaye de Wadgassen avec les prévôtés de Merzig et Berus, et les abbayes de Sayn, Rommersdorf et Arnstein. A Niederehe, dépendant actuellement du diocèse de Trèves. existait un prieuré prémontré, rattaché à l'abbaye de Steinfeld. Cette abbaye avait encore un prévôté à Wehr (Kreis Mayen). D'autre part, l'ancien archidiocèse de Trèves comprenait les couvents de religieuses norbertines à Altenberg-lez-Wetzlar (1178-1803), à Beselich (1163-1595), à Marienrod (1131-1803), à Engelport (1220-1803), à Wülfersberg (1297-1531) et à Dorlar (1297-vers 1550).

M. Thomas donne quelques détails sur l'activité paroissiale des abbayes de Wadgassen, Arnstein, Rommersdorf, Steinfeld et Niederehe. Les Prémontrés possédaient en effet de multiples patronats d'églises dans l'ancien archidiocèse de Trèves.

Espérons que M. Thomas trouve bientôt l'occasion de compléter les fort importantes données de son présent article et d'en composer une étude détaillée d'après les jalons, posés par les magistrales publications de mgr. Schreiber.

E. V.

* * *

Adelberg.

Botho Odebrecht, *Kaiser Friedrich I und die Anfange des Prämonstratenserstift Adelberg* in *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, VI (1942) S. 44-77. A. S.

Diehl, A., *Zur Gründungsgeschichte des Prämonstratenserstifts Adelberg* in *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, VI (1942) S. 474-476.
R. Reinhold, *Zur Adelberger Gründungsgeschichte in Clm 15330* in *Zeitschritt für württembergische Landesgeschichte*, VI (1942), S. 476-477. A. S.

* * *

Allerheiligen.

Heid Hans, *Ein Spiegelbild des Krieges in der Fruchtpreisen* (Austellungen des Klosters Allerheiligen zur Zeit des 30 jähriges Krieges) in *Aus Unserer Heimat* Heimatbeilage der Renchtäler Zeitung, 9 (1938), S. 39, Nr. 9. A. S.

* * *

Altenberg.

Müller Wolfgang, *Die Althessischen Aemter im Kreise Giessen*, Marburg, 1940. Besitzungen des Klosters im Kreise Giessen. A. S.

Eger Sophie Luise, *Studien zum gotischen Architecturornament im Mittelrheingebiet*, Lengerich, Westf., 1940, 98 S., 8°. Dissertation Giessen, 1940. A. S.

Das Grab der seligen Gertrud. Errinnerungen um das Kloster Altenberg bei Wetzlar in *Georgsblatt*, 49 (1939) nr. 33 met 2 Abbildungen. A. S.

* * *

Arnstein.

A l'occasion du cinquantième anniversaire de sa fondation, la Bibliothèque municipale de Göteborg en Suède a édité un volume jubilaire : *Göteborgs Stadtsbibliothek, 1891-1941*, Göteborg, 1941. On y trouve, entre autres, un mémoire dû à M. Tönnes Kleberg : *Catalogus codicum graecorum et latinorum Bibliothecae Goteburgensis.* Ce mémoire contient une description très soignée des 4 mss. grecs et des 30 mss. latins du fonds de cette bibliothèque. Parmi ces « codices » latins, il se trouve un exemplaire des *Gesta et translationes trium regum* du carme Jean de Hildesheim. Cet exemplaire fut copié en 1465 pour les prémontrés d'Arnstein. (d'après Analecta Bollandiana, LX, 1942, p. 216).
J. B. V.

* * *

Breslau.

Dr. Josef Knossalla, *Das Dekanat Beuthen O. P.*, Kattowitz, 1935, 8°, 621 Seiten. Der Schreiber enthällt über die Praemonstratenser von Breslau, die Beuthen vom Anfang bis 1839 pastorierten. In Beuthen war ein Praemonstraten-

serkloster geplant, das aber nie zu stande kam, der Propst von Beuthen, der oft mit dem Propste von Czanowanz und Zuckau in Urkunden vorkommt, ist ein blosser Titel für den Beuthener Praemonstratenserpfarrer. Auch das Kloster S. Spiritus sive Domus pauperum — dioec. Cracov — des Jahres 1320 ist nicht hier zu suchen da das hiesige von Kreuzkerrn geleitet wurde. A. S.

Führer zu schlesischen Kirchen, hrcg. von Hermann Hoffmann, Nr. 53 *Kirche und Kloster der Barmherzigen Brüder in Breslau.* Von Hermann Hoffmann, Breslau 1940, Verlag Borgmeyer, 48 S. Vor dem hier untergebrachten Porträt des Praelaten von St. Vincenz werden zahlreiche geschichtlichen Erinnerungen wach gerufen. A. S.

Die These Lambert Schultes, dasz das Domkapittel Breslau ursprünglich mit Praemonstratensern besetzt wurde, lehnt Robert Samulski, *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapittels*, Weimar, 1940 mit guten Gründen ab. A. S.

Dr. Karl Eistert, *Peter Wlast, Vinzenzstift und Wallonen in Stadt und Kreis Ohlau*, publié dans *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, t. LXXVI, 1942, pp. 10-39.

L'abbaye de Saint-Vincent lez Breslau fut fondée en 1149. Elle fut donnée aux Bénédictins. En 1193, ceux-ci furent remplacés par les Prémontrés. Vers cette époque, de nombreux Wallons vinrent s'établir dans la région de Breslau. De nombreux Flamands s'associèrent à eux. De part et d'autre, ils continuaient la poussée vers l'Est, dont la région de Magdebourg avait déjà était témoin. Parmi les prélats et les religieux de l'abbaye prémontrée de Saint-Vincent, on retrouve plusieurs noms de souche romane. Le prélat Gérard (1199-1206) était de ce nombre. La région de Breslau et d'Ohlau vit arriver aussi certains Wallons de famille noble. Pendant longtemps, ces familles wallonnes entretinrent les meilleures relations avec l'abbaye de Saint-Vincent.

Tout en s'occupant principalement de l'immigration wallonne et flamande dans la région de Breslau, l'auteur rappelle souvent cette même immigration dans les environs de Magdebourg.

Nous signalons l'article de M. Eistert, non seulement à tous ceux qui s'intéressent à l'histoire de l'abbaye de Saint-Vincent, mais aussi au futur historien de Saint Norbert. E. V.

* * *

Heiligenberg.

Artikel über Heiligenberg in der Zeitung Lidove Listy Prag, 31 August, 1941 ; mit Abbildungen.

Mutterhaus der Drittenordensschwestern Ord. Praem. Am 8 Feber. 1941 ist die erste Generaloberin Bronislava Vecerka im Alter von 59 Jahren gestorben. Unter ihrer umsichtigen Leitung ist die Zahl der Schwestern auf 101, die Zahl der Hauser (filialen) auf 15 gestingen. Am 16 Marz 1941 wurde Schwester Hedwig Grussmann zur Generaloberin gewahlt. B. G.

Knechtsteden.

P. Wilhelm Gosses, Vater vom hl. Geiste in Knechtsteden hat 1939 seine Doktordissertation beendet : *Knechtsteden und der deutsche Adel* beruht hauptsachlich auf Forschungen in der knl. Bibliothek in Brüssel. A. S.

* * *

Meer.

Im Düsseldorfer Staatsarchiv sind unter den Akten aus dem Archiv der Abtei Steinfeld eine Reihe von Schriftstücken aus den Jahren 1532-1565, die sich auf die kirchlichen Verhältnisse in Krefeld beziehen. Die Kirche in Krefeld war dem Kloster Meer inkorporiert, die Aufsicht über Meer hatte Steinfeld. Ein Steinfelder, Johannes Schue von Neuss, war Pastor in Krefeld, als dieser Ort 1542 der Grafschaft Mörs angegliedert wurde. Alsbald setzen von seiten des neuen Landesherren die Versuche ein, das neuerworbene Gebiet auch in der Religion der Grafschaft konform zu gestalten ; so entwickelt sich der Kampf zwischen dem Pastor Johannes von Neuss und seiner neuen Landesobrigkeit. In diesen Kleinkrieg lassen uns die genannten Schriftstücke hineinschauen, besonders das umfangreichste davon, die « Vertzellong », ein von der Hand des Pastors geschriebener, ausführlicher und überaus plastischer Bericht über seine Bedrängnis und deren Abwehr von 1543-1545 ein kulturell hochbedeutsames Dokument, einzig in seiner Art, das uns vor Augen führt, wie sich in jener Zeit wohl mancherorten der Uebergang vom Alten zum Neuen vollzogen hat. Das Signal zum Kampfe gibt ein Befehl des Grafen, der dem Gebührenunwesen ein Ende macht und anordnet, dass der Pastor und seine Vikare diese Gelder in eine Armenkist zu legen haben, deren Verwaltung 6 weltlichen Männern zu übertragen ist. Der Pastor, der dagegen Einspruch erheben will und sich nach Mörs begibt, wird hier in Abwesenheit des Landesherren von dem jungen Herrn, Graf Hermann und dem Landdrosten empfangen ; es wird ihm vorgehalten, dass er das lautere Wort Gottes nicht predige. Er solle sich zu Krefeld in der Kirche mit allen Zeremonien und den Sakramenten so halten, wie man es im Land von Mörs hält. Wisse er das nicht, so solle er die Quartalskonvente der Prediger in Mörs besuchen und sich von denselben belehren lassen. Verweigere er das, so werde man ihm einen von ihm unabhängigen Prediger des Wortes Gottes zur Seite stellen. Besonders hart liess ihn der Landdrost an. Der Landdrost verbietet ihm das Predigen. Auch an Schikanen fehlt es nicht. Andere Prediger werden herangeholt. 1545 teilt der Pastor mit dem Prediger des Landdrosten das Abendmahl unter beiderlei Gestalten aus. Am 23. September 1564 stirbt Johannes von Neuss, Steinfeld besetzt Krefeld mit Anno O. Praem. Am 20. Jänner richtet Graf Hermann eine kategorische Aufforderung an das Kloster, binnen 14 Tagen den Pastor wegzuschaffen ; der Prior schlägt vor, das Pfarrhaus auszuräumen, also die Stelle aufzugeben, denn selbst der Erzbischof von Wied (Friedrich) hatt bei Gelegenheit eines Frühstücks im Kloster den Kampf für aussichtslos erklärt, weil der Graf, sein Verwandter, nun einmal einen papistischen Pastor, der der Augsburgischen Konfession nicht zustimmt, in seinem Lande nicht dulde.

Forsthoff, *Rheinische Kirchengeschichte* I. S. 287-292.

Zur selben Zeit (1552) hat wohl das Evangelium auch in *Wahlscheid* dauernd

Eingang gefunden. Diese Kirche war dem Kloster Meer inkorporiert. Hier war es der Kaplan Nikolaus Kall, der die Reformation eingeführt und sich damit die besondere Liebe seiner Kirchspielsleute erworben hatte. Der Herzog forderte 1558 von dem Kloster seine Absetzung. Das gänzlich farblose Visitationsprotokoll über Wahlscheid beweist, wie wenig bei diesen Erkundigungen von den reformatorischen Bestrebungen ans licht gekommen ist.
Ibid., I. S. 333.

* * *

Neureisch.

Zeitschrift für Geschichte der Sudentenländer, VI (1943), S. 10. Gerade in den letzten Wochen wurde im Märischen Landesarchiv in Brünn das leider infolge eines früheren Brandes nicht sehr weit zurückreichende vornehmlich Wirtschaftsakten enthaltende Archiv des aufgehobene Prämonstratenserstiftes Neureisch bei Iglau als Reichsbesitz deponiert. A. S.

H. J. Tyl, *Die Abteikirche St. Peter-Paul in Neureisch. Gewidmet dem Andenken des 300 jährigen Jubilaeums des Einzugs der Praemonstratenser in Neureisch* (tschech.), Brünn, 1941, 66 × VIII S. mit Abbildungen. A. S.

* * *

Prag.

Collegium Norbertinum. Dr. Julius Klitzner, *Der Ausklang des zweiten Prager Universitätsstreites im 1675* in *Zeitschrift für Geschichte der Sudetenländer*, VI (1943), S. 58-64. A. S.

* * *

Roggenburg.

Klebinger, *Kleinigkeiten um das Kloster Roggenburg* in *Memminger Geschichtsblatter*, 25 (1940), S. 8. A. S.

* * *

Schättlarn.

Augustin Ulrich, *Die Exlibris des Klosters Schättlarn mit 14 Abbildungen* in *St. Wiborada*, 6 (1939), S. 23-42. A. S.

Karl Schellhak, *Der Dominikaner Felizian Ninguarda und Gegenreformation in Süddeutschland und Oesterreich 1560-1583*, Band II, Roma 27, W. Regenberg, 1939, 4°, XII + 395 S., Preis 20 Rm. A. S.

Schussenried.

Wissenberger, Paulus, *Zur Bau- und Kunstgeschichte der Wallfahrtkirche in Steinhaussen* in *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte*, VI (1942) S. 368-391. A. S.

Noack-Henck Lore, *Die Statuen des Schussenrieder Bibliotheksaales* in *Oberreinische Kunst*, VIII (1939), S. 144-153. A. S.

* * *

Seelau.

Artikel zum 50 Geburtstag des Chorherrn Fulgentius Novak, Theol. Dr., Pfarrers in Jerice, Diocese in der Zeitung Lidove Listy, Prag, 2 Feber 1942. B. G.

* * *

Speinshart.

Signalons dans *Verh. d. Hist. Ver. v. Oberpfalz u. Regensburg*, t. 90, 1940, p. 176-233, la dissertation de Josef Scherl, *Die Grundherrschaft des Klosters Speinshart, seine wirtschaftliche Betätigung und seine rechtliche Stellung bis zu seiner 1 Säkularisation.* L'auteur y traite de l'histoire de Speinshart depuis sa fondation en 1145 jusqu'à la première sécularisation du couvent par Ottheinrich en 1556. J. B. V.

* * *

Steinfeld.

Dans son article *Prämonstratenserkultur im Mittelalter*, publié dans *Pastor Bonus* (Paulinusdruckerei, Trier) , t. LIII, 1942, p. 126, note 18, M. A. Thomas signale ce qui suit :

« Studienrat Nikolaus Zimmer, Trier, hat über Goffine, besonders seine Handpostille, eingehende Studien gemacht. Es wäre zu wünschen, dass er bald die Zeit fännde, sie abzuschliessen und zu veröffentlichen ».

Nous nous rallions volontiers a ce vœu ! E. V.

Reinartz N., *Johann VII Luckenrath, Abt von Steinfeld 1661-1680.* Enskirchen, Volksblatt-Verlag, 1941, 16 Seiten.

Reinartz, N., *Die alte Kirche zu Hellenthal, eine Steinfelder Klostergründung um 1097* in *Annalen des hist. Vereins für Niederrhein*, 136, S. 139-141. A. S.

Koch, K., *Die vita des seligen Hermann Joseph von Steinfeld, ihre literarische Abhängigkeit und ihr geistiger Standort*, Bonn, Kathol. theol. Dissertation vom 8 Juni 1942 im Maschinerschrift. A. S.

Bergstein, Amt Nideggen. 1550 verursachte hier der Schneider Philipp Pauwels Unruhen. 1559 hat der Pastor die Leute « schier alle » auf ihr Ansinnen

sub utraque specie kommuniziert. Er kann überhaupt nicht mehr dazu kommen, Messe zu halten, unternimmt es deshalb auch gar selten. Sobald er nach getaner Predigt damit beginen will, laufen ihm die Leute « wie ein kad velthüner » aus der Kirche. Das Urteil der Visitatoren : « Ein ungelehrten Pastor, unwissende und irrende Schafe ». Auf die Frage nach der Zahl der Sakramente hatte er geantwortet : Noli me tangere ! Er hiess Hilger von Monjoye, O. Praem. aus Steinfeld, bereits über 70 Jahre alt.
Fortshoff, *Rhein. Kg.* I. S. 356. A. S.

* * *

Strahov.

Nekrolog für den vom 26 Juni 1942 verstorbenen Praelaten Method Zavoral in der Tchechischen Katholischen Zeitung Lidove Listy, Prag, 28 Juni 1942. B. G.

Am 30 Juni 1942 wurde der bisherige Coadiutor Dr. Bohuslav Iarolimck (durch den Seelauer Abt) als Nachfolger der verstorbenen Praelaten Method Zavoral installiert. B. G.

Winter, E., Dr., *Deutsches Geistesleben in böhmischen Klöstern des österreichischen Biedermeier* in *Heimat und Volk*, Festschrift für Wostry, Brunn 1937, S. 503-520, enthüllt aus Osseger und Tepler Quellen heraus ein eindringliches, zum Teil erschütterndes Bild aus dem Leben und Schaffen einiger deutscher Ordensmänner aus Ossegg und Strahow, die durch ihre Beziehung zu Bolzano verknüpft sind. A. S.

Strahow (tschech.) Kurzer Fütner « *Unser Prag* » Bd. 1 : *Strahov und seine Denkwurdigkeiten* von Veit Hülka, Selbstverlag der Abtei, 1940, 32 S., 8°. A. S.

* * *

Tepl.

Dans *Unsere Heimat*, Heimatblätter für das Südost-Egerland, 14 Jahrg. Heft 1 (1942), S. 3-4 M. Fitzthum, O. Praem. a publié un article *Die Gründung des Tepler Kreisaltersheimes.* L'auteur donne les circonstances dans lesqueles l'abbé Jean Kurtz fonde l'hopital pour pauvres et malades. — Le même publia *ibid.* 15 Jahrg., Heft 1 (1943), S. 2, *Das Tepler Stadtrechts.* En 1385 l'abbé Bohusz reconnut les libertés de Tepl. M. K.

Albert Stara, O. Praem. a publié dans *Unsere Heimat*, Heimatblätter für das Südost-Egerland, 14 Jahrg., Heft 1-4 (1942) und Heft 1 (1943), *Kulturgeschichtliches aus dem Kirchspiel Landek bei Petschau.* M. K.

* * *

Wesel.

Das Hohe Kloster, diente dem hohen und niederen Adel des Landes zur Versorgung der nachgeborenen Töchter, seit 1277 befand es sich im Besitze des Patronatsrechtes über die Kirchen der Stadt. Dieses Hohe Kloster war von

Anfang an der Sitz des Widerstandes gegen die Reformation gewesen und widersetzte sich nun (1540) besonders der Umgestaltung des Kirchenwesens in der Stadt. Als in der Willibrordikirche der evangelische Gottesdienst mit deutschem Psalmengesang und evangelischer Abendmahlsfeier eingeführt wurde, öffnete es nicht nur seine Klosterkirche den Bürgern zum Besuch der Messe, sondern übte auch seinen Einfluss auf das Dominikanerkloster im gleichen Sinne aus und wachte eifrig über die Erhaltung des alten Kirchenwesens in der Mathenavorstadt. Die Priorin, Katharina von der Recke, noch jung und eifrig, war eine Schwester des klevischen Marschalls ; sie sorgte dafür, dass der Hof über alles, was in Wesel vorging, unterrichtet wurde... Der Rat forderte von den Klöstern den Schriftbeweis für die Messe ; und als sie ihn nicht erbrachten, erteilte er ihnen den Befehl, die Messe ruhen zu lassen... nur das Hohe Kloster leistete Widerstand und der Rat wagte nichts gegen dasselbe, bis unterder Kriegsnot die hilfe vom Hofe ausblieb und es auch der Priorin geraten schien, nachzugeben (1543).

Forsthoff, *Rheinische Kirchengeschichte*, S. 263-264.

Während das Augustiner- und Dominikanerkloster der neuen Lehre zuneigten, verharrte der Pastor der Willibrordikirche, Anton von Fürstenberg, streng in den alten kirchlichen Bahnen.

Ebda, S. 64 u. ö.

* * *

Windberg.

Treiber Matthias, *Sankt Englmar und sein Patronat* im *Bayrischen Wald* (2 verb. Aufl.), Englmar, 1939, 30 S. mit Abb. A. S.

Norbert Backmund, O. Praem., *Praemonstratenserkirche Windberg*, München, 1940, 10 S. mit Abb. Kleine deutsche Kirchenführer, Nr. S. 473. A. S.

HIBERNIA.

Cella Parva.

Registres Innocenz IV, Nr. 2737.
Registres Gregor IX, Nr. 4121 (1238), Nr. 50. A. STARA.

HOLLANDIA.

Berne.

Curante R. D. Pasch. Van Kaathoven, ex abbatia Bernensi, anno 1939, prodierunt apud Goede Pers, Averbode, versiones in lingua neerlandica duorum operum Professoris Carl Feckes, in quibus veritates theologicae circa dogma Ecclesiae et B. Mariae Virginis pulcherrime exponuntur. Libri isti pro titulo habent : *Het Mysterie van het goddelijk Moederschap. — Het Mysterie der Heilige Kerk.* J. B. V.

Cum propter nequitiam temporum aditus ad exteras regiones praeclusus sit, nonnullis iuvenibus Neerlandicis novitiatum peragere vel philosophicis et theologicis studiis operam dare in Belgio, Gallia et Brasilia non licuit.

Quorum votis obsecundans Ampl. Dom. Henricus Stöcker, Abbas Bernenensis, quosdam suos canonicos assignavit, ut praelectiones a cursu domestico separatas pro eis instituerent. Ab anno 1940 novem tirones sacris scientiis imbuerunt.

A. v. d. H.

Anno reparatae salutis 1942, die 24 Septembris, in ecclesia Bernensi, quinque iam mensibus orbata suo pastore, ne res ob defectum communicationis debitae cum missionibus abbatiae in plagis Indiae Brittanicae indefinite in suspenso manerent, de mandato Abbatis Generalis instituta est novi abbatis electio. Verumtamen neque Vicario Abbatis Generalis pro circaria Brabantiae neque aliis abbatibus eiusdem circariae propter temporum circumstantias aditus patebat in Hollandiam. Quae cum ita essent, speciali modo de hac electione provisum erat. Per litteras quippe commissorias Abbatis Generalis ut Praeses indicatus erat Excellentia Sua Wilhelmus Mutsaerts, Episcopi Coadjutor Buscoducensis; ut testis vero auctorizatus per dictas litteras assignatus erat Reverendissimus Dom. Henricus van Reeth, O. Praem., Praepositus asceterii Vallis Sanctae Catharinae in Oosterhout.

Electus autem fuit Dr. Milo (Joannes) Ondersteijn, parochus de Berlicum, natus in Den Dungen prope Buscoducum 8 Julii 1887. Qui vestitus 8 Octobris 1908 ac duobus post annis professus, 11 Aprilis 1914 sacerdotium Christi in Urbe accepit. Ibidem adeptus doctoratum in Sacra Theologia mox Prior constitutus est abbatiae, quod officium cum aliis per sexdecim fere annos gessit sub duobus abbatibus, praedecessoribus suis. Munere suo absolutus, per septem deinde annos addictus erat curae animarum. Pastoratu nunc relicto, in abbatiam reversus est, ut ibidem sexagesimus quintus in serie abbatum Bernensium regimen teneat.

Deinde die 21 Octobris eiusdem anni benedictionem abbatialem accepit e manibus Excellentiae Suae Wilhelmi Mutsaerts, Episcopi Coadjutoris Buscoducensis. Abbates assistentes erant Dom A. van de Laar, O.C.R., abbas monasterii de Tegelen, cui nomen Eulingsheide, ac Dom M. Mähler, O.S.B., abbas S. Pauli in Oosterhout.

A. v. d. H.

Het wapenschild van Dr. Milo Ondersteijn, 65e abt van Berne, is doorsneden, de bovenhelft gedeeld. In de drie aldus gevormde velden zijn achtereenvolgens de drie goddelijke deugden van geloof, hoop en liefde heraldisch uitgebeeld. Beneden : op een veld van zilver in natuurlijke kleur een opengeslagen boek, waarop de woorden : Biblia Sacra. Rechts boven : op een veld van sinopel een feniks van zilver, opstijgend uit brandende twijgen van goud. Links boven : op een veld van geel een roos van goud. Het devies « In fundamentis lapidem », ontleend aan Isaias XXVIII, 16, zinspeelt op de familienaam. Wapenspreuk en schild willen de aandacht vestigen op de fundamenteele beteekenis van het Geloof voor heel het gebouw der bovennatuur.

(Voor een afbeelding van het wapen en een verdere verklarende beschrijving ervan, zie : Dr. H. Th. Heijman, C.R.P., « *In fundamentis lapidem* ». *Abtswapen van Dr. Milo Ondersteijn* ». (*De Tijd*, 3 October 1942, blz. 3).

A. v. d. H.

St. Catharinadal in Oosterhout.

In jaarboek Nr. 2 (1942) van den Oudheidkundigen Kring « De Ghulden Roos » van Roosendaal, heeft R. van Hasselt, blz. 42-55, onder titel : *Vroenhout en Boeink*, een studie gewijd aan de plaats waar in 1270 het klooster St. Catharinadal te Vroenhout werd gesticht, en waarvan het reeds in 1295 door overstroomingen werd opgejaagd. De plaatsbenaming « Abdije » en ook « Eyerdije » als verbastering, was wel eene aanduiding, maar zij besloeg eene oppervlakte van 20-25 Ha. In de landerijen onder dien naam ligt echter een perceeltje met naam, de « Steenheijning », waaronder een zestal perceeltjes met benamingen « Heijderdije » en « 't Dal ». Daar zou dus de nederzetting te zoeken zijn.

Deze studie steunend op archief-- en kadasteronderzoek, brengt ons heel wat meer nader bij de zaak dan vroegere gissingen het toelieten, al zal steeds het gemis aan puinen en grondvesten alle zekerheid uitsluiten. A. E.

HUNGARIA.

Csorna.

Die 6 Maii 1942 pie in Domino obdormivit Ill.mus ac Rev.mus D. Nicolaus Steiner, Abbas Csornensis, Vicarius Ill.mi D. Generalis, membrum supremae domus legislatoriae regni Hungariae. — Natus est anno 1872 die 12 Martii ; vestem candidam, studiis mediis classicis in gymnasio Ordinis nostri in Szombathely completis, induit in festo Assumptionis B. M. V. anni 1891. Quattuor annis post sollemniter professus est et ordinatus sacerdos die 19 Octobris 1895. Studiis scientiarum mathematicarum et physicarum in Universitate Budapestiensi absolutis, factus est professor gymnasii in Keszthely anno 1897.

Initio anni scholastici 1901-02 ad gymnasium in Szombathely, cuius quondam fuerat alumnus, translatus, ibidem prius ut professor, diende ab anno 1911 ut director et superior per 34 annos indefesso diligentique labore optime meritus est. Tempore belli mundialis 1914-18, revolutionis, necnon subsequentis periodis sat difficilis, tam splendide gubernavit ut non tantum suorum superiorum ecclesiasticorum consecutus est laudem, sed etiam ab auctoritate civili variis insignitus est titulis honoris. Ardens zelo pro studio historiae Ordinis, tempore vacationum fere omnia monumenta Ordinis nostri historica in Hungaria et in regnis vicinis ipse adivit et ea artium peritia, ob quam etiam inter membra Commissionis pro Monumentis conservandis (Müeml. Orsz. Biz.) fuerat invitatus, pretiosissimam collegit materiam. Analecta Praemonstratensia anno 1925 prima vice edita maximo cum gaudio salutavit ; hujus periodici causam tamquam Superior semper diligentissima cura suscepit et confratres ad laborem historiographicum scientifice praeparatos ad scribendum constanter stimulabat.

Calendis Junii 1935 Abbas Csornensis installatus et die 11 Augusti benedictus, eodem semper quo prius norbertino laboravit zelo. Hic non est locus enumerandi omnia quae durante septennio eius praelaturae facta sunt opera ; sufficiat tantum ad Ecclesiae abbatialis restaurationem, ad eius decentem cum novis stallis instructionem, necnon ad adauctum numerum religiosorum provocavisse. — Sollemnes exsequiae, quae die 9 Maii cum magna etiam dignitariorum ecclesiasti-

corum et civilium participatione celebratae sunt Csornae, una vice adhuc luce clarius testificabant eius personalem, quem ceteroquin nos semper cognoveramus, valorem. L. P.

* * *

Gödöllö.

Dans un article intitulé : *La vita spirituale ungherese nei rap porti col l'estero,* l'*Osservatore Romano* du 16-17 Nov. 1942, tire l'attention sur trois publications de M. Asztrik Gabriël, chanoine prémontré, directeur du gymnase français de Gödöllö, et chargé de cours à l'université Pazmany.

Des études de M. Azstrick il ressort qu'en Hongrie, au moyen âge la vie spirituelle subit de larges influences françaises. B. W.

INDEX TOMI XIX, 1943

1. *ARTICULI*

VINC. VAN GENECHTEN, O. Praem., *Daniel Laecman, abt van Averbode*, 1423-1441 5-34
NORBERT BACKMUND, O. Praem., *Aeussere und innere Verhältnisse des Klosters Windberg beim Eintritt der Saekularisation* 35-51

2. *MISCELLANEA*

H. LAMY, O. Praem., *A propos de la réédition de l'Ordinarius Praemonstratensis* 53-58
PL. LEFÈVRE, O. Praem., *Une appréciation sur la Bibliotheca praemonstratensis de Le Paige par un abbé belge en* 1633 59-60
ALBERT STARA, O. Praem., *Handschriften der Ungarischer praemonstratenser baden* 61-62
ABERT STARA, O. Praem., *Handschriften des Ungarischer praemonstratenser Abteien im Haus-Hof-Staatsarchiv in Wien* 62-63
J. B. VALVEKENS, O. Praem., *Relationes Ordinis nostri cum ordine cisterciensi* 63-69

3. *RECENSIONES*

Prof. Dr. GEORG SCHREIBER, *Anselm von Havelberg und die Ostkirche* (E. VALVEKENS) 71
ID., *Kluny und die Eigenkirche. Zur Würdigung der Traditionsnotizen des hochmittelalterlichen Frankreich* (E. VALVEKENS) 74
PL. F. LEFÈVRE, O. Praem., *L'Organisation ecclésiastique de la ville de Bruxelles au Moyen-Age* (E. VALVEKENS) 76
JAC. VAN GINNEKEN, S. J., *Geert Groote's Levensbeeld naar de oudste gegevens bewerkt* (E. VALVEKENS) 78
Dr. P. E. VALVEKENS, O. Praem., *De onbekende Keizer Karel V*, (M. KOYEN) 80
Dr. FRANZ KAULEN, *Legenden von dem seligen Hermann Joseph* (I. E.) 81

4. *EDITIO TEXTUUM*

E. VALVEKENS, O. Praem., *Réponse à François Perrucelli (1563) de Jean Despruets* 5-51

Adamus, 85, 87.
Adelberg, 102, 103.
Adrianus Janszen, S., 84.
Allerheiligen, 103.
Altenberg, 103.
Anselme de Havelberg, 85.
Arnstein, 102, 103.
Asztrik, G. (Gödöllö), 112.
Augustinus, S., 86.
Averbode, 89, 91.

Backmund, N. (Windberg), 109.
Barlings, 88.
Berne, 109.
Bois-Seigneur-Isaac, 92.
Bonne-Espérance, 92.
Börglum, 101.
Breslau, 103, 104.

Caris, V. (Tongerloo), 100.
Cella Parva, 109.
Csorna, 111.

Delestré, L. (Grimbergen), 94.
Dielegem, 93, 94.

Erens, A. (Tongerloo), 100.

Gertrudis, 103.
Gödöllö, 112.
Goffine, 107.
Gorcum, 83, 84.
Grimbergen, 94.

Fimmers, K. (Tongerloo), 100.
Fitzthum, M. (Tepl), 85, 108.
Franken, G. (Bois-Seigneur-Isaac), 92.

Hagneby, 88.
Heiligenberg, 104.
Hermann-Joseph, 85, 107.
Hermann (Scheda), 88.
Heyman, H. (Berne), 110.
Hülka, V., 108.

Iarolimck, B. (Strahov), 108.

Jacobus La Coupe, S., 84.
Janszen Adrianus, S., 84.

Knechtsteden, 105.
Koyen, M. (Tongerloo), 100.

Lefèvre, Pl. (Averbode), 90.

Majocti (Livland), 101.
Meer, 105.

Neureisch, 106.
Niederrehe, 102.
Noots, H., 83, 92.
Norbertus, S., 83, 85, 86, 87, 98.

Ondersteijn, M. (Berne), 110.
Oosterhout, 111.

Parijs (collegium), 101.
Park, 99.
Philippe de Harvengt, 85, 88, 92.
Pierremont, 102.
Prag, 106.

Roggenburg, 106.
Rommersdorf, 102.

Schäftlarn, 106.
Schussenried, 107.
Seelau, 107.
Sint-Michiels (Antwerpen), 86, 95, 98, 99.
Speinshart, 107.
Spillemaeckers, C. (Bois-Seigneur-Isaac), 92.
Stalmans, E. (Tongerloo), 100.
Stara, A., 108.
Steiner, N. (Csorna), 111.
Steinfeld, 102, 105, 107.
Stöcker, H. (Berne), 110.
Strahov, 108.

Tanchelm, 86.
Tepl, 108.
Tongerloo, 91, 99.
Tupholm, 88.

Valvekens, E. (Averbode), 92.
Valvekens, J. B. (Averbode), 92.
Van den Bogaert, P. (Tongerloo), 91.
Van Kaathoven, P. (Berne), 109.
Verstappen, E. (Averbode), 90.
Veurne, 100.
Wadgassen, 102.
Wambacq, B. (Tongerloo), 100.
Wesel, 108.
Windberg, 109.

Zavoral, M. (Strahov), 108.